

ZGODOVINA ZA VSE

leto VIII, 2001

VSE ZA ZGODOVINO št. 2

ZGODOVINA ZA VSE

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo: Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova 17, SI-3000 Celje,
tel. 03 42 86 412, www.zgd.celje.si

Založilo: Zgodovinsko društvo Celje

Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek,
Tone Kregar, Marija Počivavšek, Andrej Studen,
Anton Šepetavc, Aleksander Žižek

Urednik: Janez Cvirn

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Katarina Kobilica

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Lektor: Anton Šepetavc

Bibliografska obdelava: Srečko Maček

Tisk: Grafika Gracer

Revija izhaja dvakrat letno

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:

Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije

ISSN 1318-2498

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

Primož Kočar

S POTI V DEŽELO MLINOV IN TULIPANOV LETA 1792

5

Rolanda Fugger Germadnik

“MOJA EDINA ŽELJA JE, DA BI ODŠLA.”

21

Matija Medvešček

**VPLIV GRADNJE BOHINJSKE ŽELEZNICE NA ŽIVLJENJE
V DOLINI REKE SOČE**

30

Tomaž Pavlin

**“VČERAJ BI BIL LAHKO TUDI NAPOLEON PONOSEN NA SVOJO ILIRIJO”
ali ekskurz o “žogometu” oziroma “nogometu” v Ljubljani pred prvo svetovno vojno**

43

Primož Kočar

Vom Weg durch das Land der Mühlen und Tulpen im Jahr 1792

5

Rolanda Fugger Germadnik

„Mein einziger Wunsch ist immer nur fort von hier zu kommen“

21

Matija Medvešček

Der Einfluß des Baus der Woheiner Eisenbahn auf das Leben im Isonzotal

30

Tomaž Pavlin

**„Gestern hätte auch Napoleon auf sein Illyrien stolz sein können“
oder ein Exkurs über den Fußball in Ljubljana vor dem Ersten Weltkrieg**

43

Zapisi in pričevanja

Primož Kuret

GRADNJA “TONHALLE” FILHARMONIČNE DRUŽBE V LJUBLJANI 1890/91

62

S knjižne police

- Aleksander Žižek*
PLAVŽ STOJI V TURJAŠKEM DVORI 70
(*Matija Žargi, Železarna na Dvoru ob Krki...*)
- Aleksander Žižek*
VOZI ME VLAK V DALJAVE 71
(*Janez Cvirn, Andrej Studen; »Ko vihar dirjajo hlaponi«...*)
- Andrej Studen*
OD TEATRA GROZE DO DISKRETNIH USMRTITEV 72
(*Jürgen Martschukat, Inszeniertes Töten...*)
- Darja Kerec*
DOBRODOŠLA MONOGRAFIJA 74
(*Sašo Radovanovič, Polona Vidmar in Dušan Tomažič, Grad na Goričkem...*)
- Primož Kočar*
BALKAN, SKRIVNOSTNO KRALJESTVO DUHOV 75
(*Marija Todorova, "Imaginarij Balkana"...*)

Primož Kočar

S POTI V DEŽELO MLINOV IN TULIPANOV LETA 1792¹

Današnji pomen pojma potovanje je v SSKJ razložen kot glagolnik od potovati. Potovati pa pomeni: premikati se iz kraja v kraj, zlasti s prevoznim sredstvom; premikati se sploh; s prislovnim določilom pomeni opravljati določeno daljšo pot. Tudi v Nemško-nemškem slovarju je samostalnik "die Reise" razložen kot vožnja v nek oddaljen kraj². Za današnje, moderno potovanje tako rabimo prevozno sredstvo; v skrajnem primeru je možno potovati tudi peš. Razvoj modernega potovanja, predvsem modernega pojmovanja potovanja sega nazaj v osemnajsto stoletje. V stoletje razuma, ki je na površje potegnilo mnoge ideje, ki so veljavne še danes.

Pod vplivom splošnega spreminjanja miselnosti od druge polovice 17. stoletja dalje, se je razvijala in krepila želja po (po)potovanju. Šele ob koncu 18. stoletja je več ljudi kot kdaj koli poprej moglo za nekaj časa zapustiti svoj rodni kraj. To je pomenilo novo, do tedaj še neznano izkušnjo. Kmalu je potovanje dobilo značaj bega, bega iz sveta, ki se je v duhu modernizacije vse prehitro spreminjal, bega v protisvet. Na eno tak-

šnih potovanj nas že v uvodu povabi knjiga, nastala sicer v dvajsetem stoletju, Potovanje na konec noči, ki se začneja z mislijo: "POTOVAT je kar koristno, to spodbuja domišljijo. Vse drugo so samo razočaranja in muke. Naše potovanje je popolnoma neresnično. V tem je njegova moč. Teče od življenja do smrti. Ljudje, živali, mesta in stvari, vse je izmišljeno. To je roman, izmišljena zgodba. Littré tako pravi, ki se nikoli ne moti. Pa še vsak si ga lahko privošči. Samo zamižati je treba. Z druge strani življenja."³

Preden pa so ljudje v zgodovini fizično krenili na pot oz. na potovanje, je bilo treba izpolnjevati kar nekaj pogojev. Plemstvo in morda porajajoče se bogatejše meščanstvo je smelo potovati s kočijo. Vendar po poštnih poteh niso smeli z lastnim prevoznim sredstvom, pač pa le s pošt-no kočijo. To so si mogli privoščiti le najbogatejši. Navadni ljudje⁴ (prostaki) so potovali peš.⁵ In

¹ Pričujoč prispevek je malce predelana in precej skrajšana verzija diplomskega dela z naslovom 'Potovanje Sigismunda von Hohenwarta v Holandijo in nazaj' (Poskus združitve zgodovine doživetij z zgodovino mentalitet), ki je nastajala pod mentorstvom izr. prof. dr. Janeza Cvirna.

² *Fahrt zu einem entfernten Ort* (slovar DUDEN, geslo *die Reise*).

³ Louis-Ferdinand Céline, *Potovanje na konec noči*, Zbirka Sto romanov, Cankarjeva založba, Ljubljana 1989, str. 53.

⁴ Ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja so začeli peš potovati tudi mnogi meščanski avanturisti, kot nasprotje pomehkuženemu in razvajenemu plemstvu. Eden takih je bil tudi J. G. Seume, ki se je podal peš iz Leipziga do Sirakuz. Glej: Klaus D. Olof, Miloš Okuka (Hg.), *Traumreisen und Grenzüberschreitungen*, Drava Verlag, Celovec 1995, str. 66-83. Andrej Studen, *Iz avanturizma v turizem*, v Zbornik referatov 28. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Razvoj turizma v Sloveniji, str. 96-104.

vedno več jih je bilo, ki so krenili na pot in jih ni bilo pretirano strah. "Če se je evropski človek oddaljil od svojega domačega zvonika, ni več mislil, da se odpravlja na pustolovsko ekspedicijo, v veliko nevarnost: ceste so bile dosti boljše, zveze lažje; začeli so – to je bila revolucija – potovati celo ponoči. Vrata mest se niso več zapirala, kadar je udaril večerni zvon, in postiljoni so pogumno podili svoje konje po temnih poteh; prihranili so polovico časa".⁶

Priljubljenost potovanj je nenehno naraščala. Vzporedno s tem je prišlo do temeljnih sprememb v prometu, kar je bilo pogoj za to, da so začeli potovanje z avanturami ceniti kot pozitivno doživetje. Okoli srede 18. stol. je poštna postava (Ordinari-Post) določila: določen čas za redni promet s poštami kočijami med nekaterimi mesti. Tako je bilo moč napraviti potovalni načrt in potovati v oddaljene kraje (in nazaj) za fiksne cene. Z rednimi linijami oz. povezavami je pošta vzpostavila tudi delno zaščito popotnikov in lastnine. Izboljšali so tudi potovalne pogoje, tako da je potovanje v kočiji postalo udobnejše.⁷ Potujoči so se morali za svojo varnost v poštah kočijah podrediti nekaterim zahtevam, ki so jih prav tako določali poštni patenti (Post-Patent). Podatki za slovenske dežele oz. za dedne c. kr. dežele pravijo, da so morali potniki v poštah kočijah spoštovati določene predpise. V sedemdesetih letih 18. stoletja se je moral potnik med drugim držati naslednjih pravil: v poštno kočijo ne sme vzeti biča in samo dovoljeno količina prtljage; vsaki oblasti mora pokazati potne listine, če ta to zahteva; v kočijo ne sme jemati pisem in paketov; med potjo se ne sme presesti v drugo kočijo; prtljago sme prinesiti v nedeljo ali na praznik; skozi kraje se ne sme voziti s prižganimi baklami; na mejah in mitnicah je potrebno plačati mitnino; prtljago mora pred tatovi varovati sam.⁸

Zakaj so potovali?

V 18. stoletju se potovanja res razmahnejo. Potujejo učenjaki in pustolovci; nekateri brez de-

narja kot avanturisti, drugi kot povabljeni gostje akademij, vsi pa z namenom spoznavanja sveta, nabiranja izkušenj in pridobivanja novih, koristnih znanj. Leta 1755 govori J. J. Rousseau o "velikih kozmopolitanskih dušah, ki zmagujejo namišljene pregrade med ljudstvi..."⁹ V prestolnicah in na poti so udobno zleknjeni na mehki klopi kočije opazovali naravo, katero so enačili z razumom. Potovanje je postalo nekaj običajnega. Sodobniki so ga dojeli kot odlično priložnost, da si s premerjanjem novega, širšega prostora razširijo lasten horizont. Potovanje je postalo doživetje, seveda za tistega, ki se ga je lotil, in gotovo se je vrnil kot prerujen.¹⁰ Potovali so, kot bi hoteli dobiti zanesljivejšo posest svojega kraljestva, svojega kraljestva brez primere. Potovanje je spremenilo svoj značaj, ni bilo več muhasti domislek tega ali onega preveč radovednega posebnega, ampak je bilo učna doba, delo, izpopolnitev vzgoje; to je bila resnična šola Evropejcev. Angleži so hodili na svoje veliko potovanje, pod vodstvom vzgojitelja; Nemci so se zavedali, da njihovo oblikovanje ni popolno, če se ne gredo omikati v tujino; Italijanov in Francozov je bilo povsod dosti. Rusi niso bili več tisi čudni Moskoviti, ki pretepajo svoje žene¹¹ in katerih pojava je iznenadila prejšnjo generacijo: polagoma so prihajali in trošili svoje rublje v velikih zahodnih mestih, posebno v Parizu. Vsi pomembni ljudje tega časa so bili vsaj en del svojega življenja na potovanju, in ne zgolj na poti od doma do cerkve, šole ali salona, na "resničnem" potovanju v oddaljene, tuje dežele. Obiskovali so znamenite prirodoslovne muzeje in druge zanimivosti; vzklike občudovanja so jim izvajali kamni, ki vsebujejo vodo, okamenine in velikanske živali, vznemirja joče igre stvarstva. Obiskovali so učenjake v njihovih skromnih hišah in prisostvovali sejam Akademij. Merili so cerkve in preštevali stopnice grajskih stolpov. Glasba jim je bila v veselje, s potovanjem so radi prinašali nove partiture, ki so jih nato poslušali v domovini. Vstopali so v ateljeje slikarjev in kiparjev, kupovali slike in kipe. Navade so prehajale iz dežele v deželo, italijanska opera, francoski salon, angleški popoldanski čaj, celo angleška malica; in tako je bila povsem upravičena govorica o 'skupnih evropskih navadah'.¹²

⁵ Eva Holz, *Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v 19. stoletju, predelana doktorska disertacija*, ZRC SAZU, Ljubljana 1994 (v nadaljevanju Eva Holz, *Razvoj ...*) str. 143

⁶ Paul Hazard, *Evropska misel v XVII. stoletju*, od Montesquieja do Lessinga, DZS, Ljubljana 1960 (v nadaljevanju Paul Hazard, *Evropska ...*), str. 404.

⁷ A. J. Ursula Becher, *Geschichte des modernen Lebensstil, Essen, Wohnen, Freizeit, Reisen, München 1990* (v nadaljevanju A. J. Ursula Becher, *Geschichte ...*), str. 198.

⁸ Eva Holz, *Razvoj ...*, str. 143.

⁹ Paul Hazard, *Evropska ...*, str. 238.

¹⁰ A. J. Ursula Becher, *Geschichte ...*, str. 199.

¹¹ Charles-Louis de Montesquieu, *Perzijska pisma*, MLD, Maribor 2000. V 51. pismu piše Nagrum, perzijski poslanec v Moskvi, Uzbeku v Pariz, o navadah Rusov, ki naj bi pretepali svoje žene, v znak spoštovanja. Navada naj bi zamrla že za časa Montesquieuja; str. 96-98.

¹² Paul Hazard, *Evropska ...*, str. 404.

Izobraževalno potovanje je gnal naprej subjektivni motiv in je vključeval zunanji premerjen svet, v svet tistega, ki doživljal potovanje kot izkustvo. Tako je zabeležil Goethe v svojem Italijanskem potovanju: *"Ne morem opisati kako srečnega me dela moja narava: videti svet in česa vsega se dnevno naučim! In vendar mi skoraj nobena eksistenca ni uganka. Ravno to vse mi govori in se mi naznanja."* Kaže se srečno, da se nič ne vrine med popotnike in novi svet, niti posrednik niti službeno osebje. Tako ima Goethe vtis, da se je popolnoma potopil v tujce in prav tako sebe prepustil njim: *"In ker sem brez služabnika sem prijatelj s celim svetom. Vsak berač me opomni in govorim z ljudmi, na katere naletim, kakor da bi jih poznal že celo življenje. Vse to mi je v resnično veselje."* Tako se popotniki niso učili zgolj dejanskosti, ampak tudi bolje spoznavati sebe same.¹³

Iz teh zgodnjih popotniških motivov, po izkustvih in svetovnem dobičku, sta se razvila dva modela potovanj, ki sta se izoblikovala v teku 18. stoletja in skovala moderno potovalno prakso: izobraževalno potovanje in "daljinski turizem".¹⁴

Vzporedno omenjenima tipoma potovanj se je v tem času pojavil še tretji, ki ga poznamo še danes: odhod na oddih v zdravilišča. Tu sta se združevali želja krepiti zdravje in delovno storilnost, ki je bila povezana z novo zavestjo lastne telesnosti, s splošno radostjo nad družabnostjo, ki jo je bilo moč najti v znanih zdraviliških krajih.¹⁵ V modnih zdraviliščih tistega časa se je srečevala družba, ki je dajala ton sodobnosti, tako da so ti kraji predstavljali družbeni kozmos časa. Razgovori o politiki, znanosti, poeziji – Goethe je z nekaterimi znanstveniki občeval še potem, ko je že zapustil toplice –, prijateljsko razvedrilo, kratkotrajne zaljubljenosti, flirtanja..., z Goethejevimi besedami povedano: *"Takšno poletje v toplicah je resnično prispodoba človeškega življenja."*¹⁶

Tako kot so ljudje v primerjavi s prejšnjimi obdobji več potovali, so tudi več pisali, opisovali in zapisovali. Mnogi so beležili tudi svoja potovanja. S kakšnim namenom, se sprašujem? V glavnem zato, da bi ohranili lasten spomin na opravljeno pot in dogodke, ki bi jih sicer nezanesljiv

spomin utegnil pozabiti. Nekateri pa tudi zato, da bi se spomin na njih ohranili v kolektivnem spominu človeštva, v zgodovini? Bolj med prve lahko uvrstimo zanimive popotne zapiske Sigismunda von Hohenwarta, ki se je daljnega leta 1792 iz Celovca odpravil v Holandijo.

Sigismund von Hohenwart¹⁷

7. junija 1745 se je v Celju na Spodnjem Štajerskem očetu Sigismundu von Hohenwartu in materi Aloisiji Killau von Edelstein rodil sin, ki sta ga krstila za Sigismunda. V šole sta ga poslala v kranjsko deželno prestolno mesto Ljubljano, teološke študije pa je nato nadaljeval in zaključil v Gradcu. Takoj po koncu študija se je podal na Koroško, v Krko (Gurk), kjer se je (v samostanu, ki ga je ustanovila že Sv. Hema) pridružil redovnim bratom Sv. Avgušтина,

Leta 1784 je postal konzistorialni svetnik Krške škofije, 1785 stolni dekan, 1788 škofovski generalni vikar, 29. januarja leta 1809 pa ga je njegova visokost avstrijski cesar Franc I. imenoval za škofa v Linzu. Takšna je bila njegova duhovniška kariera.

Že za časa bivanja v dolini Krke se je predal študiju naravoslovja. Zbral in uredil je prve manjše prirodozlovnne zbirke in si začel dopisovati z ostalimi naravoslovnimi zanesenjaki in znanstveniki. Ko se je krški stolni kapitelj preselil v Celovec, so se mu odprle nove možnosti in razsežnosti za poglobljanje znanja. Tu se je srečal z novimi ljudmi, kot so bili baron von Wulfen, Giuliani, Rainer in drugi.

Že tedaj je začel preučevati Koroško in tudi Kranjsko, prehodil je večino koroških gora in z njih prinesel mnogo kamenin in drugih dragocenih "izdelkov" narave. Kmalu mu je uspelo postaviti lastno zbirko mineralov in drugih dragocenih kamenin. Njegova največja strast pa so bile konhilije. Zbirka je obsegala tudi primerke iz Južnega morja. V svoji prirodozlovnno-raziskovalni vznesenosti je izdal popolno *Flora Carinthia*, za katero je nekatere prispevke napisal tudi Wulfen. Zbirka hroščev, metuljev in ptičev, ki jo je spravil skupaj, je obsegala približno 4000 primerkov. Poleg vsega tega pa je bil še "srečni" lastnik mnogih fizikalnih in astronomskih pripomočkov ter izbrane knjižnice.

¹³ A. J. Ursula Becher, *Geschichte ...*, str. 209.

¹⁴ A. J. Ursula Becher, *Geschichte ...*, str. 200.

¹⁵ A. J. Ursula Becher, *Geschichte ...*, str. 202.

¹⁶ A. J. Ursula Becher, *Geschichte ...*, str. 203-204.

¹⁷ Celoten povzetek življenjepisa sem povzel po *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, von Dr. Constant von Wurzbach, Wien 1863, str. 206-207.

Kot navdušen naravoslovec se je podal tudi na Großglockner, ki ga je prvič osvojil v letu 1799, kar je kasneje ponovil še petkrat. Na enem izmed vzponov je celo izmeril njegovo nadmorsko višino. Eden izmed vrhov na poti na Großglockner, ki leži med Salmshöhe in Adlerruhe, se danes imenuje po Sigismundu: Hohenwarte ali tudi Hohenwartshöhe. Zaradi navezanosti na Alpe in zaljubljenosti v hojo po gorah, je večkrat zavrnil vabila na boljše službene položaje oz. imenovanja za nadškofa v Ljubljani, škofa v Trstu in Gorici, zavrnil je tudi povabilo na mesto direktorja c. kr. prirodoslovne in umetnostne zbirke.

Leta 1808 je bil odlikovan z viteškim križcem Leopoldovega reda, leta 1809 pa je sprejel škofsko pastirsko palico v Linzu, kjer je ostal v stiku s svojimi ljubljene gorami. Ker pa je bil v tem času papež Pij VII. Napoleonov ujetnik, Sigismund do 7. maja leta 1815 ni dobil papeževega blagoslova za opravljanje nove službe.

V času svojega naravoslovnega raziskovanja je objavil tudi nekaj člankov, ki so izšli v strokovnih revijah. Med drugim je kot samostojno publikacijo v dveh zvezkih izdal *Botansische Reise in Kärnthen* (Celovec 1792 in 1812). Kot naravoslovni navdušenec je bil član več prirodoslovnih društev: v Berlinu, Erlangenu, Jeni in Regensburgu, poleg tega je bil dejaven soustanovitelj Ekonomske družbe v Celovcu. V rastlini iz družine *Caryophyllaceae* pa je dosegel svojo nesmrtnost, saj se po njem imenuje *Saxifraga Hohenwartii*. V osemdesetem letu starosti je 22. aprila 1825 umrl v Linzu. Njegove bogate zbirke z izjemo fizikalnih instrumentov so danes last Joanneuma v Gradcu.

Pot proti Holandiji

V ponedeljek 10. septembra 1792, torej v času, ko se je zaradi revolucionarnih homatij v Franciji strah razlezel po Evropi, se je Sigismund von Hohenwart odpravil na dolgo in težavno pot. Cilj njegovega potovanja je bila Holandija. Tjakaj se je odpravil s svojim služabnikom Leonhardom in mladim gospodom de Thijsom. Za slednjega ga je nekdo poprosil, da ga pospremi v severno deželo mlinov in tulipanov.

Na svojem popotovanju, ki je trajalo dva meseca, od 10. septembra do 11. novembra 1792, je vestno beležil kraje in dogodke. Zapisoval in opisoval je stvari, ki so pritegnile njegovo pozor-

nost, stvari, ki so ga zanimale, pogovarjal se je z ljudmi, ki so imeli podoben interes kot on sam. Sklepal je nova prijateljstva in občudoval tehnične dosežke dobe. Bil je človek svojega časa, trdno vpet v glavni tok, ki ga je gnala želja po znanju – naravoslovnem znanju.

Že 11. septembra ga je zateklo viharo in mrzlo vreme. Vihar je bil pustil posledice na poljščinah in hišah. Pot ga je vodila mimo kraja Innichen, blizu katerega izvira Drava, *“ki je tu še majhna kot gorski potok”*¹⁸.

13. septembra je naletel na Tirolce, ki so prevajali in prodajali češplje. Pogled nanje se mu je zdel precej nenavaden in zanimiv, saj so se le-ti z vso silo naprezali, medtem ko njihovi osli in muhe niso čutili nobene potrebe po podobnem početju. Od njih si je kupil 18 češpelj, ki so bile cenejše kakor v Celovcu. To sadje *“iz Etschlanda”* se mu je zdelo *“zares izvrstno”*¹⁹. Med potjo mu je poznavalsko oko hitro zaznavalo različne kamenine, s katerimi je bila tlakovana cesta, v spomin so se mu vtisnile celo lepe barvne mešanice. Tudi kamenine ob cesti mu niso ostale skrite, ko je opazoval prehod iz apnenčaste pokrajine v pokrajino, kjer prevladuje granit. Ko se je pripeljal v Stirzing, si je dobro ogledal mestno arhitekturo in zapazil posebnost dvo in tri nadstropnih hiš.

V trgu Matrey se je (14. septembra) napotil celo v evangeličansko cerkev, prav v času, ko je tamkajšnji pastor nekaj prebiral, česar pa Sigismund ni razumel. V Matreyu je ugledal tudi prvi strelovod, ki ga je tako navdušil, da si ga je skiciral v svoj dnevnik in k skici dodal še natančen opis.

15. septembra je dosegel Innsbruck (*Incpruk*), kjer je ostal do 16. septembra. Potek poti je vestno spremljal in beležil, prepisal si je celo besedilo z miljnika v Schönbergu, ki oznanja graditelja ceste in govori o potovanju papeža Pija VI., ki je tod potoval z Dunaja v Innsbruck, ter o zgodovinskem pretoku skozi omenjeni kraj.²⁰ Postanku v Innsbrucku je v popotnem dnevniku namenil nekaj več prostora, zlasti na mestu, kjer je opisoval zbirke umetnin in fizikalnih instrumentov. Vsebina druge ga je še posebej pritegnila, v njej pa zlasti neka optična naprava, sestavljena

¹⁸ AS, osebni fond, Sigismund von Hohenwart, *Reisejournal über die nach Holland unternommene Reise im Jahr 1797*, (dalje AS, osebni fond, Sigismund...), str. 1.

¹⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 2.

²⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 3.

Veduta Utrecht, J. C. Drochslout 1650-1665

iz desetih zrcal.²¹ Tu se je tudi prvič na poti srečal z nekim profesorjem, gospodom Leichardigom, ki mu je pokazal zbirko mrčesa in metuljev. Poleg njiju je videl še zbirki ptičev in konhilij, ki pa nista bili nič posebnega.²² Kar se tiče konhilij, je bilo verjetno kar težko zadovoljiti Sigismundovemu okusu, saj je v svoji zbirateljski vnemi spravil na kup bogato zbirko konhilij, ki jih danes hrani graški muzej Joanneum.²³

Pri prof. Leichardigu ga je navdušila tudi zbirka fizikalnih instrumentov, zlasti sončna ura in Zofmaanov mikroskop. Njuno slovo je moralo biti prisrčno, saj pravi, da mu je g. profesor "podaril spihex in botanično knjigo."²⁴ Nato je obiskal gospoda Ertla, gubernialnega svetnika in referenta za duhovne zadeve in g. von Ployerja, ki sta mu pokazala vsak svojo zbirko mineralov. Slednji mu je obljubil, da mu bo podaril nekaj primerkov. Ko se je odpravil na ogled zbirk na gradu Ambras, je tam verjetno dobil nekakšen katalog razstave, saj pravi: "Kar sem videl na gradu Ambras, je zapisano v knjigi, ki mi jo je podaril g. von Prenisser."²⁵ Nad zbirko je bil resnično navdušen, saj jo je v popotnem dnevniku priporočil v ogled vsakemu, ki bi potoval mimo.

Na obisku pri profesorju Amfertu je videl električni stroj in še mnoge druge električne 'igračke'. Eno izmed njih je celo opisal in narisal ter prisostvoval demonstraciji nekaterih poskusov.

16. se je napotil dalje proti Ziemlu. Spremljal je kultivirano pokrajino, zasejano "s tirolsko pšenico."²⁶ Šel je mimo neke, očitno znane "luknje, iz katere je tirolski lovec, misleč ustreliti volilnega kneza, ustrelil njegovega generala, ki je slednjega spremljal ob boku."²⁷ Pot se je nato vila dalje med polji krompirja, od Barbisa (danes Barwies) do Nasseritha pa je šla skozi zaraščene gozdove.

Od Nasseritha do Lermosa je potoval skozi naseljeno gozdnato pokrajino. Pred krajem Reit je naletel na ruševine utrdbe Ehrenberg. Pri Füssenu pa ga je očaral slap, s svojo igro padanja in pršenja vode nazaj v zrak. Tu, pravi, "so z velikimi stroški speljali"²⁸ vodo do mlina. Hiše v tej pokrajini so bile krite z opeko.

Nadalje je pot tekla mimo Obernsdorfa, ki je bilo gospodstvo v rokah bavarskega volilnega kneza. Spotoma si v je Kaufbayernu ogledal samostan, kjer je živel in v letu "1744 umrla sveta Crescentia."²⁹ Pokazali so mu njen grob v skromni cerkvi, v kateri pa hranijo vreden zaklad, ki "človeka spravi ob sapo,"³⁰ predvsem ostrmi nad tem, "da je bilo v tako kratkem času tako mnogo darovanega."³¹ Tu je tudi ponovno prisostvoval evangeličanski maši, toda tudi tokrat ni "uspel razumeti" pastora, ki je "nekaj bral iz svoje knjige."³² Na neki hiši je posebno pozornost ponovno pritegnil strelovod "prav

²¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 4.

²² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 5.

²³ O njegovem navdušenju nad omenjeno živalsko vrsto priča tudi korespondenca z Žigo Zoisom. V pismu z dne 26. julija 1799 Zoisu zapiše, da mu je zbiranje konhilij najljubša stroka. Poleg konhilij ga je zanimala tudi mineralogija, preučeval je kamenine Koroške dežele, pri tem mu je bilo prijateljstvo z Žigo Zoisom v veliko pomoč. Iz pisma je razvidno, da je bil Zois tudi Hohenwartov mecen, saj se je le-ta nemalokrat nanj obrnil s prošnjo za finančno posojilo, češ, da je priložnost ugodna in zbirka resnično poceni. Fotokopije pisma s transliteracijo H. Clemenza se nahajajo v arhivu ISL ZRC SAZU, pod zaporednimi številkami od vključno 79 do 163, še ne transliterirana pa pod signaturo RAR M 8 P 33 - 43. Popis korespondence v: Jože Faganel, Zoisovi rokopisi, ISL ZRC SAZU, Lj. 1999, str. 65-74, 149, 156.

²⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 5.

²⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 5.

²⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 5.

²⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 6.

²⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 6.

²⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 6.

³⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 6.

³¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 6.

³² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 7.

posebne vrste,³³ ki ga je vestno narisal in opisal v svojem dnevniku.

18. septembra se je Sigismund odpravil proti Augsburgu. Na poti ga je spremljala *"lepa, neskončna ravnina z lepimi njivami in polji,"*³⁴ od Schvabmünchna do Augsburga pa se mu je ob poti pridružil *"drevored topolov."*³⁵

V Augsburgu je preživel 18. in 19. september. Mesto s 36.000 prebivalci se mu je sicer zdelo veliko, vendar v njem ni srečal mnogo ljudi, *"ker so večinoma tovarnarji, trgovci in drugače zaposleni."*³⁶ Čudno se mu je zdelo, da so vhodna vrata hiš zaklenjena in da moraš pozvoniti, če želiš vstopiti. Zanimive so mu bile naprave, narejene iz zrcal, pritrjenih na okna, ki omogočajo, *"da se v hiši takoj vidi, kdo zvoni,"*³⁷ ne da bi se moral bodoči gostitelj sploh postavil k oknu. Pri gospodu Heschelu je videl lepo izdelane primerke matematičnih in fizikalnih instrumentov. Odšel je tudi v cerkev Sv. Ulricha, ki je bila najvišja zgradba in zato na vrhu zvonika *"opremljena s strelovodom."*³⁸ Poleg ostalih cerkva je obiskal tudi jezuitsko. Za jezuite, katerim njegova sodobnost ni bila naklonjena, ugotavlja, da so *"še vsi skupaj, kot so bili in skrbijo za šole ter sprejemajo kandidate, le obleka se /jim/ je malce spremenila. Ob ukinitvi reda so jih napravili za državljane, zato jih ne smejo odstraniti."*³⁹ Ob sprehodu po mestu se ni ustavljal le v cerkvah. V svojih zapiskih je podrobno opisal tudi mestno hišo in največjo gostilno v mestu, ki *"se imenuje 'Pri treh zamorčkih' (Zu den 3 Mohren), kjer je cesar, ko je potoval tu skozi, zaukazal počitek."*⁴⁰ Ne pove popolnoma jasno, za katerega cesarja gre, morda za cesarja Avgusta, katerega spomenik stoji na enem izmed trgov v mestu in ga Sigismund omenja v sklopu opisa Augsburga. Tu je obiskal še gospoda Paula von Cobresa, za katerega pravi, da *"si dopisuje s Zoisom in mi je obljubil svojo naklonjenost."*⁴¹ Cobres mu je bil res naklonjen, saj si je pri njem lahko ogledal *"veli-*

*častno zbirko mineralov."*⁴² Poleg teh je imel Cobres še ogromno zbirko konhilih, pospremljenih z risbami. Za povrh je pri njem mogel občudovati še *"najlepšo knjižnico, kar jo lahko ima zasebnik, z vseh področij prirodoslovne zgodovine."*⁴³

19. septembra je prispel v Ulm. *"Zaradi vojne draginje"*⁴⁴ so bili prispevki na postajah do Ulma višji kot drugod. Za pokrajino okoli Ulma je ugotavljal, da je zasajena predvsem z lanom. V zvezi s tem je opisala trlico⁴⁵ in način dela z njo, saj ženske *"večinoma čepijo v krogu, medtem ko trejo lan."*⁴⁶ Sicer pa mu Ulm sam s svojimi staromodnimi obrambnimi napravami ni bil preveč po godu, predvsem ga je motilo neprestano novčenje rekrutov.

Dalje se je odpravil 20. septembra, potem ko se je *"bil oskrbel z okusnim ulmskim kruhom,"*⁴⁷ katerega so bojda že tisti čas dostavljali celo na Dunaj. Budno oko, občutljivo predvsem za naravne značilnosti, je na nadaljnji poti, na cesti preko Neuwestetena zaznalo *"umazano-bel apnenec,"* pomešan *"z lepimi dendriti."*⁴⁸

V Gestlingenu se je spustil v kupčijo, vendar je svojo zbirateljsko strast kmalu obžaloval. Predvsem zaradi tega, ker se je po opravljeni transakciji le s težavo otresel prodajalk.⁴⁹ Vendar mu je nadaljevanje poti *"skozi drevored češpelj ali topolov"*⁵⁰ prineslo estetski užitek, saj se mu je zdela narava tako zelo lepa, da bi jo morali krajinarski slikarji kar naprej slikati.

Mimo Göpingena, kjer je opazil lep kamnit most preko reke, je prišel v Blechingen, kjer ga je navdušil lesen most preko reke Neckar, ki naj bi bil zgrajen *"zelo umetelno in po vseh mehaničnih zakonitostih."*⁵¹ V tem kraju je zapazil vinograde, vlekli so se vse do Stuttgarta in še dlje, ki naj bi dajali okusno kapljico *"nekerwein."*

³³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 7.

³⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 7.

³⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 7.

³⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 7.

³⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 7.

³⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 8.

³⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 8.

⁴⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 8.

⁴¹ V Zoisovi korespondenci se nahaja 14 pisem, ki jih je Cobres od leta 1795 do 1806 pisal Zoisu. Iz pisem je razvidno, da sta bila Cobres in Zois poslovna prijatelja, ki ju je zbliževalo zbirateljsko navdušenje nad kameninami in ostalimi prirodoslovnimi rečmi. Fotokopije pisem

s transliteracijo H. Clemenza se nahajajo v arhivu ISL ZRC SAZU, pod zaporednimi številkami od vključno 605-617. Popis korespondence v Jože Faganel, Zoisovi rokopisi, ISL ZRC SAZU, Ljubljana 1999, str. 113-115; pismo Zoisu Cobresu, str. 40.

⁴² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 9.

⁴³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 9.

⁴⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 9.

⁴⁵ Trlica – lesena priprava za trenje lanu, konoplje, SSKJ.

⁴⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 9.

⁴⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 9.

⁴⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 9.

⁴⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 10.

⁵⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 10.

⁵¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 10.

Preko Esslingena je prispel v Stuttgart, kjer si je priskrbel prenočišče v gostilni *"pri Jeleni"*.⁵²

Samo mesto si je podrobno ogledal. Predvsem se mu je zdela rezidenca volilnega kneza *"re-snično kraljevska"*.⁵³ Večjo pozornost kot koncertni in marmornim dvoranam je namenil strel vodnemu sistemu, ki ga je ponovno skiciral na rob dnevnika. Pokrajina okoli mesta se mu je zdela naravnost *"rajska"*,⁵⁴ saj pravi: *"Nikjer ni-sem videl tolikšne množine sadnih dreves, ves čas potovanja od postaje do postaje se vozimo mimo sadnih drevoredov."*⁵⁵

Iz Stuttgarta se je odpravil 21. septembra in prispel v deželo Pfalz. Na poti je šel skozi mnoga mesteca naseljena predvsem z Judi, ki so tačas ravno *"obhajali svoj Sabbath"*.⁵⁶ Njegovo uho je tu zaznalo še neprijetno trobljenje postiljonov, *"kar mi ni ugajalo."*⁵⁷

22. septembra se je iz Bruchsala, *"kjer ima spe-yerški knez rezidenco"*,⁵⁸ odpeljal proti Winslochu in od tam v smeri Schwetzingena in Mannheim, kjer je napel vsa čutila in še posebno oči, *"da se mi kaj lepega ne izmuzne."*⁵⁹ V vrtu volilnega kneza si je želel vse do potankosti vtisniti v spomin, obregniti pa se je ob *"tempelj flore, ki ima na ploščici napis: Caroli a Linne Systema Vegetabili. - V botaničnem vrtu bi Linnee ne bil našel mnogo za svoj sistem, čeprav je sicer vse lepo in veličastno."*⁶⁰ Njegovemu pogledu se niso mogli skriti niti *"večšpični strel vodni, kot jih je v tej okolici večkrat moč videti."*⁶¹ Ko se je dobra nagledal kipov, vodometrov, rastlin in izklesanih ptičev na vrtu volilnega kneza, se je odpravil dalje in se zaustavil v Mannheimu. Tu so ga navdušile predvsem *"lepe sprehajalne poti s kamnitimi stebrički, ki so povezani z verigo in vključeni v drevored, tako da nobena kočija ne more ovirati sprehajalcev."*⁶² S streh hiš pa so se mu ponovno smejali večšpični strel vodni. Izjemno pa ga je navdušil razgled iz mestne zvezdarne: *"Razgled od tam je veličasten, ob jasnem*

*vremenu vidiš preko 52 mest in zaplat."*⁶³ V fizikalni zbirki se je srečal s strel vodnim in uro *"z igro zvonov, ki pozvoni kakor hitro se vreme spremeni."*⁶⁴ Poleg tega je bil tam še nekakšen električen stroj. Bolj kot ostali predmeti mu je ugajal *"zelo majhen elektroskop v steklenički,"*⁶⁵ ki ga je podrobno opisal in skiciral na dveh skicah ob robu dnevnika. Ne le naravoslovni poskusi in inštrumenti, tudi kakšen kip je pritegnil njegovo pozornost, vendar bolj iz tehničnega vidika, ker je bil na primer velik in *"ulit iz enega kosa."*⁶⁶ Prav tako se mu je zdela veličastna knjižnica, ker je *"vsebovala preko 100.000 zvezkov."*⁶⁷ Poleg tega si je ogledal še prirodoslovno zbirko, galerijo slik in dvorano antikvitet.

23. septembra je ugledal Ren, ki ga je prečkal preko pontonsketa mosta, sestavljenega *"iz dobrih 30 čolnov."*⁶⁸ V pokrajini je opazil, da na nekaterih krajih pridelujejo tobak, večinoma pa je *"v peščenih predelih"*⁶⁹ uspeval le krompir. Mimo Wormsa in Oppenheima se je pripeljal do Mainza. Mesto samo, kjer je *"posebno velika stolna cerkev s precej stolpi in kupolami,"*⁷⁰ mu je ugajalo. Navdušil ga je tudi pontonski most sestavljen iz 476 čolnov.

*"Skozi drevorede in vinograde,"*⁷¹ se je 24. septembra odpravil iz Mainza proti Wiesbadnu. Pri Wiesbadnu so tudi toplice in *"v Schwalbachu je znana schwalbaška izvirska kislavoda, ki jo pošiljajo v mnoge province."*⁷² Od Wiesbadna dalje je začel opazovati, da se je cesta vidno poslabšala, predvsem *"do Naßsteterja in Nassaua so ceste v sramoto vladi, slabše kot si more človek zamisliti, nobena kamnita ali gorska cesta pri nas ni tako slaba kot so tu pošne ceste."*⁷³ Ko se je kočija zibala preko omenjenih kolovozov, ga je prešinjal strah, da bo nekje na poti *"obstal ali se prevrnil."*⁷⁴ Nassau sam se mu je precej zameril, ne samo, da *"niti na enem kraju ni postavljenega mostu,"*⁷⁵ tudi *"poštni ljudje so tu najbolj grobi*

⁵² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 10.

⁵³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 10.

⁵⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 11.

⁵⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 11.

⁵⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 11.

⁵⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 11.

⁵⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 11.

⁵⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 11.

⁶⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 12.

⁶¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 12.

⁶² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 12.

⁶³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 12.

⁶⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 12.

⁶⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 12.

⁶⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 13.

⁶⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 13.

⁶⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 13.

⁶⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 13.

⁷⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 13.

⁷¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 14.

⁷² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 14.

⁷³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 14.

⁷⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 14.

⁷⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 14.

in najsebičnejši v celem cesarstvu.”⁷⁶ Nikdar ni so bili zadovoljni s plačilom, za povrh pa so bili še slabi vozniki, od vsega so znali najbolje ‘voziti’ *“edino le vrčke, ki si jih dajo vedno do roba napolinti.”*⁷⁷ Res so mu morali biti zoprni, saj jim je posvetil kar nekaj vrstic v svojem potovalnem dnevniku, v katerem se je sicer redko posvečal ljudem. Razjezili so ga tudi *“s tobačno pipo v ustih, s katero odišavljajo potnike na najbolj neprijeten način.”*⁷⁸ In ne le poštni ljudje, tudi gostinski delavci so mu potegnili živec, saj *“od natakarev so običajno tam 2 do 3 nališpani gospodiči, ki se lranijo z ‘maščobo’ popotnikov.”*⁷⁹ A to še ni bila zadnja stvar, kajti, ker hudič nikdar ne pride sam, se je tu pojavila še neprijetnost v zvezi z mnogimi vrstami denarja, *“katerih čisto niti domačini ne poznajo vseh.”*⁸⁰ In ko je prestal vse omenjene nevšečnosti, se je usedel v gostilno, da bi v miru použil večerjo, a kraj se je zdel zaklet, kajti *“zahteval sem 2 večerji in sem jih vrh vsega dobil 6 in 8 in še desert; in dasiravno sem to poslal nazaj, sem moral vse prav drago plačati.”*⁸¹ Kar se tiče nališpanih natakarev, je bilo od tedaj dalje bolje, da se mu niso več prikazali pred oči, ker mu *“razdražijo žolč, če le kakšnega uzrem.”*⁸²

Končno se je prebudil nov dan in Sigismund je 25. septembra odpotoval v Koblenz. Tegobe prejšnjega dne so bile izginile, spričo pogleda na pontonski most pred Koblenzom, *“ki je dejansko mehanični umetniški izdelek. Pritrjen je na 9 čolnov, osem jih gre sem ter tja, deveti pa nepremično stoji sredi Rena.”*⁸³ Most je vozil le en človek, *“in sicer brez večjega napora.”*⁸⁴ Tu se reka Mosel izliva v Ren in *“že vidimo jadrnice, celo iz Holandije.”*⁸⁵ Pri Adernachu ga premotijo kupi kamenja, imenovanega Thras, ki so ga odvažali v Holandijo, *“kjer ga uporabljajo pri vodo-gradnji.”*⁸⁶

Nadaljevanje poti ga je preko Remagena privedlo v Bonn, *“kjer je rezidenca volilnega kneza.”*⁸⁷ Malce negotovanja so tedaj pri Sigismun-

du vzbudile cestne zapore, ki so zahtevale, da *“moraš imeti mošnjiček venomer pri roki,”*⁸⁸ kljub temu, da ceste niso bile kaj prida in je bil popotnik tako *“dvakratno kaznovan.”*⁸⁹ Prvikrat na potovanju so - poleg žensk, ki so predano molile, ko je bil pri dveh evangeličanskih mašah, kmalu po tem, ko se je odpravil na pot, - njegovo pozornost pritegnili kmetje, ki *“tu nosijo modre lanene srajce, ki jim segajo do kolen, v njih izgledajo kot so nekoč pri nas izgledali zastavonoše pri procesijah.”*⁹⁰ Morda pa so kmetje zbudili njegovo pozornost zaradi hrupa, ki so ga ustvarjali s prevažanjem repe na vozovih, na katere *“k zatiču namestijo skupaj zvite šibe, tako da kolesa pri vrtenju udarjajo ob napero, kar ustvarja bobnenje, ki ga jemo slišati od daleč.”*⁹¹ Spet je moral paziti na svoje denarce, kajti *“tu te v krčmah tudi pošteno ogoljufajo.”*⁹²

26. septembra je *“skozi lipov drevored”*⁹³ dospel v Köln. Preden je zavil v mesto samo, je opazil revno zgrajene hiške, ki pa so bile krite s kamnitimi ploščami ali opeko. Posebno zanimiv se mu je zdel način nočnega oznanjanja ure: *“Nočni čuvaj je tolikokrat pihnil v volovski rog, kolikor je bila ura.”*⁹⁴ Mesto, ki je takrat premoglo okoli 40.00 prebivalcev, je *“veliko, vendar redko poseljeno”*⁹⁵ in še večinoma se mu je zdelo, da je videl *“skoraj več duhovnikov kot ostalih ljudi.”*⁹⁶ Kölnska gotška katedrala, *“kjer ležijo sveti trije kralji,”*⁹⁷ je še danes ena izmed zaščitnih značk severnega vlemesta ob Renu. In tudi pri Hohenwurtu je vzbudila občudovanje, seveda si jo je najbolj zapomnil po tehničnih značilnostih: *“...zvonik je zelo širok, in zviška tečejo posamezni, mislim da kamniti prečniki, /.../ Cerkev je 800 čevljev dolga in 400 široka. Na oltarju leži v srbrnem in zlatem sarkofagu sveti škof Engelbert; lepi so štirje uliti svečniki, ki tehtajo vsak po 400t. Lepa so okna iz starega barvanega stekla.”*⁹⁸ Po ‘turističnem’ ogledu katedrale si je dal duška in *“zavil v krčmo pri Sv. duhu, kjer je lep razgled na Ren.”*⁹⁹ Od tu se mu je razkril pogled na trgovske ladje, ki so večinoma prevažale premog.

⁷⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 14.

⁷⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 14.

⁷⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 14.

⁷⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 14.

⁸⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁸¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁸² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁸³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁸⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁸⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁸⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁸⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁸⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁸⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁹⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 15.

⁹¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

⁹² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

⁹³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

⁹⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

⁹⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

⁹⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

⁹⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

⁹⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

⁹⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

Zaprisega civilnih pooblaščenecv konec 18. stol.

Nato se je pri Bartolomeju Hübschu navdušil nad *"veličastno zbirko rokopisov, starin, nara-voslovnih primerkov,"*¹⁰⁰ ter drugih dragoceno-sti in umetnin, *"v količini, ki je nisem srečal še pri nobenem zasebniku."*¹⁰¹ Da si je vse skupaj lahko ogledal, je porabil *"veliko časa,"*¹⁰² pred-vsem pa mu je bilo po godu to, da je bila zbirka dostopna vsakomur. Poleg 'negibnih' zbirk se mu je oko ustavilo tudi na preprostih ženskah, ki *"nosijo tu črne rute preko glave."*¹⁰³ Po ogledu grobnice svetih treh kraljev je odšel še v novo zgrajeno benediktinsko cerkev, ki jo je tudi po-drobno opisal.

Med bivanjem v Kölnu se je enkrat povzpел *"na holandsko ladjo, kjer so bile sobe in stranske kabine ljubko in dobro urejene."*¹⁰⁴ Na krovu je opazil *"pritrjen stroj, ki služi za nalaganje blaga z brega."*¹⁰⁵ Kot kaže, v Habsburški monarhiji v

takratnem času trgovske knjige še niso bile pre-tirano v rabi, saj Sigismund ugotavlja, da so v Kölnu kar *"pogoste."*¹⁰⁶ Ko je 27. septembra na-daljeval pot, je *"ponovno opazil, kako velik naj bi Köln bil, kajti od krčme pri Sv. Duhu smo se vozili skoraj ½ ure, preden smo bili izven hiš /mesta/."*¹⁰⁷

Preko Berga se je skozi lipov drevored po *"os-tudni"*¹⁰⁸ in tudi dragi poti pripeljal do Jüllicha, od tu pa naprej skozi Aachen, za katerega je poe-tično pripomnil, da *"ima nekatere ne neprivlač-ne hiše,"*¹⁰⁹ vendar pa je bila *"skoraj v vsaki pro-dajna šupa."*¹¹⁰

Občutek za opazovanje zunanjih značilnosti pokrajine in ljudi mu je narekoval pisanje dnev-nika. V ušesa mu prodirajo francoske besede kmetov, ki *"se vozijo z dvoosnimi širokimi vozo-vi, imajo večinoma trojno zavihane klobuke in*

¹⁰⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

¹⁰¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

¹⁰² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 16.

¹⁰³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 17.

¹⁰⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 17.

¹⁰⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 17.

¹⁰⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 17.

¹⁰⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 17.

¹⁰⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 18.

¹⁰⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 18.

¹¹⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 18.

modre bombažne halje preko jaken. Čudno zveni nemškemu ušesu, ko sliši te dedce, ko se med seboj pozdravljajo: *Serviteur Monsieur!*"¹¹¹ Pred Lüttichom, današnjim Liegem¹¹², postane vožnja rahlo utrudljiva, ker je cesta "večinoma tlakovana."¹¹³ Ko se razgleduje po pokrajini, ki mu je sicer všeč, opazi, da "se še vidi opustošenje, ki ga je pustil nizozemski tumult,"¹¹⁴ ki se je začel kuhati v času jožefinskih reform in je 24. oktobra 1789 prerasel v oboroženi spopad.¹¹⁵

Lüttich je imel v takratnem času pomembno središčno vlogo, "mesto naj bi imelo 100.000 prebivalcev."¹¹⁶ Nad mestom je navdušen, saj pravi, da je živahno in polno ljudi. V tem živahnem direndaju je uspevala tudi kramarska trgovina z "vsemogočim blagom, ki si ga moreš zamisliti."¹¹⁷ Poleg krame pa so meščani že takrat vedeli kaj je najdonosnejši posel in so zato izdelovali "mnogo strelnega orožja,"¹¹⁸ s katerim so tudi trgovali.

Zadnji dan meseca septembra se je napotil k "Madame Horteux na Champlon, katere grad leži že v Luxemburgu."¹¹⁹ Pot do njenega posestva je šla preko "precej puste pokrajine"¹²⁰ in tudi ceste so bile slabe. Je pa imel zato grad sam "prijetno lego, okolica je rodovitna in srečaš mnoge reči, ki služijo zabavi."¹²¹ Na gradu se je očitno lepo zabaval, ni pa počel nič tako znanstvenega, da bi bilo vredno to zabeležiti v dnevnik.

3. oktobra se je vrnil v Lüttich. Tedaj je bilo tu že precej vojske, srečal je "cesarske huzarje in kanonirje."¹²² 4. oktobra se je udeležil slovesne maše "v čast kronanja cesarja."¹²³ Ko se je ka-

sneje, ob 8. uri udeležil še maše v Kolegijski cerkvi, se je prvokrat na poti srečal z berači, ki so bili takrat nekaj povsem običajnega ob poštnih poteh in je čudno, da se s tem družbenim fenomenom ni srečal že prej. In Lüttich je bil očitno 'Meka' za berače: "v mestu, kjer koli hodiš ali stojiš, naletiš na razcapane in na pol nage pohablence in bedo."¹²⁴ Tedaj se mu je prebudilo sočutje in zazdelo se mu je nepojmljivo, "da tem ne dodelijo zatočišča."¹²⁵ Ni pa opazil le stiske in bede beračev, ampak tudi kulinarčne in gurmanske užitke meščanov, ki "predvsem radi jedo jedi, ki jih dnevno, v velikih količinah prinesejo v mesto."¹²⁶ Poleg podeželja, ki je verjetno zalagalo mesto z zelenjavo, sadjem in mesom, so iz Antwerpna vozili "užitne školjke."¹²⁷

5. oktobra se je поблиže seznanil z delovanjem Feuerjevega parnega stroja, "s pomočjo katerega iz jam črnega premoga črpajo velike količine vode."¹²⁸ Stroj je bil podoben tistim, ki jih je poznal iz ogrskih rudarskih mest. Mesto je živelo tudi od rudarstva in nakopanega črnega premoga in ker so privlekli mnogo zemeljskih plasti na površje, je bilo "moč najti lepe primerke rastlinskih fosilnih odtisov."¹²⁹ Kmalu po ogledu rudarskih strojev in revirja, se je odpravil na obisk h nekemu "kapitanu Prütkeju, ki ima lep angleški vrt in majhno zbirko ptičev,"¹³⁰ potem pa se je sprehodil ob reki Maas, kjer so "urejeni drevoredi za kratkočasne sprehode."¹³¹ Mimogrede je videl hiše in utrdbo, "ki so med revoltom precej trpele."¹³² In tudi na denar je včasih pogledal: "Življenje tu, je v primerjavi z ostalimi kraji precej drago."¹³³ 6. oktobra se je "odpeljal v toplice, 2 uri daleč."¹³⁴ Tudi tu so ga najbolj zanimala tehnične naprave, saj si je "ogledal, vodni stroj, s katerim zvrta in obrusijo puško,"¹³⁵ in še nek "drug stroj, ki reže železo v tanke kovinske trakove."¹³⁶ Oba sta ga navdušila in predvsem za drugega je menil, da "je vreden posnemanja."¹³⁷ Delovanje drugega je opisal in skiciral na dveh risbah. Popoldan je privoščil svojemu telesu

¹¹¹ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 18.

¹¹² V enciklopediji Britannica, pod geslom Ltege, piše, da se mesto v nemščini imenuje Lüttich, na zemljevidu iz leta 1800, pa sta vrisana Liege in Lüttich, kot dva različna kraja, sicer blizu eden drugemu. Vendar gre pri Sigmundu verjetno za današnji Liege, ker je mesto že takrat imelo pomembno središčno vlogo in je bilo veliko, čeprav ne tako kot omenja on.

¹¹³ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 18.

¹¹⁴ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 18.

¹¹⁵ Avstrijska oblast se je uspela vrniti šele v letu 1790, s pogodbo v Den Haagu med Prusijo, Veliko Britanijo in Nizozemsko republiko. Prim. J. C. H. Bloom, E. Lamberts, *History of the Low countries*, New York, Oxford, 1999, str. 282-297.

¹¹⁶ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 18.

¹¹⁷ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 19.

¹¹⁸ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 19.

¹¹⁹ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 19.

¹²⁰ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 19.

¹²¹ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 19.

¹²² AS, osebni fond, Sigmund..., str. 19.

¹²³ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 19.

¹²⁴ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 19.

¹²⁵ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 19.

¹²⁶ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹²⁷ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹²⁸ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹²⁹ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹³⁰ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹³¹ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹³² AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹³³ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹³⁴ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹³⁵ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹³⁶ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

¹³⁷ AS, osebni fond, Sigmund..., str. 20.

malce oddiha ter poskrbel za dušo, ko si je "ogledal 2 Kolegijski cerkvi, Sv. Pavla in Sv. Jakoba"¹³⁸ in v drugi poslušal "ko so peli večernice."¹³⁹ Spet ni ničesar razumel, za povrh pa je bil s svojim spremljevalcem edini obiskovalec v cerkvi. Veliko bolj pa je bil navdušen nad prehrano in pitjem čaja, ob katerem so si postregli z maslenim kruhom.¹⁴⁰

8. oktobra je Sigismund zapustil Lüttich in po reki Maas odrinil proti Maastrichtu. Seveda je prijetno potoval v razredu "za imenitne", ki je bil en šiling dražji od onega za "navadne."¹⁴¹ V Maastrichtu so garnizijski vojaki opravili nekakšen popis vseh, ki so prispeli z ladjo. Nato se je Sigismund nemudoma odpravil k nekemu gospodu "Crutsu, katerega naslov sem imel in sem od njega dobil podporo za nadaljnjo pot v Holandijo."¹⁴² Kljub temu, da se je v Lüttichu mudil precej dni, je bil vesel prihoda v Maastricht, čeprav je bilo mesto manjše in tu "večinoma govorijo flamsko in francosko, vendar tudi nemščina pride bolj prav kot v Lüttichu," pa še "ljudje so bolj civiliziran kot tam in tudi berači te ne nadlegujejo."¹⁴³ Imelo pa je to majhno mesto, "katerega garnizon šteje 7.000 do 8.000 mož,"¹⁴⁴ še neko pozitivno lastnost, namreč "v cerkvah je več pobožnosti."¹⁴⁵ Poleg g. Crutsa je obiskal še nekega gospoda Dechanta, ki mu je priporočil, naj se odpravi še v "slavni Sandberg, ki je ves podminiran in od koder pluje na stotine ladij polnih kamenja v Holandijo za vodogradnjo."¹⁴⁶ Obenem je tu sklenil še novo znanstvo "s tiskarnarjem Heronom, ki ima znanje v Surinamu in mi bo od tam naročil papilone in kolibrije,"¹⁴⁷ katere je plačal s škatlico školjčnega marmorja. Desetega je zapustil Maastricht. Odpeljal se je v poštni kočiji, "ki je bila tako revna kakor mrtvaški voz v Celovcu."¹⁴⁸ Prenočišče je našel v zadnji vasi pokrajine Lüttich, "kjer je bilo bivanje poceni."¹⁴⁹

Zjutraj je krenil dalje in pot je vodila mimo "Falkerschwenda, kjer dresirajo sokole za vse

evropske dvore."¹⁵⁰ V kočiji je spoznal še dva moža, ki sta mu lahko "dala nekaj nasvetov za... pot po Holandiji,"¹⁵¹ ker sta bila tudi sama navdušena 'naravoslovca'. Okoli 5. ure popoldan so prispeli v Herzogenbusch (danes Hertogenbosch), "ki je utrjeno, lepo in veliko mesto."¹⁵² Pokrajina okoli mesta se mu je kazala rodovitna in zanimive so se mu zdele tudi obrambne naprave pred mestom ter vodni kanal, kjer je "na začetku most, ki se na sredini dvigne, tako da morejo jambornice pluti skozi."¹⁵³

V tej pokrajini, si je od blizu in od znotraj ogledal ter popisal kmečka poslopja, ki "od zunaj ne izgledajo lepa, zgrajene so iz opeke in krite s slamo."¹⁵⁴ Ko pa mu je pogled zajadral v notranjost, je "skoraj v vsaki zelo čisto; povsod vidiš kamine in nad njimi snažno posodje in kuhinjske pripomočke."¹⁵⁵ V kaminih so tedaj kurili s šoto, za razliko od prebivalcev Maastrichta, kjer kurijo črni premog, ki "ga znajo tako dobro pripraviti in tako urejeno postaviti v kamin, da je veselje sedeti ob kaminu in piti čaj."¹⁵⁶ In tudi tu so pili mnogo čaja z maslenimi rezinami, "na katere naribajo švicarski sir."¹⁵⁷ Sigismund si je tu privoščil celo kapljico rujnega, kajti "najboljše je tu rdeče vino,"¹⁵⁸ kljub temu, da je bilo moč dobiti tudi druga vina. Na moč začuden je bil, ko je ugledal krave "takšne velikosti kot pri nas vole."¹⁵⁹

Ko se je 12. oktobra vkrcal na ladjo, je v množici opazoval ljudi, ki so večinoma puhali tobak. Z njihovih obrazov je prebral, da "ne mislijo ničesar,"¹⁶⁰ čeprav so dajali resen vtis. Glede kajenja mu je na uho prišla informacija, da je le-to "potrebno zaradi velikega izhlapevanja vode"¹⁶¹ Cel dan je prebil na ladji in plovba mu je bila po godu. Sam se je moral oskrbeti z živežem in "ker je bil postni dan, sem vzel košarico z maslom, sirom, hruškami, jabolki, kruhom in steklenico burgundca."¹⁶² Večino časa je prebil na krovu, "da sem užil prelep dan in videl veličastno pokrajino."¹⁶³

¹³⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 20.

¹³⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 20.

¹⁴⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 20.

¹⁴¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 21.

¹⁴² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 21.

¹⁴³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 21.

¹⁴⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 21.

¹⁴⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁴⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁴⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁴⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁴⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁵⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁵¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁵² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁵³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁵⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 22.

¹⁵⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

¹⁵⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

¹⁵⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

¹⁵⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

¹⁵⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

¹⁶⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

¹⁶¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

¹⁶² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

¹⁶³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

Pot po Holandiji

Pred 10. uro je ladja prispela v Delft. Sigismund in njegov služabnik Leonhard, katerega bolj poredko omenja, a je očitno ves čas potovanja ob njem, sta prespala na ladji.

13. oktobra je ladja dospela v Den Haag, "plovba med vrtovi, paviljoni in mnogimi mlini na veter je bila očarljiva."¹⁶⁴ Ko se je tega dne nastanil "pri 7 cerkvah v Roni,"¹⁶⁵ je globoko zajel sapo in si ogledal mesto. Dih mu je zastal, ko je ugotovil, da je mesto "polno kanalov in v vsakem je polno ladij,"¹⁶⁶ iz prsi se mu je izvil vzklík začudenja: "Kakšni stroški so morali biti z graditvijo teh kanalov!... To je orjaško delo."¹⁶⁷ In vesel je bil zmage človeškega dela nad naravo, "da je gladina morja višja od dežele."¹⁶⁸ Ker so pašniki redno in obilno namočeni, so zelo travnati in "zato je tu moč videti tako lepo živino."¹⁶⁹ Upehan in lačen od dopoldanskega ogledovanja mesta, se je opoldan usedel "za običajno mizo za 8 oseb"¹⁷⁰ in se prepustil gostinski postrežbi: "Za prvo jed so prinesli na mizo morske ribe, med ostalimi veliko soljeno Laberdan* in polenovko", k temu še krompir, ki je tu zelo okusen, in še tu običajno masleno omako, pa še neko zeleno omako. Juhe nismo dobili. Za drugo jed so prinesli pečeno stegno, solato iz rdečega zelja in grah. Od mesa nisem jedel ničesar, ker je bil postni čas."¹⁷¹ Ko si je dodobra napolnil želodeček, je ponovno odšel na ogled mesta. Spotoma je zapazil, da "vsakemu po svoje pustijo vero."¹⁷² Ker je bilo in je Den Haag še vedno rezidenčno mesto, kjer je tudi današnji nizozemski parlament, se je Sigismund sprehodil preko diplomatske četrti "na Fürholzu, kjer so hiše poslaničkov in ministrov."¹⁷³ Mesto je bilo že takrat očitno zelo živahno, mnogi so bili "zaposleni s trgovanjem,"¹⁷⁴ spet drugi so se ukvarjali z ribolovom, ženske pa "vse jutro vpijejo po ulicah in čistijo morske ribe."¹⁷⁵ Ko se je zvečer usedel k ve-

čerji, je lahko užival ob melodijah italijanskih glasbenikov.

14. oktobra, je najprej prisostvoval maši in pridigi, nato pa "šel proti Schäferlingenu, vasi od Haaga oddaljeni eno uro, na obrežju odprtega morja; to je eden od mikavnejših sprehodov."¹⁷⁶ V tej vasi so se ljudje večinoma ukvarjali z ribolovom, a so se spoznali tudi na druge reči, saj "trgujejo s konhilijami, obenem pa iz njih izdelujejo vse vrste čednih stvari."¹⁷⁷ Seveda so takoj osvojili srce popotnika, ki si je nakupil konhilij za "7 1/2 f."¹⁷⁸

15. oktobra je odšel "v Busch, v letno palačo oranjskega princa,"¹⁷⁹ kjer si je natanko ogledal vse razstavljene dvorane. Točno opoldan, se mu je izpolnila ena velikih skritih želja, ko je "šel v prirodoslovno zbirko princa,"¹⁸⁰ kjer je bilo razstavljenih mnogo primerkov: od nagačenih živali vseh vrst, prek kamenin in kristalov, med katerimi je bil tudi "ametistični kristal, v katerega je ujeta voda,"¹⁸¹ do umetnostnozgodovinskih predmetov. Ko je končal ogled zbirk, ki jih je tudi vestno opisal, je verjetno fizično utrujen, a vzneseno zamaknjen vzklíknil: "Ko človek vidi takšno zbirko, ni ničesar več, kar bi si želel videti; težko je videti kaj popolnejšega in sistematičnejšega."¹⁸² Tudi tukaj se ni mogel vzdržati in si je kupil tri primerke metuljev za lastno zbirko. Nato se je ob pol treh vkrcal na ladjo za Leiden, "kjer je univerza."¹⁸³

16. oktobra pa jo je z ladjo že rezal proti Harlemu, na palubi se je "moral zadovoljit z drugim razredom, kar je bilo zelo neprijetno, ker so vsi moški kadili in so se ženske drle."¹⁸⁴ Potem ko se je nastanil in podkrepil, je "obiskal veliko cerkev, kjer imajo največje orgle v Evropi s 37 registri in največja piščal ima tolikšen obod kot močan moški okoli telesa."¹⁸⁵ Tu se je še povzpел na vrh zvonika, "na katerega se povzpneš po 159 kamnitih in po (več kot) 70 lesenih stopnicah."¹⁸⁶ In

¹⁶⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 23.

¹⁶⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 24.

¹⁶⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 24.

¹⁶⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 24.

¹⁶⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 24.

¹⁶⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 24.

¹⁷⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 24.

* labberdaan, nizozemska specialiteta, slana riba.

** kabeljau, nizozemska specialiteta, morska riba, polenovka.

¹⁷¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 24.

¹⁷² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 24.

¹⁷³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 25.

¹⁷⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 25.

¹⁷⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 25.

¹⁷⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 25; ta kraj se v nizozemščini imenuje Scheveningen, kjer je danes najbolj znana nizozemska plaža ob Severnem morju.

¹⁷⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 25.

¹⁷⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 25.

¹⁷⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 25.

¹⁸⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 26.

¹⁸¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 26.

¹⁸² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 26.

¹⁸³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 27.

¹⁸⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 27.

¹⁸⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 27.

¹⁸⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 27.

kmalu je začutil, da je potrebno za turistične atrakcije razvezati mošnjiček, saj je moral za razgled z zvonika odšteti "1f in 6 stüberjev."¹⁸⁷ Ko se je odpravil s svojim služabnikom Leonhardom na sprehod, je zapazil neko čudno maniro, "kako se tu s sanmi vozijo po cestnem tlaku brez snega."¹⁸⁸ Ko se je potovanje že prevešalo v drugo polovico, je Sigismund doživel vrhunec svojega opazovanja. 17. oktobra je zapisal v svoj dnevnik: "Danes, danes je najsrečnejši dan mojega življenja! Videl sem zbirko gospoda von Maruma."¹⁸⁹ Dotični gospod je bil direktor fizikalnega muzeja, kjer je Hohenwart videl "največji stroj za elektriko,"¹⁹⁰ poleg tega pa še cel kup drugih naravoslovnih primerkov in instrumentov. K muzejski predstavitvi je sodil tudi poskus, ki ga je izvedel g. von Marum, ko je "z velikim strojem raztalil 108 col dolgo žico."¹⁹¹ Sigismund ne more skriti navdušenja nad stvarmi, ki jih je tu videl. Presrečen je zapisal, da sta z Marumom, kateri mu je podaril tudi nekatera svoja natisnjena dela, postala prijatelja in preden sta se "ločila je g. von Marum naročil še steklenico Mallage, pila sva na zvezo najtrdnjega in najzaupljivejšega prijateljstva, nato sem se poslovil in se usedel na ladjo, kjer sem bil na boljšem mestu sam in sem ob prijetnem spominu pisal tale odstavke."¹⁹² Holandija je napravila čaroben vtis na radovednega naravoslovca, saj je še ves pod vtisom pravkar doživetega pribeležil v dnevnik: "Sedaj v Holandiji nisem več zahteval, da bi videl še kakšno zbirko, kajti sedaj se ne da več videti nič novega."¹⁹³

Iz Haarlema je odplul proti Amsterdamu, kamor je došel ob pol štirih. Ko sta se z Leonhardom nastanila "pri Brandsu,"¹⁹⁴ sta se nemudoma podala na sprehod "do morja, kjer sem se moral čuditi množici velikih in malih ladij in jamborov."¹⁹⁵ Pri povratku sta se "v tem velikem mestu izgubila, tako da sem moral najeti vodiča, da sem ponovno prišel do svojega stanovanja."¹⁹⁶

Naslednjega dne, ko se je odpravil na ogled mesta bančništva in brušenja diamantov, ni ponovil sinočnje napake in si je nemudoma "najel

služabnika."¹⁹⁷ Vodič ga je moral najprej peljati h trgovcu z naravoslovnimi primerki, kjer se je poleg mrčesa, mineralov, amfibij, itd. nahajala še "popolna zbirka konhilij,"¹⁹⁸ za katero bi (ali pa celo je) moral odšteti 50#. Pri nekem drugem trgovcu je "videl lep električni stroj z dvema ploščama, lepo izdelan, ampak je stal enormno količino denarja."¹⁹⁹ Holandija je bila v 18. stoletju znana tudi po tem, da se je v njej lahko tiskalo praktično vse, kar je bilo v drugih evropskih državah prepovedano. Sigismund verjetno ni iskal kakšnih knjig, ki bi bile na indeksu, ko je "šel h g. Seegsu, pisatelju in knjigotržcu," pa čeprav pri njem "nisem našel knjig, ki sem jih iskal."²⁰⁰ Od knjig je dalje usmeril korak h "mehaniku Wierku, ki je izdelal stroj za gospoda Maruma."²⁰¹ Ta mož je bil "pravzaprav urar,"²⁰² ki pa se je očitno dobro spoznal tudi na elektromehaniko, saj je v času Hohenwartovega obiska ravno "izdeloval stroj za na Saško."²⁰³

Ko je zadovoljil svoje 'naravoslovne' želje, se je odpravil na umetnostno, kulturno-zgodovinsko vandranje po Amsterdamu. Poleg znamenitih hiš, vrednih ogleda, je obiskal judovsko četrt, največ pozornosti pa so pritegnile "javne ustanove in negovalne hiše za sirote."²⁰⁴ Še posebno se mu je v spomin zapisala najdišnica, ki "se preskrbuje s prodajo pepela in gnoja, kar letno prinese 180.000 f."²⁰⁵ Med svojim pohajkovanjem po mestu, ki "je neznansko veliko in vsepovsod prerezano s kanali," kjer "je 1800 mostov in 86.000 hiš,"²⁰⁶ se je dokopal tudi do podatka, da "imajo zidarji tu tri lože."²⁰⁷ V pristanišču, kjer si je ogledoval ladje je videl "tudi nasoljene haaring-e."²⁰⁸

Na poti domov

Za razliko od današnjih popotnikov na Nizozemsko se Sigismund v Amsterdamu ni dolgo

¹⁸⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 27.

¹⁸⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 27.

¹⁸⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 27.

¹⁹⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 27.

¹⁹¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 28.

¹⁹² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 28.

¹⁹³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 28.

¹⁹⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 28.

¹⁹⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

¹⁹⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

¹⁹⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

¹⁹⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

¹⁹⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

²⁰⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

²⁰¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

²⁰² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

²⁰³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

²⁰⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 29.

²⁰⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30.

²⁰⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30.

²⁰⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30.

²⁰⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30. Haaring je riba, ki je značilna za Nizozemsko. Jedo jo svežo in surovo, največkrat le z nasekljano čebulo. Obstaja neptisano pravilo, da je treba ribo zgrabiti za rep in jo nesiti k proti nebu odprtim ustom. Jed je zelo okusna in ima močan vonj, tistim s slabimi prehrabentimi navadami nimalokrat povzroča neprijetne občutke.

mudil, "še tega dne sem odpotoval... ob 7. uri zjutraj sem bil v Utrechtu." ²⁰⁹ To mesto je le preletel, saj je ob pol osmih že potoval dalje in spet se mu je primerilo, da je bila poštna kočija "prav tako bedna kot tista v Maastrichtu" in tudi "cesta je bila neugledna, konji so, zaradi blata, kočijo komaj vlekli naprej." ²¹⁰ Hitel je naprej proti Boschu, pokrajina ob poti mu je ugajala, predvsem je bil ponovno navdušen nad pridnostjo holandskih rok, saj so "povsod travniki in polja, ki so lepo obdelana in urejena s sadnimi drevesi." ²¹¹ Ob sedmih zvečer je došel do Boscha in si oddahnil: "Hvala bogu! in tu sem sklenil moj krog popotovanja po Holandiji." ²¹²

Križarjenje po Holandiji je bilo 19. oktobra za njim. 20. se je že napotil proti Maastrichtu, kjer se je zaustavil pri gospodu Pastorju, "ki ima lepo knjižnico in nekatere fizikalne instrumente." ²¹³ Izmed fizikalnih pripomočkov si je poleg nekaj električnih strojev najbolj zapomnil "2 Ramsdenova merilna barometra, vsak za 9 gvinej." ²¹⁴

22. oktobra, preden se je odpravil na ladjo, je obiskal še "tiskarja Rouxa, s katerim sem sklenil naročilo prirodopisnih knjig." ²¹⁵ Še isti dan zvečer se je nastanil v gostilni Črni orel, kjer "je bilo polno vojakov in Francozov." ²¹⁶ Od tod je nadaljeval pot proti Lüttichu, kjer je bilo vse polno emigrantov, ki so zmedeno "mrgoleti po vseh cestah in hišah, nekateri so izgledali klavarno, v stiski so često prodajali svoje konje samo za par kron; nekdo je prodal uro in konja za 2 luisdora." ²¹⁷ Loteval se ga je nek notranji nemir, "na cesti sem bil kar zaskrbljen, vendar je šlo do Battisa vse po sreči." ²¹⁸

Ko je 24. oktobra prispel v Köln, je zaznal negotovanje nad francoskim vpadom, videl je, da je večina visokih dostojanstvenikov že odnesla svoje riti na varno. V mestu je vladala mračna napetost, "na postaji ni bilo moč dobiti konja," in ker "so Francozi upadli na Mainško s 40.000 možmi," ²¹⁹ je bil prehod preko Koblenza neva-

ren. Sigismund je hotel "nazaj v Champelon in tam previdno počakati." ²²⁰ Vendar pa mu je nek c. k. glasnik, ki ga je spoznal na postaji v Aachnu, to odsvetoval in skupaj sta se podala preko Düsseldorfa do Kassela. Šele 28. oktobra se je uspel malce umiriti in zajeti sapo, ko so ob pol deseti uri prispeli do Eisenacha, kjer so se "po obedu spravili k prepotrebni počitku." ²²¹

Zadnji dan oktobra ga je pot privedla v Erlangen, kjer je "obiskal g. Esperja, ki mi je pokazal svoje lepe zbirke." ²²² Prvega novembra se je spet po dolgem času spravil h katoliški maši in pridigi, "ki jo je imel nek frančiškan." ²²³ Potem je preživel dan z g. Esperjem, ki ga je "odpeljal na dvor in v botanični vrt, kjer mi je uspelo zamenjati inozemske rastline, 100 za 4f." ²²⁴ Kasneje je sklenil še novo znanstvo z nekim g. Schreiberjem, "kateremu sem podaril prstan s školjčnim marmorjem in prvi del mojega 'Alpskega popotovanja'." ²²⁵ Potem ga je Esper predstavil še "gospodoma Hofmathu in Rudolphu." ²²⁶ Slednji je imel "veliko in lepo zbirko mrčesa, predvsem surinamskega in amboinijskega, ki sta zelo dobro ohranjeni." ²²⁷ Večer je prav tako preživel v družbi z Esperjem, ki "ima svojo zbirko večinoma spravljeno v steklenih hiškah, tako da je primerke moč videti z vseh strani in sami ostanejo nepoškodovani." ²²⁸ Za gostiljubnost se mu je Sigismund oddolžil s "precejšnjo zalogo školjčnega marmorja." ²²⁹ Esper pa mu je podaril "inozemske papilone in mrčes, ptiče, konhilijske, morske rake itd." ²³⁰

2. novembra se je že ravnal na pot proti Nürnbergu, kjer je pri nekem gospodu Gütkeju, ki je bil sicer mehanik, "kupil le en primerek iz mavca." ²³¹ Obiskal je gospoda Bischofa, ki "izdeluje tudi mikroskopske leče" ²³² ter "dva Panzerja, očeta in sina; stari se ukvarja z znanostjo o starem veku; mladi je prirodoslovec; prevedel je Linejev rastlinski sistem in je izdal fauno insektov, od katere mi je podaril prvi del." ²³³ Sigi-

²⁰⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30.

²¹⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30.

²¹¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30.

²¹² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30.

²¹³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30.

²¹⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 30. Instrument, katerega je kasneje (1795) uporabil pri merjenju nadmorske višine Großglocknerja.

²¹⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 31.

²¹⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 31.

²¹⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 31.

²¹⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 31.

²¹⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 31.

²²⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 31.

²²¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 32.

²²² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 32.

²²³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 32.

²²⁴ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 32.

²²⁵ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 32.

²²⁶ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 32.

²²⁷ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 32.

²²⁸ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 32-33.

²²⁹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 33.

²³⁰ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 33.

²³¹ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 33.

²³² AS, osebni fond, Sigismund..., str. 33.

²³³ AS, osebni fond, Sigismund..., str. 33.

smund pa mu je v zameno in zahvalo "podaril *Alpenfloro*, kar sem storil že tudi pri g. *Esperju*." ²³⁴

3. novembra se je že pomirjen od vojne vihre, ki ga je zajela na severu, ustavil v bavarski prestolnici, kjer "pije človek, kot tudi na *Salzburškem*, najboljše pivo." ²³⁵ Rezidenca volilnega kneza, *Nymphenburg* se mu ni zdela tako veličastna, kot rezidence, ki jih je videval v *Stuttgartu*, *Haagu* in *Boschu*, pač pa ga je očaral "veliko lepši vrt... Najveličastnejši in najprijetnejši v vrtu so mnogi kanali in brizgajoča voda..." ²³⁶

5. novembra je prispel v *Salzburg*, "ki je veliko mesto in leži v prijetni pokrajini." ²³⁷ V mestu samem si je ogledal kulturno-zgodovinske znamenitosti in se podal "na *Mönchsberg*, kar je prijeten sprehod." ²³⁸ Zunaj mesta je obiskal "letni dvor grofa *Hyeronimusa Lodrona*, v prijetni, lepi pokrajini, kjer je urejen naraven angleški vrt, tako da lahko umetnost le malo pomaga. Tam so najlepše sprehajalne poti; predvsem lepa je samotna, vodni slapovi (kaskade), naravni prehod preko skal, preko katerih blago teče voda in iz katerih človek lahko užije najčudovitejše poglede." ²³⁹ V *Salzburgu* se je zadržal dalj časa, tu je spoznal gospoda *Rainerja* in g. *Ramftleta*, lastnika botaničnega vrta. Poleg tega je bil kosil na dvoru in si ogledal tudi umetniško zbirko del nekega *Hagenauerja* in portrete, ki jih je narisal grof *Firmian*. Zajadral je tudi v "dvorno knjižnico; nima veliko prirodoslovnega gradiva; pač pa je tu mnogo redkih knjig – med drugim *manuskript Biblije*." ²⁴⁰ Poleg tega je videl še zasebni prirodoslovni zbirki barona *Küsingerja* in g. *Ramftla*.

9. novembra se je "odpeljal v *Hellabrun*," ²⁴¹ kjer je nenavaden kamnit teater, "veličastno delo narave." ²⁴²

Zvečer je bil ponovno gost kneza, kjer so poslušali glasbo, "ki jo je dirigiral *Michaeli Hyden*; igrali so različne *graduale*, npr. *Lauda Sion* itd., ki so jih izvajali po njegovih kompozicijah... *Pelo je 16 dečkov s kora*." ²⁴³

10. novembra je zapustil *Salzburg* in se v spremstvu g. *Reinerja* in dvornega mojstra grofa *Strassolda* odpeljal v *Hallein*, kjer je rudnik soli. Že "v *Salzburgu* smo vzeli dovoljenje, da bi mogli vstopiti v rudnik soli." ²⁴⁴ Sedaj se je lotil precej natančnega opisa poteka vstopa v jame, najbolj pa ga je prevzela neka solna soba, ki je bila "tako velika kot trg pred stolnico v *Salzburgu* in obsega preko 500.000 veder vode." ²⁴⁵ Vožnja z vlakom v rudnik še ni bila strojna, knapi so vlekli vozičke z lastno silo, vendar je bila kljub temu prijetna in hitra. Po ogledu rudnika so se vsi trije ponovno odpravili v *Hallein*, kjer so si ogledali še zadnji stadij pridobivanja soli in obiskali nekega gospoda von *Helmericha* "in si ogledali njegovo zgledno urejeno zbirko mineralov." ²⁴⁶ Po kosilu in počitku so se ob treh popoldan ločili. *Sigismund* jo je mahnil "proti *Gollingu*, *Rainer* in dva druga gospoda pa nazaj v *Salzburg*." ²⁴⁷ Ob 9. uri zvečer je še zadnjič na 'holandskem potovanju' prespal zunaj domačega kraja, v *Werfenu*. 11. novembra je od tam "naravnal pot proti domu," ²⁴⁸ proti domačemu zvniku, proti *Celovcu*.

Epilog

Goethe, ki je v letu 1786 potoval po Italiji, je potoval in spoznaval sebe samega, a le ker si je tega sam želel. *Sigismund* mu v tem pogledu nikakor ni sledil. Sledil je nekemu drugemu, prav tako lastnemu cilju, ki je bil zbirateljske narave, seveda je bil prisoten tudi izobraževalni moment, a v drugačnem smislu kakor nam to prikazuje Goethejev potopis, ki ga je, mimogrede, naslovil 'Iz mojega življenja'.

Sigismund se čudi tehničnim dosežkom, zbirkam nagačenih živali, konzerviranemu mrčesu, išče prirodoslovne knjige, opazuje arhitekturo mest in zbira podatke o sestavi tal ter o kameninah po katerih se ziblje njegova kočija. Kamorkoli se obrne, povsod vidi kaj, kar zbuja njegovo pozornost, le redkokdaj pa se resnično približa bistvu kakšne stvari ali kakšnemu človeku.

Niti enkrat samkrat nisem dobil občutka, da se je na nekem kraju res ustavil, povsod se je zdelo, kot da se mu nekam neznansko mudi. Omenja sklepanje najodkritosrčnejših prijateljev, a le

²³⁴ AS, osebni fond, *Sigismund...*, str. 33.

²³⁵ AS, osebni fond, *Sigismund...*, str. 33.

²³⁶ AS, osebni fond, *Sigismund...*, str. 34.

²³⁷ AS, osebni fond, *Sigismund...*, str. 34.

²³⁸ AS, osebni fond, *Sigismund...*, str. 34.

²³⁹ AS, osebni fond, *Sigismund...*, str. 35.

²⁴⁰ AS, osebni fond, *Sigismund...*, str. 36.

²⁴¹ AS, osebni fond, *Sigismund...*, str. 36.

²⁴² AS, osebni fond, *Sigismund...*, str. 36.

²⁴³ AS, osebni fond, *Sigismund...*, str. 36-37.

²⁴⁴ AS, osebni fond, *Sigismund...*, str. 37.

²⁴⁵ AS, osebni fond, *Sigismund...*, str. 37.

²⁴⁶ AS, osebni fond, *Sigismund...*, str. 38.

²⁴⁷ AS, osebni fond, *Sigismund...*, str. 38.

²⁴⁸ AS, osebni fond, *Sigismund...*, str. 39.

zaradi tega, ker se je našel skupaj z nekom, ki ima enak interes kot on sam, pri čemer dejstvo, da nasproti njega stoji človek, sploh ne igra vloge. Nikjer, nikdar se ne začuti topline, ki sicer privre na dan, ob prijateljskem stisku roke, pogovoru, zdravici in trku kozarcev ali ob slovesu. Vsi njegovi opisi ljudi so formalni, hladni in na trenutke preveč ovešeni z leporečjem, kot da bi s kričanjem hotel prevpiti nek drug, ne tako milozvočen a resničen glas. Na devetintridesetih straneh potopisa, svojega služabnika, ki je potoval z njim, omenja le nekajkrat in še to bežno, kakor po naključju. Na poti niti enkrat ne pokaže zanimanja za človeka kot človeka, kot živo bitje obdarjeno z duhom. Vse kar ga pri človeku zanima je njegova funkcija v družbi, njegovo znanje, njegov poklic, kot da je to edino kar človek premore in zmore. Kot da je potoval v steklenem, neprodušno zaprtem zvonu. Kadar je omenjal prebivalce kakšnega mesta, so bili vedno opisani s precejšnje razdalje, kakor da bi se jih bal dotakniti in kot da so zanimivi le kot živali za rešetkami v živalskem vrtu. Kadar je opisoval hiše se mi je zdelo, da ne vidi, da v njih prebivajo ljudje, kot da so za zidovi le prazne sobe namenjene same sebi.

Potovalni zapiski Sigismunda von Hohenwarta jasno odslikavajo glavni duhovni tok konca 18. stoletja. Časa, ko si je velika večina premožnih plemičev, kot tudi porajajočih se meščanov želela postati izobražena. A izobraženost so si želeli doseči kar se da na hitro, s prebiranjem izvečkov, poslušanjem predavanj, vse pa je temeljilo na prijetnem in sladkem uživanju. Tistih, ki so si resnično prizadevali, da bi spoznali bistvo, je bilo še naprej malo. Tedaj so ljudje mislili, da se je stvarjem moč približati le od zunaj, pogled v njihovo bistvo pa je človeku zaprt. Iskanje resnice so odrinili na stran in se posvetili le zunanjim opisom rastlin, živali in človeške družbe. Človeka so začeli obravnavati kot stroj, možgani so jim predstavljali le materijo, ki se zaveda sama sebe, vprašanje zakaj in kako to, da se zavedajo sami sebe, pa so pustili ob strani. Skušali so zanimati duševno plat človeka in kot edino orožje propagirali razum. Začelo se je seciranje in deljenje materije na najmanjše možne delčke in skozi to so skušali razložiti večna človeška vprašanja, od kot izviramo, zakaj smo tu in kam gremo.

Materialistična tendenca razlage razvoja življenja se je z večjimi in manjšimi nihanji ohranila vse do danes. Vendar je potrebno ugotoviti, da

človek ni zgolj fizično bitje, ki traja od rojstva do smrti, kajti snovi iz katerih je sestavljeno naše fizično telo, se tekom sedmih let popolnoma zamenjajo in torej ni moč človeka razložiti le materialistično. In tudi biografije nekega človeka ni moč razložiti z biografijami njegovih fizičnih prednikov, ker je človek kot duhovno bitje vrsta zase!

Zusammenfassung

Vom Weg durch das Land der Mühlen und Tulpen im Jahr 1792

Sigismund von Hohenwart (1745-1825) machte sich am Montag, den 10. September 1792, von Klagenfurt aus auf den Weg nach Holland. Mit einer Kutsche begab er sich auf eine lange „Bildungsreise“, auf der ihn aber weniger die Menschen interessierten - auf den 39 Seiten seiner Reiseniederschriften, die im Archiv der Republik Slowenien erhalten sind, beschrieb er neue „Bekannte“ äußerst trocken, als ob alle gleich gewesen wären - als vielmehr neue Maschinen und Geräte, die er bis dahin noch nicht gekannt oder gesehen hatte. Am meisten begeisterte ihn elektrisches „Spielzeug“, vor allem Blitzableiter. In sein Tagebuch notierte er auch einige interessante Gesteine, die er unterwegs bemerkte, und sogar einige Ereignisse, die in jenen unruhigen Zeiten unmittelbaren Einfluß auf seine Reise hatten. Als er zum Beispiel auf seiner Rückreise erfuhr, daß die Franzosen in das Gebiet von Mainz eingefallen waren, konnte er seine geplante Reiseroute noch rechtzeitig ändern.

Hohenwarts Reiseberichte zeigen durch die Erlebnisse einer konkreten historischen Persönlichkeit auch den „Geist der Zeit“, in der sie entstanden. Ihr Autor war als „Kind des 18. Jahrhunderts“ ein typischer Vertreter der verstandesmäßigen Begeisterung über die äußere Welt (seiner Niederschriften neigen zum reinen Beschreiben des Äußeren), ohne den expliziten Wunsch, die Menschen und Dinge auch näher kennenzulernen. Dennoch sind Hohenwarts Reiseberichte eine hervorragende historische Quelle, nicht nur für die Geschichte der Erlebnisse, sondern auch für die Mentalitätsgeschichte.

Rolanda Fugger Germadnik

“MOJA EDINA ŽELJA JE, DA BI ODŠLA.”¹

Žalec sredi 19. stoletja

Žalec je bil v prvi polovici 19. stoletja majhen trg, kakršnih je bilo tedaj na (Spodnjem) Štajerskem veliko. Sredi 19. stoletja je užival status deželno knežjega trga, ki je imel 90 hiš² in okoli 500 prebivalcev. Franciscejski kataster kaže trg kot razpotegnjeno obcestno naselje, ki se v osrednjem delu razširi v Trg. Hiše so bile skoraj v celoti zidane, Širčeva se je ponašala z letnico 1669. Hiša Širčevih je ležala na poslovno odlični lokaciji, na osrednjem trgu tik ob cesti.³ Živahno

dnevno življenje je Žalcu prinašala prav glavna komercialna cesta z Dunaja v Trst. Južna železnica je v letih 1846–1849 trg zaobšla in povzročila določeno gospodarsko stagnacijo.

Tržani so živeli od živinoreje, poljedelstva in obrti. V trgu je bila župnijska cerkev Sv. Nikolaja s podružnico Sv. Kancijana in pokopališčem. V župniji sta delovala dva kaplana; občina je imela lastno šolo, ki jo je leta 1843 obiskovalo 160 učencev. V Žalcu sta delovala tudi okrajni zdravnik in babica.⁴

¹ Prispavek je semtnarska naloga, ki jo je avtorica pripravila v okviru modula Biografija v mikrozgodovinski perspektivi pri mentorici dr. Mojci Ramšak na Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani. Temeljni vir za nalogo so trije dnevniki iz let 1849, 1850 in 1851. Sodijo v zapuščino generalmajorja Friderika Širce (1859–1948) iz Žalca, bolj znanega kot skladatelja s psevdonimom Risto Savin. Zapuščino hrani Matična knjižnica Žalec. Čeprav zvezki niso stignirani, sem ob podrobnejšem prebiranju razbrala, da jih je pisala Barbara Širca, mati Friderika Širce, in sicer v prvih letih zakona, ko se je iz rojstne hiše očeta Franca Žuže preselila v hišo svojega moža Ernesta Širce. Dnevniki so pisani v nemškem jeziku, zapiski so dnevniki in v datumih zelo natančni. Vsak zvezek se začne s 1. januarjem in se zaključuje z željo po srečnem novem letu 31. decembra. Izjema je dnevnik iz leta 1851, ko Barbara z 22. novembrom nenadoma in brez obrazložitve prekine zapise.

² Boris Golec, Korentine in spominki rodbine Šušterič iz Žalca, Rodovnik z družbenim in gospodarskim orisom iz srede 18. stoletja, Ljubljana, Partner Graf d.o.o., Grosuplje, 1992, str. 57/58. (V nadaljevanju Golec).

³ Golec, str. 50–51

V upravnem pogledu je bil Žalec v prednosti pred ostalimi okoliškimi trgi. Čeprav je ležal samo četrte ure hoda od Novega Celja, sedeža okrožnega urada Celje, mu je uspelo ohraniti nekaj avtonomije. Imel je pravico do lastnega magistrata. Žalčani so si volili lastnega trškega sodnika, odbor in upravo, pod katero je sodilo tudi vodenje zemljiške knjige.⁵

Trško “jaro gospodo” so predstavljali redki izobraženci, župnik, kaplana, učitelj, večji posestniki, trgovci in obrtniki. Sem smemo šteti tudi obe družini, družino Franca Žuže kot prvega industrialca – pivovarnarja in družino Jurija Širce, trgovca in posestnika.

⁴ Golec, str. 57–58

⁵ Golec, str. 45–46

Družbena opredelitev družin Žuža in Širca

Šestindvajsetega januarja 1845 sta se v podružnični cerkvi Matere Božje v Petrovčah poročila 22-letna Barbara Žuža in 32-letni trgovec Kajetan Ernest Širca. Starostna razlika desetih in več let je bila primerna in običajna za čas prve polovice 19. stoletja⁶. Poročil ju je nevestin stric, dekan Anton Žuža⁷ iz Slovenske Bistrice. Družini, iz katerih je prihajal mladi par, sta v trgu Žalec zasedali vidno in ugledno mesto. Nevestin oče je bil Franc Žuža, po domače Kolenc, meščan in pivovarnar v Žalcu, hišna številka 39. Mati je bila Marija, rojena Kopač.⁸ Franc Žuža je trško prisego položil leta 1824.⁹ Kot eden prvih podjetnikov v dolini je leta 1842 ustanovil pivovarno in bil od leta 1861 lastnik jamskih mer v rudniku v Zabukovici.¹⁰ V Barbarinih dnevnikih nastopa kot živahen pater familias, ki je pogosto na poti med Ljubljano in Gradcem ter se živo vpleta v politično dogajanje v trgu, zlasti za pridobitev okrajnega sodišča.¹¹ V Goethovi topografiji iz leta 1843 ga omenjajo kot magistratnega svetnika.¹²

Enako uveljavljena je bila ženinova družina. Ernestov oče je bil Ivan Jurij Širca, trgovec, mati pa Johanna, rojena Löb.¹³ Ivan Jurij Širca je kot tržan prisegel leta 1817. Istega leta so bile volitve odbornikov za deželnoknežji trg Žalec. Širca je na volitvah uspel, najprej je bil odbornik, kasneje pa eden izmed dveh magistratnih svetnikov v Žalcu.¹⁴ Njegova kariera se je v naslednjih letih nadaljevala. Bil je izvoljen za trškega sodnika in kot sodnik med tržani zasedal ugledno mesto. Razsojal je v raznih prepirih, izvrševal zemljiške vknjižbe, kupne pogodbe in ženitna pisma. Na mestu sodnika je bil od 1829 do 1841, tako Vrečer.¹⁵ Vendar letnica 1841 ne more biti točna, saj je po zapisu v mrliški knjigi Jurij Širca umrl 4. fe-

Barbara in Ernest Širca, ok. 1855.

bruarja 1837.¹⁶ Njegov sin Ernest, Barbarin mož, je nadaljeval trško kariero. Po reorganizaciji uprave je bil 14. februarja 1854 izvoljen v prvi občinski odbor.¹⁷

Nacionalna polarizacija, ki je globoko zaznamovala dogajanje na Štajerskem v drugi polovici 19. stoletja, v Barbarinih dnevnikih še ni prisotna. Samo v času živahnih debat o dogodkih v revolucionarnem letu 1848 in odmevih nanje leta 1849, so prišla v hiši na vrsto prva nacionalna nasprotja: "Popoldan je prišel k nam Pavlič. Razpravljali smo. Fani in jaz sva zagovarjali Slované, Pavlič Nemce"¹⁸. Franc Pavlič je bil skoraj vsakodnevni obiskovalec Širčevih in potencialni ženin Barbarine svakinje Fani.¹⁹ Bil je oskrbnik Novega Celja, ki je bilo v lasti Ludvika Hausmanna, očeta pesnice Fanny Hausmann.²⁰ Slabih dvajset let kasneje so bile opredelitve nujne. Velja zabeležiti, da sta se tako Ernest Širca kot njegov tast Franc Žuža opredelila za slovensko op-

⁶ Reinhard Sieder, *Socialna zgodovina družine, Ljubljana*, ZRC, 1998, str. 128. (V nadaljevanju Sieder).

⁷ Škofijski arhiv Maribor (ŠAM), Župnija Žalec, Poročna knjiga III, 1824-1861, str. 97.

⁸ Ibidem.

⁹ Rajko Vrečer, *Savinjska dolina s posebnim ozirom na splošno, krajevno in upravno zgodovino v besedi in sliki, Celje, samozaložba*, 1930, str. 209. (V nadaljevanju Vrečer).

¹⁰ Vrečer, str. 82, 227.

¹¹ Matična knjižnica Žalec, Zapuščina Fridertka Širca, *Dnevnik Barbare Širca, Tagebuch 1849, januar/februar*. (V nadaljevanju Dnevnik).

¹² Golec, str. 58.

¹³ Kot v op. 9.

¹⁴ Golec, str. 45-46.

¹⁵ Vrečer, str. 208-209.

¹⁶ ŠAM, Extract aus dem Sterb-Register von der Pfarr Sachsenfeld für das Solar-Jahr 1837.

¹⁷ Vrečer, str. 210.

¹⁸ Dnevnik 1849, 23. marec.

¹⁹ Dnevnik 1850, 4. oktober.

²⁰ Vrečer, str. 121.

cijo. Leta 1868, meseca avgusta, sta bila med podpisniki oklica slovenskih rodoljubov oz. vabila na znameniti "žavski tabor", ki se ga je udeležilo več kot 15.000 mož. Celjske goste je pred Staretovo gostilno sprejela "...gdč. Širca Marija, ki je Sokolom podarila šopek cvetic".²¹ Marija je bila najstarejša Ernestova hči, Mimerle v Barbarinih dnevnikih.

Barbara v dnevnikih ob različnih javnih prireditvah moža titulira kot meščana. 9. junija 1850, ko novi župnik uradno zasede svoje mesto v župniji Žalec, Barbara zapiše: "*Ob desetih sem bila pri maši, pridigal je opat. Glasba. Fani je pela. Celotno slovesnost je pokvaril dež. Od pokopališča do vhoda v cerkev je bil 'špalir' dreves. Moj mož in še en meščan sta bila pri pogostitvi. Vsak od meščanov je dal dva goldinarja za strežnike*".²²

Meščanstvo se je kot družbeni razred v Srednji Evropi konstituiralo konec 18. stoletja.²³ Večina meščanskih družin v tem prostoru je pripadala srednjemu stanu trgovcev in obrtnikov. Nižje meščanstvo so sestavljali obrtniki in drobni rokodelci, redka plast najbogatejših patricijev se je nagibala k plemiškemu slogu življenja. Ščasoma se je do srede 19. stoletja izoblikoval ideal meščana, ki se umakne v zasebnost in intimo lastnega doma in s tem strogo loči domače življenje od laži in spletk poslovnega življenja. Izobrazba je visoko cenjena, negovanje notranjih vrednot in kultiviranje lastne osebnosti pa pomenita temelj novega meščanskega življenja. Spolne vloge so ostro opredeljene, medsebojni odnosi med zakonci pa postavljeni na nove temelje.²⁴

Primerjava "meščana" iz literature z Barbarinimi Žalčani nas utrdi v prepričanju, da so medsebojni družbeni odnosi živ organizem, ki je v neprestanem spreminjanju in se sprotno odziva na spremembe okoliščin. V načinu življenja in ravnanja žalskega tržana zaznamo elemente kmečke in obrtniške dediščine. Hkrati Žalčan skrbno in radovedno opazuje redki plemiški življenjski slog in neposredni okolici. Način življenja je varčen in gospodaren.

V družini Širca še ne moremo govoriti o toliko razvpitem ločevanju med zasebnim in javnim

življenjem v meščanskem svetu. V hiši je trgovina, v kateri v pretežni meri streže Barbara, medtem ko mož Ernest vsak sejem v okolici Žalca izrablja za prodajo blaga. Verjetno je, da z delikatesami, kot so ostrige in italijansko sadje, občasno zalaga redke bogate odjemalce iz graščin v okolici Žalca. Prav tako še ne moremo govoriti o ločevanju med prostim in delovnim časom. Barbara ne ločuje dnevnih na nedelje in delovne dni, pač pa po svetniku, ki tisti dan goduje. Gospodarsko življenje se tesno prepleta z družinskim življenjem in vsi odrasli člani družine so strogo vpeti v delovni sedanjik. Boj za preživetje je neizprosno, zato se mu ženski del hiše ne more izogniti, niti ne kaže želje po tem. Res, da nabavlja blago mož, toda pri prodaji so tu prisotne ženske. Enako je z Žuževimi ženskami. Iz Barbarinih dnevnikov je moč slediti poslom njene matere²⁵, ki s pomočjo mlajše sestre vodi kuhinjo za oficirje in očitno v tem pogledu samostojno gospodari. S pritožbami in pohvalami se uporabniki obračajo izključno nanjo.

Širčevi in Žuževi sledijo novostim in jih sprejemajo, ko jih spoznajo za koristne. Izobrazba, ki lahko človeku prinese dobro plačano uradniško mesto, je cenjena. Barbarin brat Johann študira najprej v Gradcu in nato v Pragi "jus", navkljub visokim stroškom in včasih pikrim pripombam sotržanov. Sinove se torej pripravlja za zunanji svet, medtem ko se hčerke privaja na dolžnosti znotraj hiše, za družino in dom. Kakšnega izobraževanja je bila deležna Barbara, iz dnevnikov ni eksplicitno razvidno. Verjetno je obiskovala trivialko v Žalcu, se priučevala gospodinjskih znanj pri materi in bila deležna dopolnilnega izobraževanja v katerem od samostanov. Piše v nemškem jeziku, pogosto opravlja korespondenco za starše in izraža željo po znanju italijanskega jezika²⁶ zaradi boljšega sporazumevanja s kupci, italijanskimi vojaki. Verjetno, da delno igra tudi klavir, saj ob priliki s Fani preizkusita novo nabavljeni fortepiano²⁷ pri Pavliču. Podobni vzgoji sledimo v dnevnikih pri Barbarini mlajši sestri Mimi, ki jo najprej pošljejo na dopolnjevanje kuharskih umetnosti v toplice Laško in nato v samostan²⁸ v Ljubljano. Pouk v plesu in dobro poznavanje religije je dopolnjevalo meščansko deklisno izobrazbo. Oboje je, sodeč po dnevnikih, Barbara dobro obvladala.

²¹ Vrečer, str. 211-212.

²² Dnevnik 1850, 9. junij.

²³ Sieder, str. 120.

²⁴ Sieder, str. 120-123.

²⁵ Dnevnik 1850, 1. februar.

²⁶ Dnevnik 1851, 7. februar.

²⁷ Dnevnik 1850, 15. maj.

²⁸ Dnevnik 1851, 23. avgust.

Globoka Barbarina zakoreninjenost v stvarnem življenju je v diametralnem nasprotju s podobo žensk, kakršne nam slika literatura iz srede 19. stoletja. Čeprav mož Ernest vodi gospodarske zadeve, Barbara budno spremlja trgovsko poslovanje Širčeve hiše; navaja cene pri dragocenih artiklih, zabeleži vsak sejem in tehta uspešnost. Ob Lucijinem sejmu v Žalcu leta 1850 se veseli uspeha, saj so zaslužili 600 goldinarjev in dodaja, da je bila zvečer popolnoma izčrpana²⁹. Njen zdrav odnos do časopisnih senzacij je osvežujoč. Ko je bil 28. julija 1851 sončni mrk, ga Barbara sicer zabeleži in pokomentira, češ "da ni bilo nič tako velikega, kot se je poprej govorilo".³⁰ Ne pozabi zabeležiti redkih dogodkov, kot je odhod prvega vlaka iz Celja v Ljubljano 16. septembra 1849: "*Danes lepo. Prva vožnja vlaka iz Celja v Ljubljano. Tašča in Fani sta bili v Celju. Nista mogli prehvaliti, kako lepo je bilo. Fani je princa Alberta videla in slišala govoriti, skupaj z ostalimi generali*".³¹

Medsebojni odnosi v hiši št. 6 v Žalcu

V hiši Širčevih so v letih 1849–1851 živeli poleg zakonskega para Barbare in Ernesta še njegova mati Johanna, dve neporočeni svakinji, Fani in Netti, ter trije otroci: Mimica, Lenči in Francek. Barbara sicer ne omenja imen, vendar je iz konteksta moč razumeti, da spadajo v gospodinjsvo še hlapec, dekla in otroška dekla. Lahko, da je bilo poslov tudi več.

Za meščansko žensko sta ostala zakon in družina edino družbeno poslanstvo. Tako Reinhard Sieder.³² Edino tam se ženska namreč vidi ureničeno. Neporočene ženske, stare device, so bile manj cenjene. Prebiranje Barbarinih dnevnikov nam tezo potrdi. Brez pretiranega poglobljanja v dnevniške zapise lahko razberemo, da je v hiši št. 6 v Žalcu divjala podtalna, pa zato nič manj kruta in neizprosna vojna treh žensk proti eni – novodošli. Barbara se ne upira družbeni vlogi, ki ji je kot ženski dodeljena, nasprotno, ona si pozicijo hišne gospodinje šele mora osvojiti. Ernest stoji ob strani, zapiski pa dajo bralcu razumeti, da Barbara pri možu ne najde opore in zaščite, ampak ga celo doživlja kot nasprotnika. V hiši Širčevih, kjer si svakinje privoš-

čijo pogosto kritiziranje njene rodne družine, se Barbara počuti kot tujec³³. Spori kot besedni dvoboji in majhne intrige so na dnevnem redu, zato Barbari ostaja dnevnik kot edini zavetnik. 24. februarja 1849 zapiše, potem ko si jo domače ženske spet privoščijo: "*Šla sem ven in povedala možu resnico, da sem nezadovoljna; da nisem ob prihodu v hišo dobila niti najmanjše pravice. Bila sem huda kot še nikoli. Njegov srd je bil strašen. Kritiziral je, žugal. Šla sem v zgornjo sobo in zelo jokala. Opoldne me je prišla dekla klicat h kosilu. Nisem hotela iti. Nato je prišel mož in se smejal. Rekla sem mu, kako je lahko tako vzkipljiv. Priznal je svojo napako, me poljubil in peljal jest*".³⁴

Pravzaprav so vsi trije dnevniki polni majhnih, vsakodnevnih prask, s taščo, svakinjama ali možem. "*Ich habe sehr geweint*", je Barbarina skoraj tedenska tožba. Razlogov za nenehna zbadanja je bilo vedno dovolj na razpolago: neprimerno vedenje otrok, napačno opravljeno delo, Barbarino sorodstvo, celo politika je prišla prav. Srčika ženskih spopadov se je spretno prekrivala, vendar se transparentno odraža v Barbarinih zapiskih. Zapis z dne 4. julija 1849 pravi: "*Ni mi še čisto dobro. Tašča vedno upije tako souvažno name, čeprav sem ji prepustila celotno gospodinjstvo in se nič ne vmešavam*".³⁵

Med ženskami je potekal boj za prevlado. Hišne ženske so si področja dela že razdelile pred poroko sina oz. brata Ernesta z Barbaro. Vrhovna oblast je pripadala materi Johanni, sestra Fani je hodila z Ernestom na sejme, medtem ko je kuhinjske posle prevzela sestra Netti. Novodošli nevesti Barbari, ki ji je kot snovalki novega rodu nedvomno pripadla pravica, da vodi gospodinjstvo, je bilo potrebno v samem začetku izbiti že misel na prevzem oblasti. Barbaro, ki zgolj rojeva otroke po inerciji narave, spretno potisnejo "in Gewölbe" – v trgovino, na raven trgovske pomočnice. 21. februarja 1850 Barbara zapiše: "*Svakinje so pri pranju, jaz pod velbom in delam vrečke. Nejevolja je v meni, ki jo komaj skrivam*".³⁶ Barbarina jeza se še stopnjuje in dva meseca kasneje zagrenjena potoži: "*Pri mizi sem bila zelo jezna na Netti. Njeno gospostvo se še širi. Ni ji zadosti, da ima v rokah celotno gospodinjstvo, hoče še gospodovati pri otrocih, obleki in pe-*

²⁹ Dnevnik 1850, 13. december.

³⁰ Dnevnik 1851, 28. julij.

³¹ Dnevnik 1849, 16. september.

³² Sieder, str. 127.

³³ Dnevnik 1851, 7. julij.

³⁴ Dnevnik 1849, 28. februar.

³⁵ Dnevnik 1849, 4. julij.

³⁶ Dnevnik 1850, 21. februar.

rilu. O Bog in vendar mi je bolje kot prva tri leta, ko me je Fani 'sekirala', da sem nihče v hiši'.³⁷

Neporočeni svakinji ji skušata iz rok izviti celo otroke in pri prvi deklici jima to očitno uspe. Ko se Barbara januarja 1851 spominja poroke iz pred šestih let, v celoti razkrije svoja občutja: *"Ta dan je zame nepozaben. Danes je šest let od moje poroke, tudi na nedeljo kot danes. Solze moram prelivati, ko se vsega spominjam. Pod prvo je sedem ljudi, ki so bili na moji ohceti, mrtvih. Naj jim da Bog svojo milost. Sem dala brati mašo zanje. Če se spomnim koliko bolečin in solza sem prestala v teh šestih letih. Tudi ko se mi moj mož včasih smehljaja, mu vračam ljubkovanja, da mu ne bi delala krivice, kažem se precej veselo, toda v mojem srcu je grenkoba; ne morem pozabiti zaničevanj in njegove hladnosti napram meni. Moje edino veselje so moji trije otroci, toda tudi to mi je skalila oblastželjnost ostalih. Ta starejšo, Mimico, so si tašča in svakinji popolnoma polastile. Spi pri njih, ne pridem do njene obleke, ki jo je Fani zaprla v svojo omaro. Z eno besedo moja volja je v celoti zatirta".³⁸*

V želji, da bi ušla iz neljubega okolja, začne Barbara igrati na loteriji. "Mein einziger Wunsch ist immer nur fort von hier zu kommen", zapiše 16. januarja 1851. V želji po begu se zateče k Bogu. Opravlja devetdnevne pobožnosti s prošnjo, da na Windischgrätzovi loteriji zadene 20 000 goldinarjev. *"Ni mi do bogastva"*, ponovno piše 21. maja 1851, *"samo da bi lahko takoj od tu odšla".³⁹*

Sovražnosti v letu 1851 dosežejo vrhunec ob obisku Šrota iz Trsta. Prepir je izbruhnil med pogostitvijo 7. avgusta 1851. Svakinji sta Barbaro pregnali od mize in ena od njiju jo je celo ozmerjala z mrho. Barbara zmerljivke ne more pozabiti. 9. avgusta gre k materi in ji vse pove. Preudarna mati skuša zadeve umiriti. Širčevim pošlje odojka, ki je tašči, tako Barbara, *"sehr gut schmekte".⁴⁰* In taktično umakne Barbaro iz hiše; skupaj s teto in bratom Francetom jo pošlje na romanje v znamenito romarsko cerkev Maria Zell. Odpotujejo že 12. avgusta ob 11. uri in zvečer prenočijo v Brucku. Zjutraj, 13. avgusta, najamejo štirisedezni voz in se ob pol šestih odpeljejo. Pokrajina je, zapiše Barbara, zelo romantična

in v čudovitem večeru prispejo na cilj. Barbara gre takoj v cerkev in se pred Marijino sliko bridko razjoče. Naslednjega dne ob štirih zjutraj sta Barbara in teta ponovno v cerkvi pri spovedi. Gneča je strašna. Popoldne Barbara in teta porabita za nakupe majhnih darilc. 15. avgusta je praznik Velike gospe. Že ob pol šestih sta pri maši in se nato odpeljeta v Bruck, kjer ob petih popoldne sedeta na vlak za Gradec. Vsi trije se nastanejo pri Zlati kroni. Dopoldan obiščejo znanke – Šabace in gredo zvečer skupaj v gledališče. 17. avgusta 1851 se ob pol devetih odpeljejo iz Gradca v Celje, kamor prispejo po dveh urah. Naslednjega dne Barbara deli darilca otrokom, staršem, sestri, svakinjam, tašči, hlapcem in deklam: koralde za hčerke, sveče, prstane, svete podobe, medaljone, rožne vence... Dnevniški zapis z dne 18. avgusta 1851 v podrobnosti naveda obdarovance in darove, vendar med njimi zaman iščemo moža.⁴¹ Razmere se torej ne izboljšajo in Barbara ponovi prošnjo: *"Ljubega Boga stalno prosim, da bi mi dal toliko lastnega premoženja, da bi lahko odšla".⁴²* Žalostna prošnja je odraz razmer, ki so Barbaro in številne njene sodobnice v imenu fizičnega preživetja za stalno privezale na moža.

Otroci in Barbara

Zakonskemu paru Barbari in Ernestu Širci se je prvi otrok rodil okroglo leto po poroki: 4. februarja 1846 je Barbara povila Marijo Jožefo Širca. Babica je bila Agata Jug, botra pa Jožef Širca, gostilničar in tržan v Žalcu, ter Ana Širca, samska hči tržana in trgovca. 12. avgusta 1847 se paru rodi Helena Klara, krščena 2 dni kasneje. Babica in botri so isti. Dobri dve leti kasneje pride na svet prvi sin, in sicer 14. novembra 1849; krščen je bil 15. novembra za Franca Leopolda Širco. Babica in botra ostajajo isti.⁴³ Rojstvo sina opiše Barbara v dnevniku. Zanimivo, da vse do poroda niti enkrat ne omeni nosečnosti. Vsekakor je opis dogodka v diametralnem nasprotju z ustaljeno predstavo o porodu kot domeni žensk. Iz zapisa sklepamo, da je bil navzoč zgolj mož Ernest in ni razloga, da Barbari ne bi verjeli. Porod opisuje Barbara takole: *"Zjutraj ob vstajanju mi že ni bilo dobro in nato vse slabše. Nikomur nisem rekla ničesar. Popoldan sem omenila možu in odšla gor. Po štirih urah sem postala mrzlična. Potr-*

³⁷ Dnevnik 1850, 16. april.

³⁸ Dnevnik 1851, 26. januar.

³⁹ Dnevnik 1851, 21. maj.

⁴⁰ Dnevnik 1851, 7. avgust - 10. avgust.

⁴¹ Dnevnik 1851, 12. avgust - 18. avgust.

⁴² Dnevnik 1851, 20. september.

⁴³ Škofjski arhiv Maribor, Copte des Geburts-Buches der Pfarr St. Nicolaus zu Sachsenfeld 1835-1927.

kala sem. Mož je prišel gor. O Bog, meni je bilo vse slabše. Ob trideset na šest sem rodila sina".⁴⁴

Barbarini dnevniški zapiski o otrocih so skromni, ne omenja vzgoje, ne njihovih značajskih posebnosti ali videza. Otroci so samoumevno prisotni in so vključeni, kot navaja Reinhard Sieder⁴⁵ pri rokodelskih družinah, v vsakdanji potek življenja in dela odraslih članov gospodinjstva. Ker Barbara veliko časa preživi v trgovini, otroke varuje otroška dekla. Doji jih sama, saj mesec dni po rojstvu sina potoži: "*Zelo sem slabotna, zaradi številnih nočnih bedenj, boleznih in otroka pri prsih*".⁴⁶ Dolgotrajno dojenje je bilo pri tržankah očitno že rutina, ko se je v višjih meščanskih krogih šele propagiralo. Ko Barbara avgusta leta 1851, več kot leto in pol po rojstvu sina, odhaja na romanje v Mario Zell, omeni, da je pred odhodom še zadnjič podojila sina.⁴⁷ Ko je bila poleti 1850 nekaj dni odsotna, šla je v Gradec, je hodila dojit otroke v porodnišnico, 5. avgusta je dopoldne podojila pet in popoldan tri otroke.⁴⁸

Na podlagi skromnih zapisov bi bilo Barbari krivično pripisovati čustveno hladnost do otrok. Intenzivno vstopijo v dnevnike ob vsaki bolezni in ostajajo, dokler bolezen ni premagana; takrat Barbara izključi zunanji svet. Njena skoraj bolesta groza je upravičena, smrtnost otrok v 19. stoletju je pač bila visoka. Opisu takšne družinske krize lahko sledimo v aprilu 1849. 1. aprila 1849 je zbolela mlajša hči Lenčka. Teden dni kasneje, 6. aprila, so poslali po zdravnika dr. Šubica, ki ni imel veliko upanja v ozdravitev: "*Naglas sem začela jokati. Šla sem na vrt; molila sem k Bogu za mojega otroka in dolgo ostala, ne da bi vedela, ali je živ ali mrtev*".⁴⁹ V krizni noči s 6. na 7. april na splošno presenečenje domačih otrok ni umrl. 7. aprila se je zdravnik ponovno oglasil: "*Okrog osmih dopoldan je prišel doktor. Zelo se je čudil, da je otrok še živ. Menil je, da gre za zakasnjeno pljučnico. Že včeraj je zaznal vse simptome slabljenja pljuč*".⁵⁰ Na velikonočno nedeljo, 8. aprila, si je Barbara že upala zapisati: "*Otrok se mi zdi za spoznanje boljši, ker mu vsake dve uri natiram trebušček in prsa z žajblovno mažo in grejem s toplim platnom*".⁵¹ Nekaj dni

Barbara s hčerkama Marijo in Heleno, ok. 1868. Foto: Josef Martini, Cilli.

kasneje sledi zapis, ki ga prepoznajo vse matere vseh časov: "*Mala noče več ostati v postelji*".⁵²

Niso pa vse matere imele enake sreče. Dve leti kasneje, 18. junija 1851, je Barbara prisotna pri umiranju sosedovega malega Pepija. Smrt, otrok je umrl zaradi zadušitve, je bila, kot je moč razbrati iz Barbarinega opisa, okrutna. 20. junija so malega Pepija pokopali: "*Popoldne je bil pogreb Pepija. Pospremili so ga vsi šolski otroci in veliko drugih ljudi. Jokali smo. Staretova sta bila zelo žalostna*".⁵³ V literaturi je zaslediti stališče, da otroci v čustvenem svetu odraslih vse do 20. stoletja niso zasedali pomembnejšega mesta; kot da bi se starši zaradi velike umrljivosti ne želeli preveč čustveno angažirati ob vsakem novorojencu. Barbarini dnevniki takšno stališče zavračajo. Razkrivajo poseben ceremonial, ki se je razvil ob pokopu otrok. Maja 1851 je umrl mali Zigan. Otroka so nosila štiri v belo oblečena de-

⁴⁴ Dnevnik 1849, 14. november.

⁴⁵ Sieder, str. 112.

⁴⁶ Dnevnik 1849, 15. december.

⁴⁷ Dnevnik 1851, 12. avgust.

⁴⁸ Dnevnik 1850, 5. avgust.

⁴⁹ Dnevnik 1849, 6. april.

⁵⁰ Dnevnik 1849, 7. april.

⁵¹ Dnevnik 1849, 8. april.

⁵² Dnevnik 1849, 12. april.

⁵³ Dnevnik 1850, 20. junij.

kleta. Dva otroka sta nesla venec, eden od njiju je štiriletna Širčeva Lenčka, štirje drugi pa nesejo luč.⁵⁴

Rojstnim dnevom otrok Barbara ne namenja nobene pozornosti. Barbara jih zgolj omeni v dnevniku, kot na primer leta 1851: *“Rojstni dan malega Francka. Bogu hvala za ljubega pobčar”*.⁵⁵ Tako kot pri odraslih je večji poudarek na godu, vendar se za razliko otrok očitno ne obdaruje. Prav tako Barbara ne omenja daril za božič ali novo leto. Bogato obdarjeni so otroci za Miklavža, žal Barbara ne pove, s čim so razveselili otroške dušice.

Družabno življenje

Življenje samo po sebi je prepusto, včasih si ga je treba popestriti z malce zabave. Tega načela so se držali tudi Žalčani in Barbarini zapisi o zabavnem druženju tržanov izven kroga domačega ognjišča so vredni vse pozornosti. Najprej, kot bi rekla Barbara, družabnega življenja v malem trgu Žalec ni bilo malo. Najpriljubljenejša oblika druženja sta bila glasba in ples. V skladu s cerkvenim koledarjem je bil višek plesne sezone v predpustnem času. Barbara kot prireditelja najpogosteje omenja gostilničarja Stareta, enkrat, 1. maja 1850, je bil ples tudi pri njenem očetu, pivovarnarju.

V predpustnem času leta 1851 so Žalčani lahko plesali 27. januarja, 2. februarja, 22. februarja, 2. marca in 4. marca. Barbara, ki očitno obožuje ples, se skuša udeležiti vseh. Plesalo se je vso noč. 2. februarja pridejo Širčevi domov zjutraj ob peti uri. Da ne bo pomote, preplesana noč naslednji dan ni pomenila “delopusta”. Ker jo mož ni vedno pripravljen spremljati, se 22. februarja znajde v vlogi gardedame petih neporočenih gospodičen. Garderobi namenjajo veliko pozornosti in nemalo truda. Barbarina sestra Mimi je oblečena v modro in ima v laseh svežo kamelijo, svakinja Fani v belo obleko, po Barbarini oceni s pretiranim okrasjem iz belih vrtnic v laseh. Cili je bila v črnem in Marija iz Novega Celja se je ogrnila z lahkim površnikom. Gardedama Barbara je oblečena v roza obleko, ki je njena najljubša, saj jo večkrat omenja.⁵⁶ Pust je bil 4. marca. Dekleta si pripravijo maske. Iz Barbarinega dnevnika izvemo, da se je Marija oblekla v

Turkinjo. Mož Barbari ponovno odreče spremitvo, kar jo razhudi, češ da res ne ve, zakaj se je poročil z njo. Pospremi jo hišni prijatelj Pavlič. Za kostume ostalih prijateljic ne izvemo, piše zgolj, da je bila Netti prav čudna. Bilo je zelo veliko ljudi in bilo je veselo, zaključuje Barbara.⁵⁷

V predpustnem času leta 1850 razen plesa Barbara omenja še večerni zabavi – “Soiré” pri Staretovih⁵⁸ in “die Abend Unterhaltung” pri Sotlerjevih.⁵⁹ Gostilničar Stare se je to leto še posebej potrudil in je privabljal goste s čarovnikom.⁶⁰

Dnevno so se v hiši oglašali sosodje, s katerimi so si bili Širčevi dobri ali so si bili v sorodu. Običajno so prišli s kakšno novico na kratek klepet. Formalno vabljenje gostov v družinski krog je bilo redko. Leta 1849 so Širčevi na pustni večer povabili v goste oba kaplana in učitelja, in sicer na punč.⁶¹ Tudi pitje kave ni bilo nekaj vsakdanjega. Spomnimo se, da Barbara ob obisku v Gradcu posebej pove, da je pri Šabačevih pila kavo.⁶² In samo enkrat Barbara zapiše, da so Širčeve ženske popoldne povabile gospo Perše in gospo Kovač – na kavico.⁶³ Je pa v Celju že obratoval “Kafeehaus”.⁶⁴

Priliko za veselo druženje so nudila slavlja ob poroki. Ko je 23. maja 1850 Derjač pripeljal ženo iz Ljubljane, žena je bila Pavličeva sestra, so ju prijatelji že pri mostu pričakali z muziko. In kar je bilo Barbari posebej všeč: vsi konji so bili okrašeni. Zvečer je bila pojedina – “die Tafel”. Širčevi so bili med povabljenimi in kasneje se je plesalo.⁶⁵

Osebni prazniki

V vsakodnevno rutino so dobrodošlo svežino in pričakovanja prinašali godovi družinskih članov in najožjega sorodstva. Rojstni dan ni igral vloge. Pomemben je bil god svetnika, po katerem je slavljeneec nosil ime in mu je bil zato svetnik poseben zaščitnik. V Barbarinem krogu so ob godu odraslim obvezno čestitali in jih pogosto obdarili. Darovi so bili praktične narave: fini

⁵⁴ Dnevnik 1851, 14. maj.

⁵⁵ Dnevnik 1851, 14. november.

⁵⁶ Dnevnik 1851, 22. februar.

⁵⁷ Dnevnik 1851, 4. marec.

⁵⁸ Dnevnik 1850, 4. februar.

⁵⁹ Dnevnik 1850, 12. februar.

⁶⁰ Dnevnik 1850, 15. februar.

⁶¹ Dnevnik 1849, 20. februar.

⁶² Dnevnik 1850, 5. avgust.

⁶³ Dnevnik 1850, 20. september.

⁶⁴ Dnevnik 1850, 29. april.

⁶⁵ Dnevnik 1850, 23. maj.

platneni robčki⁶⁶, predpasnik⁶⁷... Barbara pogosto za slavljenca speče torto, na primer mandljevo za mater.⁶⁸ Hrana je bila vrednota, zato med darovi naletimo celo na telečjo glavo, dimljen jezik⁶⁹ in srnino stegno.

24. maja 1849 je bil god Barbarine tašče Johanne. Že pred zajtrkom so ji družinski člani čestitali in nato so jo hišne ženske obdarile. Netti ji je poklonila torto, Fani telečjo glavo in Barbara oglavnico.⁷⁰ Leto dni kasneje Barbara tašči pokloni lepo rutico.

Barbara je bila vedno lepo obdarjena za svoj god, 4. decembra. Leta 1849 skrbno našteje darila, ki jih je dobila: oglavnico iz atlasa, srebrn nprstnik, ovratno rutico in manšete.⁷¹ 4. decembra 1850 Barbari poklonijo molitvenik, torto, rokavice, svitek voska, "Taferl"(?), srnino stegno, italijansko sadje in sladkarije.⁷²

Prevladuje medsebojno obdarovanje med ženskami. Moškim, obvezno možu in očetu, se pogosteje samo čestita in skoraj obvezno povabi na predvečer godu godbo. 11. januarja 1850 je deležen glasbenega večera mož Ernest in zjutraj 12. januarja mu čestitata Stare in Pavlič; skupaj s Kovačem sta zvečer povabljeni na večerjo.⁷³ Leta 1851 je na predvečer godu moža Ernesta pri Širčevih ponovno glasba. Srečo mu pridejo voščiti župnik in oba kaplana.⁷⁴ Nekateri darovi moškim imajo politični predznak; Barbara pokloni župniku Ulagi sliko bana Jelačiča na konju v zlatem okviru.⁷⁵ Priljubljena so priložnostna darilca. Ko se Pavlič vrne z Dunaja, vsakemu hišnemu članu prinese kakšno malenkost, Barbari rdeče žametne brezpetnike.⁷⁶ In ko se duhovnik Rožanc, ki je bil zaradi dobrih pridig med ženskim občestvom v hiši Širčevih zelo priljubljen, odpravlja v novo faro, mu Barbara pokloni v spomin lep kozarec.⁷⁷

Barbara Širca. Foto: Josef Martini, Cilli.
(Original hrani Občinska matična knjižnica Žalec)

Cerkveni prazniki

Sodeč po zapiskih, sta vera in cerkveno obredje v Barbarinem vsakdanjiku zavzemala pomembno mesto. Obvezna je bila udeležba pri maši, enkrat tedensko in ob praznikih. Barbara v dnevnik skrbno zabeleži vsako spoved. Pogosto jo srečamo v procesijah, kjer je mogoče zadostiti tudi mali ženski ničemernosti in se pokazati v lepi obleki, kot na primer maja 1850, ko ob procesiji Barbara obleče svojo lepo poročno obleko. S tem razjezi taščo, "ki ne more trpeti, da se jaz lepo oblečem".⁷⁸ Zlasti priljubljena je bila cerkev Matere Božje v Petrovčah, kamor so romarji prinašali priprošne darove. Ob priliki pokaže Barbari zakladnico Tavšl iz Petrovč: 23 prstanov, lepo beneško verižico s križem, lasno verižico s križem, 3 zapestnice, srebrno srce, 2 zlata križa in od vojakov 3 spominske kovance.⁷⁹ Barbara je v zakladnico darovala prstan.⁸⁰

⁶⁶ Dnevnik 1849, 4. oktober.

⁶⁷ Dnevnik 1849, 26. julij.

⁶⁸ Dnevnik 1850, 14. avgust.

⁶⁹ Dnevnik 1850, 25. julij.

⁷⁰ Dnevnik 1849, 24. maj.

⁷¹ Dnevnik 1849, 4. december.

⁷² Dnevnik 1850, 4. december.

⁷³ Dnevnik 1850, 11. in 12. januar.

⁷⁴ Dnevnik 1851, 11. januar.

⁷⁵ Dnevnik 1849, 19. marec.

⁷⁶ Dnevnik 1850, 14. februar.

⁷⁷ Dnevnik 1850, 9. januar.

⁷⁸ Dnevnik 1850, 30. maj.

⁷⁹ Dnevnik 1849, 11. februar.

⁸⁰ Dnevnik 1849, 30. september.

Kar lahko bralca dnevnikov resnično preseneči, je skoraj zanemarljiva pozornost, ki jo Barbara posveča praznikom: veliki noči in božiču. Je bil razlog njena odrinjenost od gospodinjstva? 23. decembra 1850 zapiše: "*Vstala sem ob pol šestih, toda vse je bilo že opravljeno. Vse potice so bile narejene. Šla sem nazaj, takšna žalost je v meni, da niti moliti ne morem*".⁸¹ Ob veliki noči leta 1851 se navdušuje, da je bil božji grob zelo lep. Širčevi so prispevali dve merici olja, da je bil bolj razsvetljen: "*Dva vojaka stojita vseskozi na straži; drevi je bilo vstajenje res svečano*".⁸²

Za 1. novembra so šli zvečer na pokopališče in večina grobov, pravi Barbara, je bila razsvetljenih z lučjo.⁸³ K maši se je šlo naslednji dan, na dan vseh svetnikov.⁸⁴

Duhovniki pri Barbari uživajo velik ugled. Župnik Valentin Predovnik, ki je vodil župnijo v Žalcu 25 let, je januarja 1850 umrl.⁸⁵ Maja so se tržani pripravljali na prihod novega župnika in Barbara je bila polno angažirana. 28. maja ponoči so dekleta pletla vence na Širčevem vrtu. Do opoldneva naslednjega dne je bil že ves trg okrašen z zelenimi vejami. Nekateri tržani so se odpeljali župniku nasproti do Levca, ostali so ga sprejeli pri mostu. Igrala je godba. Pred cerkvijo je stal "bojen" z dvema belima črkama J. D. iz cvetja, začetnicama župnikovega priimka in imena - Jakob Duler. V belo oblečena dekleta so držala venec. Barbarina najstarejša hči Mimica mu je izrekla dobrodošlico, ki so jo vsi prisotni toplo sprejeli. Zvečer je bila v trgu ponovno glasba.⁸⁶

Epilog

Barbara ni nikoli zapustila hiše številka 6 na Trgu v Žalcu. Rodila je še tri sinove, Ernesta, Josipa in Friderika. Njena tašča Johanna Širca je umrla 25. novembra 1857 v starosti 74 let za "mrtvoudom".⁸⁷ Svakinja Fani ni osvojila oskrbnika Novega Celja Pavliča. Umrla je kot gospodična v rojstni hiši 19. julija 1882 v starosti 60 let za srčno vodenico.⁸⁸ V letu 1888 umrl še Ernest, Netti in

Barbara. Najprej je v mesecu maju umrl Barbarin mož Ernest Širca, hišni posestnik in trgovec v bankrotu, v starosti 78 let.⁸⁹ Sledila je svakinja Netti. Ana Širca umre stara 75 let 25. julija 1888 za vnetjem potrebušnice.⁹⁰ Barbara je preživela vse, a le za dobre tri mesece. Umrla je 17. novembra 1888, stara 65 let za pljučnico.⁹¹

Zusammenfassung

„Mein einziger Wunsch ist immer nur fort von hier zu kommen“

Žalec/Sachsenfeld in der Mitte des 19. Jahrhunderts: ein landesfürstlicher Markt mit 90 Häusern und rund 500 Einwohnern. Im Zentrum, im Haus Nr. 6, lebt Familie Širca. Die Mitglieder der Familie verdienen ihren Lebensunterhalt mit Grundbesitz und Handel. Im Jahr 1845 heiratet Ernest Širca Barbara, die zweiundzwanzigjährige Tochter eines angesehenen Bürgers von Žalec, des Grundbesitzers und Industriellen Franc Žuža. Ernest bringt seine noch nicht volljährige Braut in sein Haus, in dem noch seine Mutter und seine zwei unverheirateten Schwestern wohnen. Die erhaltenen Tagebücher Barbaras aus den Jahren 1848 bis 1851, die sie in deutscher Sprache verfaßte, lassen die ganze Tragik des zwangsweisen gemeinsamen Lebens erahnen. Die täglichen Niederschriften umfassen selten mehr als drei oder vier Zeilen, doch aus ihnen zeigt sich drastisch das Unvermögen Barbaras, sich in der Hierarchie der Familie durchzusetzen. Die Schwiegermutter und die Schwägerinnen halten den Haushalt in ihren Händen. Barbara, zur Hausherrin „geschult“ und erzogen, ist auf das Niveau einer Kaufmannsgehilfin verdrängt. Neben Niederschriften über Familienzwistigkeiten, kleine Bosheiten oder weibliche Mißgunst finden sich Notizen über gesellige Treffen, Reisen nach Ljubljana und Graz, Krankheiten der Kinder, Todesfälle bei Nachbarn, Faschingsbälle, Namenstagsfeiern, Wallfahrten und ähnliches. Trotz Barbaras lapidarer Ausdrucksweise spiegeln die Tagebücher das alltägliche Leben eines kleinen, weit im Süden der Habsburgermonarchie gelegenen ländlichen Marktes in all seinen Facetten wieder.

⁸¹ Dnevnik 1850, 23. december.

⁸² Dnevnik, 1851, 19. april.

⁸³ Dnevnik 1849, 1. november; Dnevnik 1850, 1. november.

⁸⁴ Dnevnik 1850, 2. november.

⁸⁵ ŠAM, Sterbbuch von der Pfarr Sachsenfeld für das Solar-Jahr 1850, 21.1.1850.

⁸⁶ Dnevnik 1850, 28. in 29. maj.

⁸⁷ ŠAM, Copia des Sterb-Buches von der Pfarr Sachsenfeld für das Solar-Jahr 1857.

⁸⁸ ŠAM, Sterbregister des Pfarr Sachsenfeld vom Jahre 1882.

⁸⁹ ŠAM, Sterbregister des Pfarr Sachsenfeld vom Jahre 1888, str. 250, zapis 31. Vpis smrti Ernesta Širce v mrljski knjigi nam razkrije, da je bil Ernest ob poroki leta 1845 starejši od Barbare trinajst let in ne deset, kot je pomotoma zapisano v poročni knjigi. Glej tekst in opombo 7.

⁹⁰ ŠAM, Sterbregister des Pfarr Sachsenfeld vom Jahre 1888, str. 252, zapis 41.

⁹¹ ŠAM, Sterbregister des Pfarr Sachsenfeld vom Jahre 1888, str. 254, zapis 65.

Matija Medvešček

VPLIV GRADNJE BOHINJSKE ŽELEZNICE NA ŽIVLJENJE V DOLINI REKE SOČE

Zahteve po drugi železniški povezavi Trsta s prestolnico Habsburške monarhije - Dunajem so se pojavljale vse od leta 1857, toda odločilni politični in vojaški faktorji so se odločili za gradnjo nove proge šele ob izteku 19. stoletja. 1. junija 1901 je državni zbor sprejel zakon o hkratni gradnji phyrnske, turske in karavanško-bohinjske proge, kar je močno odmevalo tudi na Slovenskem, še zlasti na Primorskem.

Primorski list, ki se je že 5. junija 1901 razpisal o neprecenljivi vlogi Bohinjske železnice za Slovence, je 13. junija 1901 v daljšem komentarju takole razmišljal o narodnem in gospodarskem pomenu nove proge: *"Veseli glas gre po deželi, od onstran strmih Karavank do sinjega morja adrijanskega se glasi: Železnica, železnica! Za nas Slovence je ta železnica silno važna, ker dovrši zvezo slovenske zemlje od skrajnega severa do skrajnega juga: od Beljaka do Trsta in Pulja."*

1. V narodnem oziru se je torej po pravici veselimo, ker nas bo zbližala. Koroški Slovenci, ki so bili do zdaj daleč proč od vseh drugih, bodo imeli zdaj par korakov do krepkih in narodno zavednih Gorenjcev, in le par ur do nas Vipavcev, Bricev in Kraševcev. Ker pa imamo železnico tudi na vse druge strani slovenske zemlje, smemo reči, da bo zdaj naša zveza dovršena - železniško omrežje objema celo Slovenijo." (...)¹

2. Velike važnosti je nova železnica za gospodarstvo Slovencev... Kdo bi mogel preračunati koliko milijonov bodo od zdaj naprej več vredne slovenske hiše in posestva, ko do zdaj od Trsta do Beljaka? - A tudi cena našim najboljšim pridelkom na Goriškem in v planinah bo večja ... Tudi delo si obeta napredka, ker ob železnici se bodo zbudile moči za industrijska podjetja: za mline, žage, tvornice, itd. Železnica ima čudno moč, ta še celo kamenje, pesek in vodo spremeni v zlato in srebro. ..."

Seveda pa je avtor članka bralce poskušal opozoriti tudi na morebitne negativne posledice nove železnice: *"... Ali če sami sebe pretehtamo, nas veselje skoraj mine in strah prime. Slovenci imamo premalo znanja, premalo denarja in premalo organizacije, da bi mogli izkoristiti železnico. Zato pa se bojimo, da bo železnica tekla po naši zemlji in mimo nas, tujci - zlasti Nemci bodo kupovali zemljo in vode, da bodo ob celi črti napravljali tvornice, mline, žage, iskali rude in kamenje, ustanavljali trgovske tvrdke za izvoz pridelkov in izdelkov naših žuljev itd. ... Zatorej pa kličemo Slovincem pozor železnica gre! Če ne preneha ostudni boj liberalizma, če se*

bili (Slovenci) med seboj ločeni, da niso eden za drugega vedeli, ker ni bilo ne cest ne železnic, zdaj pa so med seboj ločeni v stranke, da nočejo vedeti eden za drugega. Železnice in ceste so nas združile, a liberalizem nas je ločil in vdahnil enemu delu naroda sovraštvo do drugega..." Prim. Primorski list, 13. 6. 1901.

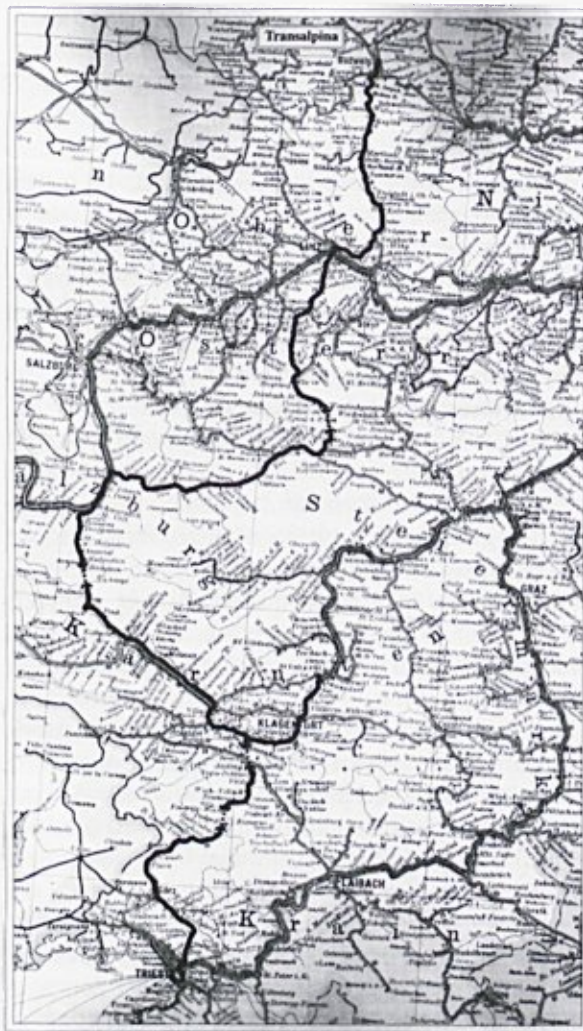
¹ Ker je bilo v časopisih skoraj vedno prisotno trenje med "klerikalci" in "liberalci", se tudi v tem članku kaže protiliberalna usmerjenost Primorskega lista: "...Nekdaj so

*ne združite na skupno delo boste sužni - sluge narodov kakor do zdaj in to po svoji krivdi. - Slovenci, pozor!"*²

Priprave na gradnjo

Jeseni 1901 so ustanovili Državno železniško gradbeno upravo, ki je bila edina pristojna za izgradnjo vseh državnih železnic, predvidenih v zakonu iz junija 1901: phyrnske, turske in karavanško-bohinjske. Istočasno so začeli z pripravljalnimi deli (in odkupi zemljišč) za gradnjo karavanške proge in predora pod Karavankami. Priprave na gradnjo proge do Trsta so se začela kasneje. Progo od Bohinjske Bistrice do Gorice je uprava Državnih železnic razdelila na 9 sekcij. Za vsako posebej so se potegovalе družbe, kot so bile Unionska stavbinska družba, Brüder Redlich und Berger, Winer, Ceconi, Sard-Lenassi & Comp itd. Primorski list je 7. maja 1902 poročal, da je železniško ministrstvo gradnjo bohinjskega predora oddalo podjetju Ceconi in dodal: *"ker se delo v kratkem prične, bodo ljudje pri tem lahko mnogo zaslužili."*³ Na odseku od Podbrda do Gorice je prišlo do obravnave in prvih odkupov zemljišč šele v drugi polovici leta 1902. Pred "političnim obhodom" trase, ki se je vršil od 15. decembra 1902 do 22. januarja 1903, je Soča prizadete podučila: *"Opozarjamo pri tem vse prizadete posestnike in druge interesente, naj se oglašajo pri komisiji po potrebi jasno in določno s svojimi zahtevami in željami, kajti ta političen obhod je velevažen in se pozneje marsikaj ne bo več dalo popraviti, ako se prizadeti ne pobrigajo pravočasno pri obhodu. Po drugi strani pa priporočamo prizadetim tudi, da ne delajo sitnosti komisiji, marveč se z lepa dogovorijo o tej ali oni reči. Le tako je mogoče storiti kaj v splošno dobro."*⁴

Obhod, ki je določal razne podrobnosti, je povzročal trenja tudi med samimi domačini. Predstavniki zaselkov okoli Grahovega so se tako komaj zedinili okoli vprašanj, kje naj bo nova železniška postaja Grahovo, kje naj poteka nova cesta do nje in podobno.⁵ V času političnega obhoda je potekal tudi odkup zemljišč. Kupovanje zemlje, ki je bila za tamkajšnje prebivalce glavni vir preživetja, je pri domačinih vzbujalo nejevoljo. Tako je dopisnik Primorskega lista iz Kanala

med drugim zapisal: *"... Našim dolincem pa pobere železnica ves najboljši svet, ki jim je še nekaj nesel. Sedaj pa so ga morali odstopiti za prav nizke cene. In pri cenilnih obhodih so menda celo oni, kojih dolžnost bi bila zagovarjati koristi ubogega posestnika, pomagali zatirati ga."*⁶ Na splošno pa je časopisje opozarjalo tako na pozitivne kot na negativne posledice (gradnje) nove proge. Tako je dopisnik iz Kanala zapisal: *"Pri nas napredujemo. Trg dobiva vedno lepše lice. Gradijo se nova poslopja, stara se obnavljajo in olepšujejo. Dobili smo tudi nov hotel... Vse to se izvršuje z ozirom na novo železnico. Železnica bode mnogo koristila, a tudi mnogo škode povzročila. V soški dolini je že itak malo sveta, a še tega bode sedaj našim kmetom pobrala železnica. Mnogim bode cele njive, drugim pa jih razpolovila, da se ne bo izplačalo jih obdelovati. Denar pa, ki ga bodo za svet prejeli bodo polagoma porabili in kmet ne bo imel ne njive*

² Prav tam.

³ Primorski list, 7. 5. 1902.

⁴ Soča, 13. 12. 1902.

⁵ Primorski list, 24. 12. 1902.

⁶ Primorski list, 15. 10. 1903.

ne denarja. Mnogi pa bodo tudi dali slovo kmetovanju in si rajši pri železnici služili denarja. In tako se bode v našo dolino naselila draginja."

Naslednji korak je bila oddaja gradbenih del. Podroben opis tega postopka je bralcem podal Primorski list 9. aprila 1903 v članku z naslovom Oddaja gradbenih del bohinjske železnice na črti med Podbrdom in Gorici: " ... Delo se odda v devetih delih... Dela se bodo morala izvršiti tako le in sicer: Do 1. decembra mora biti že vse pripravljeno za pokladanje železnih mostov. Do 1. junija 1905 pa mora biti vse dogotovljeno, da se začnejo izvajati po tem delu tehniška dela in mehanizmi pri napravah za oskrbovanje vode. Do 1. avgusta 1905, pa morajo biti končana že vsa navršna stavbena dela, tako, da bodo s 1. septembrom 1905, že lahko vozili vlaki, s katerimi se bode prevažal material. S 1. oktobrom 1905 pa se izroči železnica javnemu prometu..."

Ljudje so tako dobili prvo zelo otipljivo predstavo, v kako kratkem času se jim bo spremenilo življenje. Primorski list je v naslednji številki na prvi strani že kritično komentiral objavo o oddaji gradbenih del. Pisec ugotavlja: "Delo se odda v devetih delih. Žal, da ni bilo mogoče doseči, da se gradbena dela oddajo v manjših delih, da bi bilo tako mogoče domačinom prevzeti gradbena dela... Naši delavci so na glasu kot izvrstni delavci pri gradbah novih železnic v raznih kronovinah. Mnogi med njimi so se docela izurili in služijo v tujini kot delovodje in nadzorniki. Manjka pa jim kapital... in tako so naši domačini izključeni. Gradbena dela bodo prevzeli tujci-kapitalisti, morda celo tuji državljani"⁸ Pisec nadalje opozarja: "Dolžnost je sedaj železniškega ministerstva, ki oddaja gradbena dela, da podvzetnike priveže, da pred vsem jemlje v delo domačine in avstrijske državljane. Avstrijski državljani morajo plačevati denarni in krvni davek, imajo torej vso pravico zahtevati, da dobijo dela posebno na podjetjih, ki se izvršujejo z državnim denarjem... Ker drugače bodo podjetniki, iskajoči le mastni dobiček poklicali delavce iz blažene Italije, ter bodo ti za celo gradbeno dobo preplavili našo deželo, dočim bodo morali domačini v tuje dežele s trebihom za kruhom." Pisec poziva državne poslance, da zagotovijo to določbo v pogodbah. Druga pomembna stvar pa so po njegovem zaslužki od voženj. Člankar izraža bojazen, da bodo - kot na gorenjski strani

- podjetniki raje najeli kakega tujega prevoznika, "...ki pride s svojo živino in s svojimi ljudmi, postavi barake za ljudi in živino, ter si z vožnjo služi novce, dočim morajo domačini gledati tujca, ki se mogočno šopiri na njihovih tleh."⁹ V zvezi z oddajo voženj avtor poziva državne poslance, pa tudi domače posestnike, naj ne bodo zgolj pasivni opazovalci dogajanja: "Dragi rojaki! ne držite križem rok. Treba se že naprej zganiti ter nastopiti z združenimi močmi. Tu mora prenehati vse, kar vas mogoče razdvaja, drugače se bode tujec mastil, vi pa bode ostali ob strani. Že sedaj se treba zganiti. Delajte, dokler je čas! Kaj pomaga po toči zvoniti."

Kako so se ljudje odzvali, nam kaže dopis iz Kanala v Primorskem listu (objavljen je bil šele 15. oktobra 1903), v katerem neznani dopisovalec sporoča: "... Tako n. pr. vrtajo za Prilesjem tunel, in za njim bode velik most. Pri obeh zgradbah rabijo obilo kamenja, katerega dovajajo domači vozniki. Toda podjetništvo hoče ta zaslužek odvzeti domačinom... pa so domačini združeni glede voženj in zvozijo s svojo živino materiala, kolikor ga podjetništvo potrebuje... Ob celi progi nastale so nove barake za kuhinje in prenočišča. Veliko večino teh barak so zgradili domačini. Kjer ni zamogel jeden sam, združili so se trije, štirje ter so z združenimi močmi postavili barake, v katerih bodo prodajali delavcem jedačo in pijačo." Dopisovalec še ugotavlja: "In tako je prav. Ako se domačini niso zganili, prišli so bili tujci in morda celo židje, izmozgovali ubogega delavca ter domačinom izpred ust odnašali zaslužek."¹⁰

Konec maja je potekala licitacija posameznih odsekov. Na progi med Podbrdom in Gorico je pet sekcij prevzelo dunajsko podjetje Brüder Redlich und Berger, ostala štiri pa goriško podjetje Sard-Lenassi & Comp. In kmalu se je začelo...

Lokalne oblasti so se začele pripravljati na povečano gostoto ljudi ob železniški črti. Še pred začetkom del je c. kr. okrajni glavar v Tolminu opozoril županstvo občine Sv. Lucija, češ da bo z začetkom gradnje proge potrebno natančno izvajati policijske predpise: "Od svoje strani je c. kr. okrajno glavarstvo vže storilo potrebne korake za primerno pomnožitev orožništva, kar pa nikakor ne bode zadostovalo, ker orožniki niso

⁷ Primorski list, 29. 1. 1903.

⁸ Primorski list, 16. 4. 1903.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Primorski list, 15. 10. 1903.

poklicani in dolžni oskrbovati službo krajne policije. Zato je poklicana občina sama v lastnem delokrogu in starešinstvo oziroma županstvo je dolžno ustrezno odrediti, da se na tanjko izvršujejo predpisi krajevnne policije.

K tej spadajo v prvi vrsti navedbe glede oglaševanja tujcev ter določila glede policijske ure... Glede oglaševanja tujcev ali prihodnikov v Bači naj določi županstvo oziroma starešinstvo ondi stanujočega občinskega odbornika ali drugega zaupanja vrednega moža, kateri prejme na mesto župana predpisana naznanila in jih od tedna do tedna pošilja županu, pri Sv. Luciji poskrbi to županstvo samo... V tem smislu naj torej županstvo javno razglasi s posebnim oznanilom... Iz zdravstvenih policijskih ozirov in v smislu postavnih določb glede oskrbovanja za delavce bo treba paziti na primerna stanovanja... Železniški delavci bodo stanovali zlasti v barakah in županstvo naj pazi na to, da se ne postavljajo take barake brez posebnega dovoljenja... Županstvo pa naj tudi oestro pazi na to, da se ne prenapolnijo drugi prostori v vže obstoječih hišah, katere se bodo gotovo tudi dale v najem delavcem za stanovanje... občina ima od gradbe železnice take in toliko koristi in tudi veliko denarnih dobičkov, da lahko poskrbi za javni blagor s tem, da prevzame radovoljno dolžnosti, katere njej naloži postava in ker ni dvomov, da je sedaj silno potreba oskrbovati krajno policijo na bolj primeren način, kakor je do sedaj mora starešinstvo dovoliti potrebnih sredstev, katerih je treba za zvečanje krajne policije. Glede na veliko število tujcev, zlasti pa delavcev, ki se bodo nahajali v občini smatram za neobhodno potrebno, da se ustanovi za Sv. Lucijo in za Bačo pri Modreju po jednega občinskega (ponočnega) čuvaja za oskrbovanje krajne policije, kateri bo tudi službeno zaprisežen.¹¹

Navodila tolminskega okrajnega glavarstva so bila res nujna, saj so le nekaj tednov zatem v dotlej zakotne doline privrele trume (domačih in tujih) delavcev. Med Trstom in Jesenicami jih je naenkrat delalo kar 14.897. Na odseku Jesenice – Bohinjska Bistrica 2.480; v Bohinjskem predoru 2.000, med Podbrdom in Gorico 6.333 in med Šempetrom pri Gorici ter Trstom 4.084 delavcev.¹² In ta pisana množica je v vsakdanje življenje domačega prebivalstva vnesla nemir in spremembe.

¹¹ Pokrajinski arhiv Nova Gorica (PANG), Občina Sv. Lucija, t. e. 47, spis št. 619.

¹² Paolo Petronio, *Transalpina Bohinjska proga, Slovenske železnice*, Ljubljana 2000, str. 54.

Nekultivirani polentarji

Še pred začetkom gradbenih del julija 1903 je v dolino Soče navrla množica domačih in tujih delavcev, ki so si poskušali najti ustrezno zaposlitev. Na začetku decembra 1903 je neznani dopisnik Primorskega lista iz okolice Kanala takole opisal svoje občutke ob nenadnem soočenju s pisano množico tujih delavcev v Posočju: "Z zgradbo nove železnice pričelo je tudi novo življenje v naši dolini. Po vsej dolini mrgolj delavcev, ki prihajajo iz vseh vetrov s trebuhom za kruhom. Hrvatje, Črnogorci, Macedonci se sprehajajo po dolini iskaje dela in kruha. A na delo so sprejeti dosedaj v veliki večini samo Italijani iz kraljestva. Kolikor sem se do sedaj mogel prepričati so mali poduzetniki ali 'kapoti' sami Italijani, ki pred vsem zopet najemajo Italijane. Človeku, potujočemu po kanalski dolini se dozdeva, da je zašel že globoko doli v Italijo in ni več v Avstriji. Železniško ministerstvo je sicer podjetništvo obvezalo, da mora v prvi vrsti najemati domačine, a podjetništvo se, kakor dokazujejo dejstva, prav nič ne zmeni za pogodbo. Tako se pač postopa v Avstriji. Medtem, ko se Avstrijci trumoma izseljujejo v Ameriko, se z avstrijskim denarjem redi v Avstriji na tisoče (!) inozemcev."¹³

Slovensko primorsko časopisje je bilo zlasti nezadovoljno z množico italijanskih delavcev (iz Italije), zlasti z njihovimi "kulturnimi" navedami in domnevno protiaustrijsko usmerjenostjo: "... Z italijanskimi delavci je pričelo tudi pravo italijansko življenje. V Kanalu je v nedeljo italijanski delavec z nožem sunil v trebuh svojega sodelavca ter ga nevarno ranil. Drugega italijanskega delavca so zaprli, ker je nesramno govoril o Avstriji, katere kruh je ravnokar jedel. O malenkostnih praskah med delavci niti nočem poročati."¹⁴

Odnos lokalnih oblasti in domačega prebivalstva do italijanskih delavcev nam lepo razkrivata dva med seboj tematsko povezana članka, ki sta izšla v Primorskem listu marca 1904. "Dopis iz Kanalskega: Pri nas je sedaj vse polno Italijanov, ki si služijo kruh pri gradnji bohinjske železnice. Kanalsko županstvo je nedavno dalo javno oklicati, naj se teh ljudi ne nadleguje. To je prav, ali tudi Italijanom naj bi županstvo povedalo, naj nas puste pri miru. Posebno pa naj

¹³ Primorski list, 3. 12. 1903.

¹⁴ Ibidem.

pazijo na svoje nože in naj ne mahajo preveč z njimi okolo naših glav. Srečni tu Italijani! Ne samo da zanje tako lepo skrbi županstvo, marveč tudi delodajalci so jim jako naklonjeni, kajti plačujejo jih veliko bolje nego pa domače delavce.¹⁵ "Dopis iz Plavij: Dne 28. februarja t. l. je bila v neki krčmi družba Slovencev. Zraven je bila tudi italijanska družba. Italijani so začeli dražiti Slovence ter naenkrat zgrabili nekoga, ga sredi sobe ob tla vrgli, ga pretepali in metali kozarce nanj. Ob tem času pa pride tovariš Slovenec ter na tleh ležečega iz italijanskih rok gotove smrti reši. - Italijanom se ne sme nič zgoditi, oni pa z nožem nad Slovence pri vsaki priliki."¹⁶

Nezaupanje do Italijanov so povečevali tudi zapisi, ki so Italijane prikazovali kot nezanesljive, ki da se radi zadolžijo ter nato izginejo. Tak primer je zabeležen v Primorskem listu že 26. maja 1904 med novicami: "Po kanalski dolini vse mrgoli laških delavcev. Mnogi na upanje jedo, pijo ter prenočujejo, potem pa jih vzame noč. Tako je tudi minuli teden večje število teh polentarjev pobegnilo po noči, ter pri nekem krčmarju na Kanalskem zapustilo znaten dolg. Mož pa takoj udari za njimi v Trst, ter jih dohiti ravno, ko so stopili na ladjo, da se odpeljejo. Redarji jih takoj primejo, ter odženo na komisarijat. Ker pa so se zbal 'peržona' so takoj do zadnjega vinarja plačali. Ravno tako je nekdo drug s Kanalskega s pomočjo policije vlovil dva Laha, ki sta mu odnesla 20 K. Ko sta videla, da ni drugače, kot plačati ali pa v zapor in po odgonu v deželo polente, sta hitro imela denar ter plačala."¹⁷

V vrsti zapisov pa so Italijane prikazovali kot vročerkrvne in nasilne pretepače, ki da radi mahajo z noži in streljajo z orožjem. Tako je npr. Soča 4. junija 1904 v poročilu z naslovom Laški delavci - napadalci označila "laške delavce iz italijanskega kraljestva za izjemno nevaren element. "Za usako ceno se razburi in ob vsaki priliki potegne nož iz žepa, bodalo ali pa kako železno orodje. Nevaren element so ti ljudje, katerih se je treba bati. Pretekli teden smo že poročali o napadu v Plaveh, ko sta dva laška delavca ranila dva voznika iz Tolmina. Nič jima nista hotela voznika, kar sama sta Laha začela prepričevati, žalila sta Slovence ter potem začela napadati. Najprvo sta se spravila nad hčerko krčmarja Zimica,

ki se je jednemu komajda iztrgala iz rok, potem pa je prišlo do poboja. In neusmiljeni laški pritepenci so ranili oba voznika, ženo krčmarjevo, malo sina in malo krčmarja. Krčmarjeva žena je ležala pol ure v nezavesti, in od takrat dalje ne sliši več; sploh pa se je bati, da podleže posledicam. Jeden delavec je imel bodalo, drugi neko železo, in s tem sta naredila rane ljudem, ki so bili mirni, ter jim niso sploh nič hoteli. To je vendar strašno! Pred vsem se mora take tolovaje kaznovati najstrožje, potem pa bi morala politična oblast vse drugače gledati na te laške delavce ter skrbeti za to, da ne bodo hodili oboroženi v ta namen, da izzivajo ter potem napadajo in ranijo nedolžne ljudi...

Najhujše pa je še potem, ko po takih napadih, kateri žrtev so nedolžni ljudje, prihajajo do spoznanja, da se tuintam nekako drži s temi predrznimi polentarji! To smo čuli glede na slučaj v Plaveh.

Je pač čudno pri nas v Avstriji! Domač delavec mora s trebuhom za kruhom po svetu, laški pritepenec pa služi kruh ob njegovem domu, in v zahvalo za to izziva ter prizadeva mirnemu prebivalstvu rane".¹⁸

Sloves o Italijanih, ki da nenehno izzivajo ter nato potegnejo nože, se v časopisju stopnjuje do te mere, da lahko v članku Pritožba laških delavcev v Soči 3. avgusta 1904 preberemo tudi tole: "Na tukajšnje glavarstvo je prišel neki Nikola Giovanni iz provincije Novara v Italiji ter je pripovedoval, da v nedeljo zvečer so napadli domačini v Anhovem laške delavce, in sicer so metali kamenje na bivališča teh delavcev, katerih je 28. Trije ali štirje, da so ranjeni. Prosil je intervencije glavarstva pri podjetništvu, da bi se jim dalo potrebna sredstva za vrnitev v domovino. - Nekam čudno se nam zdi to poročilo. da bi stalo 28 laških delavcev mirno, če bi jih par domačinov kamenjalo je izključeno, marveč, kakor nas učijo izgrede, pograbili bi bili za nože pa šli za njimi! Vse denunciranje meri menda le na to, da bi šli radi domov, pa ne na svoje stroške! Da bi se to zgodilo tim lažje, v to svrhu so si bržčas izmislili napad v Anhovem. Treba poznati Laške tiče!"¹⁹ V podobnem duhu je napisano tudi poročilo o ranjenem laškem delavcu v Soči 20. avgusta 1904: "V tukajšnjo bolnišnico usmiljenih bratov je prišel te dni neki laški delavec Masulini ranjen, tam je povedal, da sta ga ranila dva kmeta v Solkanu, ker jima ni hotel plačati kave!

¹⁵ Primorski list, 5. 3. 1904.

¹⁶ Primorski list, 12. 3. 1904.

¹⁷ Primorski list, 26. 5. 1904.

¹⁸ Soča, 4. junija 1904, str. 3

¹⁹ Soča, 3. avgusta 1904, str. 3

To se čuje jako neverjetno in laškim delavcem pa je sploh malo vere, ker je znano, da so po večini veliki lažniki. Najbrže je izzival, pa dobil, kar je iskal, ali pa so se "patrioti" celo sami med sabo streljali, ali pa si je končno stvar izmislil, ter se ranil kako drugače."²⁰

V dokaz, da je bilo tudi med prebivalstvom in ne le v časopisih splošno razširjeno zgražanje nad obnašanjem in predrznostjo italijanskih delavcev, naj navedem vsebino dopisa, ki ga je prejelo "slavno županstvo pri Sv. Luciji" dne 26. novembra 1904: "Nedostojno, naravnost predrzno in izzivajoče vedenje nekaterih laških delavcev v tukajšnji občini vzbudilo je nevoljo med vaščani v toliki meri, da se obračajo do slav. županstva, kot nadzorovalne oblasti meru in redu v svoji občini, da prepove laškim delavcem ponočno rogoviljenje po vasi, saj ako nima občinska oblastnija zadostnega števila domačih organov za vzdrževanje javnega meru in reda, služi jej v pomoč c. kr. žendarmerija. Poleg drugih posledic, ki bi se utegnile primeriti, bil bi madež in znak nevednosti za občino, ako bi le še količkaj dopustila tako početje sem le privandranim lačnim Kalabrežem, kateri so dolžni v vsakem obziru, dokler so tukaj spoštovati čut našega naroda.

To ponočno razgrajanje godi pa se po večem okoli cerkve, farovža in šole. Kjer je treba največjega miru in dostojnosti. Večina teh delavcev stanuje pa pri posestniku Fonu in Mežnarju.

Podpisani upajo torej, da slavno županstvo ukrene potrebno brez odlašanja."²¹

Niso pa bili deležni kritik in zasmehovanja le italijanski delavci, ampak tudi italijansko podjetje Sard-Lenassi & Comp. (gradilo je železnico med Kanalom in Gorico), ki naj bi zavestno najemalo le italijanske delavce: "Te pritožbe prihajajo od strani delavcev domačinov, katerih se ta tvrdka baje brani kolikor more. Dela jim namreč sitnosti že pri vzprejemu pri delu. Pošiljajo jih od Poncija do Pilata ter jih imajo naravnost za norca. Najprej jih pozivajo potom listov, naj se oglasio k delu, kakor se je to zgodilo pred par tedni, ko sta prinesla tak poziv 'Soča' in 'Primorrec'. Ko so se delavci oglasili, so jim pa rekli, da jih še ne potrebujejo, dočim pa se z delavci, ki prihajajo iz blažene Italije vse drugače postopa in se jih tudi veliko veliko bolje plača nego do-

mače delavce. Tako postopanje je skrajno nemestno in neupravičeno, posebno z ozirom na obvezo, katero je sprejela tvrdka, ko so ji bila izročena ta dela, na obvezo namreč, da se bo morala ozirati v prvi vrsti na domače delavce..."²² Slovensko časopisje je omenjenemu podjetju tudi očitalo, da v komunikaciji z lokalnimi oblastmi ne upošteva slovenščine²³ in izjemno brezsrčno ravna z delavci. "Pred dvema mesecema je prišel okoli 8. uri zjutraj neki Črnogorec, delavec pri podjetništvu Sard-Lenassi, v urad omenjega nadinženirja prosit zdravniške pomoči, ker je bil nevarno bolan. Slučajno je bil takrat zdravnik podjetništva službeno odsoten. Namesto, da bi g. Zochi dal prenesti bolnika v zato določeno barako, pustil ga je ležati zunaj, na državni cesti od 8. ure do poludne. Usmilila pa se ga je občina ter mu priskrbela ležišče in zdravniško pomoč po svojem občinskem zdravniku. Občinski sluga je recept, ki ga je napisal občinski zdravnik, prinesel gosp. Zochiju s prošnjo, naj ga podpiše, a zaman. Nato je šel občinski tajnik k njemu z enako prošnjo, a tudi tega je nadinženir zavrnil ... vse to je gotovo krivo, ker je bil omenjeni delavec Črnogorec."²⁴ Po mnenju časopisja naj bi podjetje Sard-Lenassi in Comp. delavce tudi veliko slabše plačevalo kot dunajsko podjetje Brüder Redlich und Berger, o katerem v tisku skoraj ni pritožb.

Oholi Nemci in prijazni Balkanci

V letu 1905 se je zanimanje časopisnih dopisovalcev in poročevalcev razširilo še na delavce drugih narodnosti. O Nemcih v Solkanu, ki so delali na t. i. Solkanskem mostu čez Sočo, ki ga je gradilo dunajsko podjetje Brüder Redlich und Berger, govori tale dopis v Soči (15. aprila 1905): "V Solkanu se kaže čedalje bolj ona tolik proslavljena nemška kultura v pravi luči. Ni ga skoraj praznika in nedelje, da ne bi se slišalo o kaki tepežki, a če se potem prša, kdo je to povzročil, dobi se odgovor: Nemci. Kake vrste ljudje so, to pojasnjuje dejstvo, da je tvrdka Redlich & Berger na lastne stroške postavila v Solkanu orožniško postajo. In res koj pri začetku so imeli orožniki dovolj 'hvaležnega' posla. V soboto so prišli, v nedeljo pa je bila ravno pred njihovimi vrati prava vojska.

V Mozetičevi gostilni so sedeli Nemci in Dalmatinci. Dva izmed Nemcev sta se vedno zaga-

²⁰ Soča, 20. agusta 1904, str 3

²¹ PANG, Občina Sv. Lucija, t. e. 56, spis št. 823. Podpisanih je šest oseb, med njimi tudi učitelj in župnik.

²² Primorski list, 3. 12. 1903.

²³ Soča, 18. 11. 1904.

²⁴ Prav tam.

*njala v mirne Dalmatince, kljub temu, da so jih poslednji prosili, naj jih puste pri miru. Ker drugače ni bilo mogoče izzvati tepeža, so začeli naenkrat leteti kozarci na Dalmatince. Vsa stvar se je iz gostilne vlekla na cesto, kjer se je kmalu vnela prava bitka. Letelo je kamenje les, opeka, sploh vse kar je bilo pri roki, na vse strani. Nekega Dalmatinca so vrgli na tla in vsa tevtonska drhal je dajala po njem, da je čudež, da še živi. Orožnika, kateri je prihitel tja, so obkolili in ga hoteli razorožiti, da se je komaj ubranil besnim kulturonoscem...*²⁵

Povsem drugače kot o Nemcih (da o Italijanih sploh ne govorimo) pa je časopisje pisalo o Hrvatih, Makedoncih in Črnogorcih, ki so bili deležni vseh simpatij. Delček lokalnih stereotipov o posameznem narodu nam prinaša tudi dopis v Primorskem listu z dne 6. junija 1905: "Dopis iz Sv. Lucije ob Soči: Vsi stanovi napredujejo kolikor toliko v gmočnih razmerah, samo delavec-trpin je vedno na jednom in istem mestu ... čim bolj gre delo k koncu tem manj je mogoče kaj zaslужiti, ker delavca potiskajo v ozadje. Delavci prihajajo polni upa in nad, da kaj zaslužijo, a se z ogorčenjem vračajo rekši: 'Zastonj ne delamo, gremo pa drugam!'. Samo Črnogorci in Macedonci, ti so edini, ki jih ne spravi preč ne težko delo, ne slaba plača, ne slaba hrana, ne nobena reč. To so vam pa 'Šparmojstri', ki desetkratnikrat obrnejo vinar, predno ga dajo iz rok. Vsakih 14. dni je natlačen poštni urad s temi ljudmi, da človek, ki ima ta čas kako opravilo, je v zadregi."²⁶

²⁵ Soča, 15. 4. 1905.

²⁶ Primorski list, 6. 6. 1905.

Domače prebivalstvo, ki se je moralo naenkrat soočiti z narodnostno pisano množico delavcev, je imelo v letih gradnje proge priložnost spoznavati različne navade in običaje drugih narodov. Čeprav so bile njihove izkušnje omejene zgolj na obnašanje moških, težaskih delavcev, je bil verjetno za bralce posebno zanimiv opis nesreče in zlasti pogreba mladega Črnogorca. Čustveno nabiti zapis je bil objavljen v Primorskem listu aprila 1905, pod rubriko Dopisi: "Sv. Lucija ob Soči. - Vsaki dan zahteva svoje žrtve. V četrtek se je zopet ponesrečil jeden Črnogorec pri železnici. Kopal je kamenje v strmeh hribu v Bači. Kar naenkrat se otrže velika skala, zvali se po brežini navzdol, in zadene enega izmed delavcev. Bil je Črnogorec, 16 leten mladenič, ki je prišel iz junaških gor k nam, da bi zaslužil kruha sebi in bolni materi Črnogorki. Bil je edini sin, a mati mu boleha že deseto leto. Poln nade se je napotil v svet - ali, mesto sreče našel je smrt pod skalo, katera ga je čez prsa malone prerezala. Hoteli so ga prepeljati z rešilnim vozom v tolminsko bolnišnico - toda mlado življenje je ugasnilo, ko je voz došel s ponesrečencem k Sv. Luciji. In so ga prenesli k sv. Maveru v pokopališko kapelico, kjer so mu delali bratje Črnogorci častno stražo do sobote predpoludne. V soboto se je zbralo mnogo radovednega občinstva na pokopališču, ko so začeli Črnogorci svoj žalostni obred. Najprej so pokadili grob, potem položili mrtveca vanj ter prepevali z zategnjenimi glasovi svoje 'tužaljke'. Ko so ga zagrebli, zlili so na grob liter črnega vina a okolostoječim so ponujali rakijo. Tužen narod, ki gubi svoje sinove brez koristi, a še tužnejša mati, ki si jedinca izgubila, svojo nado, svojo podporo v bolezni in starosti."²⁷

Gradnja proge

Za Bohinjskim predorom (1904) je bil v letu 1905 dokončan izjemno zahteven, 85 metrov dolg velban most preko Soče pri Solkanu, ki je že v teku gradnje vzbujal precejšnjo pozornost.²⁸ Opaž je bil zgrajen iz lesa, železnih pripomočkov pa so se, kolikor je bilo to mogoče, izogibali. Še pred dokončanjem lesene konstrukcije, 7. aprila 1905, je prišlo do manjšega požara med tramovi, ki pa so ga uspeli takoj pogasiti. Zaradi požara je ministrstvo ugodilo prošnji podjetja Brüder Redlich und Berger, naj dva orožnika neprenehoma varujeta most, ki so ga ponoči tudi osvetlili. Ker so se razširile govorice, da je most poskušal z bencinom zažgati nek "laški delavec", je Soča z zadovoljstvom poročala o sklepu, da "se za železniška dela ob mostu pri Sv. Luciji ne vzame nijednega laškega delavca."²⁹

Po odstranitvi opaža se je most v sredini pose-del za samo 6.0 mm, kar je veljalo za neverjeten dosežek. Takoj po 8. avgustu, ko so odstranili leseno konstrukcijo, je Soča upravičeno zapisala, da vzbuja železniški most pri Solkanu pravo začudenje: "Sedaj, ko je dograjen, ga je vredno ogledati. Ima 85 svetlobne širokosti, okoli 40 v višini. Kakor je tudi znano, je ta most največji kamniti most na svetu."³⁰ In res je most vzbujal vsesplošno občudovanje. Solkan, do takrat na evropskem zemljevidu praktično neznan kraj, je postal z izgradnjo mostu zaslovel po celem svetu. Zanimivo, da je bilo že takoj po letu 1906, ko je čez most stekel promet, izdanih nešteto razglednic. Koliko razglednic je bilo izdanih do leta 1941, ni več moč ugotoviti, zagotovo pa več kot 300, kolikor jih premorejo prenekateri zbiralci iz Solkana.³¹

Čeprav sta bila največja projekta, Bohinjski predor in Solkanski most, končana še pred koncem poletja 1905, se je že poleti 1905 pokazalo, da proge do jeseni ne bodo mogli odpreti. "Če se gleda po progi, se vidi še toliko nedovršenega, da se nikakor ne da misliti, da bi bila mogoča otvoritev še to jesen."³² Na nepričako-

vane zaplete so gradbeniki naleteli pri gradnji predora pri Bukovem, pa čeprav je bil dolg le 939 metrov. Tako je Primorski list 28. junija 1905 poročal: "Delo na železnici je že večinoma končano. V ostalem dobro napreduje. Le takozvani 'Bukovo tunel' dela sive glave inženirjem. Tudi mnogo nesreč se prigodi v imenovanem predoru. Sedaj so pričeli dovažati gradivo za železne mostove."³³ 9. novembra pa je Primorski list zapisal: "Bohinjska železnica - kakor smo že večkrat omenili, dela predor pri Bukovem hude sitnosti vsem, ki imajo z njim kaj posla. V predoru, ki je dolg kakih 900 metrov se svet nenehno usiplje in podira. Te dni je bila na licu mesta posebna komisija z Dunaja, ki je vse natanko preiskala. Poprej se je govorilo, da bodo predor najbrže opustili. Omenjena komisija, pa se je izrekla za to, da se predor na vsak način obdrži in se ga popravi. Ker bode pa delo dolgotrajno, sklenili so, da se napravi ob predoru neka začasna pomožna črta, kakih 1400 metrov, tako da bo s pomočjo te črte mogoče otvoriti to železnico s koncem junija prihodnjega leta."³⁴ Kasneje se je gradbena direkcija odločila, da za vsako ceno nadaljuje z gradnjo predora Bukovo. Stroški gradnje so zato narasli s predvidenih 2 milijona kron na okoli 3,5 milijona kron, kar je 3800 kron na tekoči meter predora (pri bohinjskem dvotirnem predoru je bila cena 3300 kron na tekoči meter). Dela so se zavlekla do srede junija 1906, ko je prva lokomotiva le speljala skozi predor in proga Jesenice-Gorica je bila v celoti prevozna za težke vlake, ki so preizkušali nosilnost mostov na progi.³⁵

²⁷ Primorski list, 30. 4. 1905.

²⁸ Prim. Gorazd Humar, Kamniti velikan na Soči, Nova Gorica, 1996.

²⁹ Soča, 19. 4. 1905.

³⁰ G. Humar je v svoji knjigi pokazal, da je to železniški most z največjim lokom iz kamna na svetu

³¹ Gorazd Humar, Kamniti velikan na Soči, str. 61

³² Soča, 12. 8. 1905.

³³ Primorski list, 28. 6. 1905.

³⁴ Primorski list, 9. 11. 1905.

³⁵ Prim. Gorazd Humar, Kamniti velikan na Soči, str. 39-40

Boj za slovenski značaj bohinjske proge

Na prihod nove železnice sta časopisa Primorski list in Soča opozarjala že od samega začetka gradnje. V svojih komentarjih na prvih straneh sta prebivalce pozivala, naj se pripravijo na spremenjene gospodarske razmere. Soča je v februar-skih in marčevskih številkah objavila razmišljanje v petih delih pod naslovom Nova železnica in nje pomen za našo deželo.³⁶ Poleg pozivov prebivalcem naj se združujejo in prevzamejo pobudo še pred prihodom tujcev na področju kmetijstva, industrije, obrti in trgovine je zanimivo opozorilo, da bodo z železnico prišli tudi nemški planinci, zato naj bi slovenski planinci razvili čim gostejšo mrežo koč po soških gorah.

Že celo leto pred otvoritvijo nove železnice pa so se v časopisju začeli pojavljati tudi članki, ki so odločno nasprotovali nameri, da bi bili na železniških postajah ob progi samo nemški napisi.³⁷ Primorski list je tako že 6. julija 1905 zapisal: *"... Zdaj se pogajamo na Goriškem za dvojezične napise ob bohinjski železnici. Kdo ve, ali jih dobimo ali ne? Pravzaprav bi morali dobiti na slovenski zemlji - samo slovenske - bojevati se pa moramo še le za nemško-slovenske! In ako ne dobimo zraven nemških tudi slovenskih napisov, se nimamo pravzaprav nič čuditi. Odločujoči faktorji bodo lahko ironično, s posmehom dejali, ozirajoč se na občinske slovensko-nemške napise, da slovenskih ni treba, ker itak razumejo vsi Slovenci tudi - nemški! ..."*

Spomladi leta 1906 pa se je v časopisju že začela prava ofenziva proti nemškim ali italijanskim imenom na postajah. Tako se v Soči 14. aprila pisec sprašuje: *"Kakšni bodo napisi na novi železnici. - ... dodajemo tu, da čujemo to-le: Napisi na postajah na novi železnici bodo, kjer le mogoče dvojezični, ker se hoče postaviti na postaje tudi grde spakedranke slovenskih krajevnih imen. Avče-Auzza, Plave, Plava, Podberbo, Canale poleg Kanal, kraj Hudajužna pa hočejo ponemčiti ali kaj, tako, da postavijo namesto ž črko z, torej napis Hudajužna-Hudajuzna. Če se to ne pravi norčevati z nami, kaj pa je potem norčevanje! ... Občine in drugi poklicani faktorji naj se zganejo dokler je še čas, da nas železniška uprava ne postavi v posmeh s takimi napisi!"*³⁸ Napisi na

postajah so ostali dvojezični, in sicer nemško-slovenski. Dopisovalec Primorskega lista iz Baške doline s tem očitno ni bil zadovoljen, saj je zapisal: *"Napisi na postajah nove železnice so večinoma dvojezični, a je povsod nemščina na prvem mestu. To pač ni enakopravnost na slovenski zemlji."*³⁹

Najobsežnejši in najbolj oster odziv pa so sprožili dvojezični napisi na goriški postaji, kjer so v prvih dneh julija, se pravi manj kot dvajset dni pred otvoritvijo nove železnice postavili napise: Görz - Gorizia. Soča je že 4. julija objavila dopis, ki ima na koncu še poseben dodatek: *"Opomba uredništva: Dajemo prostora temu dopisu, ker se zrcali v njem užaljena slovenska duša, da se o pravem času odstrani zlo; visoki žilici naj se ne igrajo z ognjem! Dostavljamo, da smo marsikaj črtali, ter podajemo dopis v oblaženi obliki, kajti Slovenci vendar še nismo - anarhisti!"*⁴⁰ Da bi bil lažje razviden besednjak povzemam celoten dopis z naslovom Görz - Gorizia ali infamno žaljenje slovenske večine v deželi. *"Ko smo opazili trojezične napise v poslopju nove postaje na Blanči⁴¹, smo se nadejali, da bo tudi glavni napis na pročelju trojezičen. Ali zgodilo se je, da se blesti z nove postaje nemško-laški napis: Görz-Gorizia. Zgodilo se je, da je ogromna večina prebivalstva dobila nov udarec, izvršeno je infamno preziranje slovenskega ljudstva, potisnjeni smo zopet v kot, na najnesramnejši način smo zopet žaljeni v dno duše, pokazala je c. kr. oblast z nova svojo pravico-ljubnost do nas, pokazala je, da nas smatra za manj vredne, za tako malo vredne, da ne smemo imeti na poslopju glavne postaje v deželi, v glavnem mestu našega dela dežele, na slovenskih tleh, napisanega v našem jeziku niti imena*

³⁸ Soča, 14. 4. 1906.

³⁹ Primorski list, 28. 6. 1906.

⁴⁰ Soča, 4. 7. 1906.

⁴¹ Današnja žel. postaja v Novi Gorici.

³⁶ Soča, 1. 2. 1905; Soča, 8. 2. 1905; Soča, 11. 2. 1905; Soča, 16. 2. 1905; Soča, 16. 3. 1905.

³⁷ Primorski list, 6. 7. 1905.

Gorica, katero so vendar Slovenci dali mestu in iz katerega šele sti nastali tujki: Görz - Gorizia.

Tujki se šopirita sedaj na novi postaji, izvirnega imena mestu pa brezuspešno iščemo po procelju postajnega poslopja.

To je tako nesramno žaljenje, da nimamo besed, da bi to zadostno izrazili. Slovenskemu Kanalu so nadeli laški Canale, slovenskim Avčam laško spako Auzza, in celo na prvo mesto, za goriško postajo pa ni bilo prostora lepemu slovenskemu krajevnemu imenu Gorica. In vendar stoji goriški kolodvor na slovenski zemlji, služiti ima 3/4 prebivalstva slovenske narodnosti in le majhni 1/4 Lahov. Ukljub temu je bila železniška uprava tako nesramna, da je postavila samo nemško-laški napis v Gorici ter z infamno brezobraznostjo razžalila globoko v dušo ogromno slovensko večino v deželi. Na drzen in nevaren način se igrajo visoki gospodje z najglobokejšimi čustvi našega prebivalstva. Vsaki žalitvi sledi odgovor. Kaj ko bi prišel na tako nevarno izraženo razžalitev tudi tej primeren odgovor? Ni ga Slovenca, ki bi ne bil ogorčen, razgret, ko je začul tako brezstidno preziranje in žaljenje, ni ga, ki bi ne gojil maščevanja za tako postopanje, ki škandalozno označuje razmere v katerih živimo v ustavni državi. Ta dopis je tolmač resničnih čustev med slovenskim narodom. S svojim drznim delom so dosegli izzivajoči faktorji popoln uspeh - za posledice so torej odgovorni ti faktorji. In dandanašnji živimo v nevarnih časih saj gospoda ve, kaj se godi po svetu. ...

Odtujili so si srca prebivalstva po celi progi, kar se zna bridko maščevati, da železnica ne bo imela naravnega varuha takrat, kadar ga utegne najbolj potrebovati, kadar utegne zadoneti poziv: Slovenci! bodite varuhi, pomagajte, da se ne uresničijo nakane laških anarhistov in Garibaldincev - takrat naj pomagajo oni, čijih jezik se blesti po višavah - kaj naj iščejo pri onem, čigar jezik prezirajo, kogar žalijo v dno duše?!

Veliko ogorčenje vlada med Slovenci, in s krepkimi izrazi dajejo duška svojemu mnenju. Z Dunaja in iz Trsta čujemo toliko lepih besed o pravici, kadar jo je treba deliti, takrat pa nas udarijo s polno pestjo v obraz na ljubo Lahom in Nemcem! Kaj bomo vedno tako hladnokrvno prenašali take udarce s polno pestjo? Kaj se bomo še zahvaljevali za nje? Ali nas ne učijo zgledi drugodi, kako treba nastopiti proti sramotilcem?!

Prestolonaslednik pride, železniški minister, tržaški namestnik, generali, škofje in drugi visoki dostojanstveniki .. vsi ti pridejo in vsi ti bodo videli velikansko žaljenje Slovencev, če se ne odpravi še pravočasno. Ali pridejo morebiti še po-

trditi to žaljenje?... In Slovenci naj bi razobešali zastave, klicali živio in se devotno klanjali!... Kje smo vendar z glavo?...

Še je čas da se taka infamnost odpravi, in odločno svetujemo, da se odloži otvoritev, dokler ni izginila ta infamija. Radi malenkostnih ozirrov na izvestno stran vendar ni treba vzročati posledic, ki so lahko dalekosežne.

Govorili smo užaljeni in ogorčeni o pravem času, z zahtevo, da vlada odpravi storjeno krivico čimprej timbolje, ker otvoritev je pred durmi."

Soči je čez dva dni sledil tudi Primorski list, ki je zapisal: "Görz - Gorizia - Postaja goriška dobila je samo nemški in italijanski naslov: Görz - Gorizia. To je očitno žaljenje slovenskega ljudstva. Opozarjamo na to okolnost vse merodajne kroge. Ni izključeno, da bi se ne utegnile pripetiti vladni kake neprijetnosti na dan otvoritve te proge."⁴²

V dnevih pred otvoritvijo je bil napis na goriški železniški postaji deležen vsesplošnega zgrajanja slovenskega prebivalstva. Soča 11. julija že prinaša novo vest z naslovom Dva nemško-nacionalna zagrizenca - načelnika na novi postaji v Gorici, in že v uvodu pojasni da: "Žaljenja Slovencev od strani c. kr. oblasti se nadaljujejo. - Iznenadili so nas z žaljivim procelnim napisom na goriški postaji, z grdimi spakami na postajah med samimi Slovenci, ter vzročili opravičeno ogorčenje med prebivalstvom. Pa to še ni vse. Čakali so do zadnjega hipa z imenovanjem dveh glavnih uradnikov na postaji v Gorici... Imenovanje se je izvršilo sedaj zadnji hip, brez dvoma z namenom, da se v zadnjem trenutku pred otvoritvijo zada Slovincem najhujša zausnica..."⁴³ V nadaljevanju je najprej opisan "tisti Höpperger, načelnik v Hrpeljah, zagrizen Pan-german, ki je bil prepovedal takoj, ko je prišel v Hrpelje tamkajšnjim železniškim uslužbencem govoriti slovensko." In nato Wieser, ki naj bi bil "nazagrizenejši nemškonacionalni hujskač". Na koncu zapisa lahko preberemo že kar odkrit poziv k uporabi zoper oblasti: "Žaljenje na žaljenje, udarec za udarcem - kaj ima slediti temu? Odpor, pa tak odpor, da ga bodo pomnili visoki izzivači in sramovalci našega naroda! Pripravljamo se!" Vseeno pa ista številka Soče, še na isti strani, med novicami prinaša tudi bolj zmerne in previdnejše glasove. V novici z naslovom Rodoljubi pozor! je zapis, da prejema uredništvo z vseh strani ogorčene dopise, "celo iz neprizade-

⁴² Primorski list, 6. 7. 1906.

⁴³ Soča, 11. 7. 1906.

tih Brd". V članku poudarjajo, da voditelji v Gorici ne spijo in da mora priti zadoščenje. "Zato za danes ne priobčujemo ničesar, marveč opozarjamo ljudstvo na deželi, naj počaka 'Sočo' in 'Gorico' v soboto. Tedaj bo mogoče že podati pojasnila, kako se bo treba vesti slovenskemu prebivalstvu v deželi."

Primorski list se je na napise na goriški postaji bolj na široko odzval v številki z dne 12. julija. Odmev je objavil na prvi strani pod naslovom *Slovinci, pozor!*.⁴⁴ Članek je bolj umirjen kot v Soči, vendar je to zasluga uredništva, ki zapiše: *"... ostrih dopisov, katerih v tej obliki radi cenzure niti prijaviti ne smemo, in katere smo prejeli celo iz neprizadetih krajev..."*. V nadaljevanju pa še: *"... Ako bi se do otvoritve to ne zgodilo, določilo se je sporazumno, da nastopimo Slovenci ob otvoritveni slovesnosti s pasivno rezistenco, ... nikdo ne pozdravi po novi železnici došlih gostov. ... To zahteva naša narodna čast. ..."* Takšno stališče lista je verjetno posledica napovedi, da se bodo samo nemški in italijanski napisi na goriški postaji "odpravili". *Ravnokar smo dobili od našega državnega poslanca dr. Gregorčiča to-le brzojavko: Sedaj napisi na goriški postaji se odpravijo. Kakor se vidi so torej merodajni činitelji pripoznali hudo krivico, katera je bila prizadela Slovence z napisi na goriški postaji nove železnice.*

*Za sedaj se je cela zadeva glede napisov bistveno spremenila. Vse Slovence po deželi pozivamo, da se strogo držijo navodil, koje dobe v prihodnjih dneh."*⁴⁵

Pripravljenost na množičen odgovor zaradi žalitve kažejo priprave na javne shode. Soča je v soboto 14. julija na prvi strani objavila poziv na rojake, v kateri je slovensko prebivalstvo povabila na javne shode z dnevnim redom Bohinjska železnica, njena važnost in njen pomen za slovenski narod. Shodi so bili sklicani v osmih krajih vzdolž proge: v Grahovem, *"pri Sv. Lucij na Mostu"*, v Kanalu, v Gorici, v Prvačini, v Rihembergu (Branik), v Štanjelu in v Dutovljah. V zapisu je tudi poziv k složnosti, *"brez razločka na politiška naziranja ali strankarska stremljenja složno in edino pod zastavo skupnega in enotnega odpora."* Še v isti številki pa je novica, da je vlada dala odstraniti sporni dvojezični napis na glavnem poslopju goriškega kolodvora. Kot ugotavlja pisec, je zdaj odprto vprašanje, *"ali bo*

vlada tako predrzna, da ju zopet postavi po slavnostni otvoritvi, ali pa doda še prvotno in edino pravo ime - Gorica... Ako se pa zgodi drugo, tedaj je vlada izpolnila svojo najprimitivnejšo dolžnost narodu, po čegar zemlji teče železnica." Na koncu novice pa še: *"Ali se torej Slovenci udeležimo ali ne otvoritvene slavnosti, kako se je udeležimo, itd., to prepuščam sklepom jutrišnjih shodov."* Že naslednji članek nosi naslov *Beseda sodeželanom Italijanom!*, kjer pisec pojasnjuje, da je zahteva po slovenskih napisih naravna. Hkrati pa tudi opozarja: *"ako bi pa sledile zdaj kakršnekoli hujskarije od laške strani, tedaj naj hujskači odgovarjajo za posledice, - kajti ponovilo bi se leto 1897. v podvojeni ostrosti. Slovensko ljudstvo cele dežele bo kakor jeden mož kaznovalo tiste, ki bodo kazni vredni!"*

Na udaru ljudi so bile tudi lokalne oblasti, o čemer priča članek v Soči 14. julija: *"Kanalno županstvo je bilo prejelo zadnji čas več brezimnih pisem glede napisa na postaji. V istih se županstvu očita, da spi, namesto, da bi se pobrigalo za napis na postaji. Županstvo se je že v prvem začetku prizadevalo, da bi se napis glasil 'Postaja Kanal' ... Ko so pokladali napis na postajo se je glasil Kanal-Canale, a za nekaj dni ga je kar čez noč neka nevidna moč spremenila v Canale-Kanal."* V nadaljevanju je podobno opisan tudi primer županstva v Avčah. Prizadevali so si, da bi se imenovala postaja *"edino-le Avče, a sedaj se glasi Auzza-Avče. Proti spakedranki Auzza je županstvo odločno protestiralo na c. kr. namestništvo v Trst in c. kr. želez. ministertvo. Rešitve še ni, pač pa je dobilo županstvo radi tega odločnega protesta od goriškega glavarstva oster - ukor!"*⁴⁶

Tak oster upor na preziranje slovenskega jezika je našel odmev tudi v samem vrhu Kranjske dežele. Soča je 14. julija objavila brzojavko, ki jo je uredništvu poslal sam ljubljanski župan Ivan Hribar: *"Čestitam goriškim Slovincem, katerih složni in odločni nastop v zadevi postajnega napisa je rodil važen uspeh. Naj se iz tega rodi in necessaria sloga, katere nam je proti vladi ter njenim laškim in nemškim proteževancem tako nujno potrebna!*

*Župan Hribar"*⁴⁷

Pripravam na množične manifestacije slovenske užaljenosti in odločnosti v boju za slovenske

⁴⁴ Primorski list, 12. 7. 1906.

⁴⁵ Primorski list, 12. 7. 1906.

⁴⁶ Soča, 14. 7. 1906.

⁴⁷ Soča, 14. 7. 1906.

napise pa je kmalu sledil preobrat, saj so se do 18. julija slovenski predstavniki sporazumeli z vlado. Tako je Primorski list na dan otvoritve železnice 19. julija zapisal: *"Napisi na državnem kolodvoru. - Vsi napisi razun imena kolodvora, so bili napravljeni v treh jezikih. Sledili pa so napisi, ... V soboto pa je vlada dala odstraniti vse žaljive napise, - in iz pričeti pogajanj smo dobili prepričanje, da se to vprašanje končno reši v našo zadovoljnost. S tem je odpadel razlog, ki je dal povod, da so se sklicali javni shodi. In ker so isti merodajni krogi, ki so predlagali odstranitev dvojezičnih napisov, na doseženi uspeh nujno predlagali, naj se shodi prekličejo, se je to tudi zgodilo. ... Doseženi uspeh - ni majhen. Predno mogočna vlada kapituluje tako, kakor se je zgodilo v tem shičaju, je treba že močne roke, ki jo v to prisili. Od svojih zamišljenikov zahtevamo z uso pravico, da solidarno z nami odobrijo vse korake, ki so se storili v tem pogledu, in dokažejo tako, da so trezni politiki."* Naj le na kratko dodam, da je po odstranitvi dvojezičnega napisa ostala glavna stavba na goriškem kolodvoru še dolga leta brez vsakršnega napisa, ki bi označeval ime postaje, čeprav so goriški svetniki že takoj po otvoritvi debatirali o njih..

Otvoritev nove železnice

Primorski list je že 17. maja 1907 objavil vozni red vlakov na novi železnici in napovedal, da bodo novo progo - ob prisotnosti samega presvetlega cesarja Franca Jožefa - izročili prometu med 12. in 15. julijem.⁴⁸ Toda do slovesne otvoritve je prišlo 19. julija 1906, in sicer ob prisotnosti nadvojvode Ferdinanda. Primorski list, tednik, ki je izhajal ob četrtekih, je prav na dan otvoritve objavil, da se bohinjska železnica izroči javnemu prometu 23. julija, a le med Jesenicami in Trstom, da pa bo postaja Grahovo zaprta, dokler se ne zgradi dovozna cesta do postaje.⁴⁹

Znano je bilo, da se bo vlak ustavljal na posameznih postajah, zato je časopisje pozivalo prebivalce, naj izražajo svojo vdanost vladarski hiši in slovenstvu ne le z razobešenimi zastavami (slovenskimi trobojnicami) in pozdravljanjem vlaka in gostov, ampak tudi s (slovenskimi) govori.

In tako je prišel četrtek, 19. julija 1906, ko je vzdolž celotne proge med Jesenicami in Trstom potekalo slavlje ter množična manifestacija Slo-

vencev, ki se je v nekaterih krajih zavlekla še dolgo v noč. Sam potek vožnje dvornega vlaka na čelu s prestolonaslednikom Ferdinandom je časopisje bralcem podrobno predstavilo. Soča pri naša opis dogodka že 21. julija, tednik Primorski list pa 26. julija. Oba lista sta največjo pozornost namenila predvsem "narodni predstavitvi" slovenskih krajev ob progi. Tako je Soča zapisala, da je bila otvoritev *"velik praznik za našo deželo, združen z dobro manifestacijo našega zavednega ljudstva."*⁵⁰ Primorski list pa je z zadovoljstvom ugotavljal, kako so Slovenci pokazali, da teče železnica izključno po slovenskih tleh: *"... Pokazali so to s trobojnicami, ki so vihrale ob vsej progi od Jesenic pa do Trsta, pokazali so to z nagovori in sploh s celim svojim dostojnim a odločno narodnim nastopom ..."*⁵¹

Na progi med Bohinjsko Bistrico ter Gorico se je otvoritveni vlak ustavil v Bohinjski Bistrici, kjer so *"... tri dekleta v narodni noši obesila na stroj venec ... na trakih v narodnih barvah..."*⁵². Po kratki predstavitvi nekaterih lokalnih dostojanstvenikov je vlak krenil proti Sv. Luciji, kjer so ga višji uradniki pozdravili v svoji deželi. Prisostvovala so tudi razna društva ter prebivalci celotnega Tolminskega okraja, celo cerkljanski župan ter predstavnik Kobariške občine, ki sta se potegovala za zgraditev železnice do Idrije oz. Kobarida. Soča poroča, da je bilo *"navzoče na stotine šolske mladine iz šol v bližini Sv. Lucije"*, na drugi strani pa prokatoliški časopis Primorski list poudarja, da je domači župnik nagovoril prestolonaslednika v *"slovenskem jeziku"*. Oba pa poročata da so ob odhodu vlaka s perona *"zaorili urnebesni vzkliki 'živio', da je daleč na okrog odmevalo ..."*⁵³

V članku sledijo skoraj enaki stavki, ki so poudarjali, da so v Avčah, ob Ročinju in v Ajbi *"... vihrale samo slovenske zastave ..."*⁵⁴. Prav tako pa oba poročata, da je na neki vzpetini *"... stala grupa/velika gruča ljudi z veliko trobojnico..."*⁵⁵

Dvorni vlak se je nato ustavil v Kanalu, kjer ga je pričakala tudi častna stotnija tam nastanjene 7. lovskega bataljona, poleg predstavnikov uradništva pa še inženirji ter graditelji na tem odseku. Kot poroča Soča je bil *"... Kanal praz-*

⁴⁸ Primorski list, 17. 7. 1906.

⁴⁹ Primorski list, 19. 7. 1906.

⁵⁰ Soča, 21. 7. 1906.

⁵¹ Primorski list, 26. 7. 1906.

⁵² Soča 21. 7. 1906.

⁵³ Primorski list, 26. 7. 1906.

⁵⁴ Soča 21. 7. 1906.

⁵⁵ Prav tam in Primorski list, 26. 7. 1906.

nično opravljen, kakor svatje, ki pričakujejo mlade deviške neveste. ...". Tudi tu je polno besed o klicih "Živio" ter trobojnicah in narodnih zastavah. V Soči pa je zapisano tudi: "... in neko dekletce izročilo mu je v imenu šolske mladine krasen svež šopek. Nadvojvoda jo je ljubko pobožal po obrazu in jej v zameno podaril... etui z zlato verižico ter krono s svojim monogramom. ...". Dopisovalec iz Kanala pa konča opis dogodka v Kanalu s tiho željo in hkrati dvomom o novi železnici: "... predrte so 'planke' in skozi nje je udarilo svetovno valovje v naše kraje. Vedi Bog, li v srečo ali nesrečo našega naroda! ...".

Po poročanju je tudi v Solkanu bila večina narodnih trobojnic, največ ljudi pa se je zbralo ob mostu. Tu se je vlak namreč tudi ustavil in po predstavitvi inženirjev podjetja Redlich und Berger si je prestolonaslednik peš ogledal "... to krasno delo ..."⁵⁶ Soča piše o splavu na Soči pod mostom, ki je imel cesarsko ter slovensko zastavo, Primorski list pa, o čolnu "... z eno avstrijsko in dvema slov. zastavama. ...".

Nato pa je dvorni vlak prispel v Gorico, glavno mesto dežele Goriške-Gradišanske. "Na goriški postaji je pričakovalo prestolonaslednika vse polno dostojanstvenikov, cerkvenih, državnih in vojaških ter mnogo drugega odličnega občinstva obojega spola. ..."⁵⁷ Na goriškem kolodvoru je visoke goste najprej pozdravil deželni glavar Pajer, in sicer v nemškem jeziku⁵⁸. Dejstvo, da je govoril nemško in ne italijansko, je slovensko časopisje sicer sprejelo z odobravanjem, čeprav ni prikrivalo svojega nezadovoljstva z "Lahi" in deželnim glavarjem. Tako je Soča 25. julija 1906 zapisala: "Z laškega stališča je z uporabo nemščine sicer storil naroden greh, ali Lah mu ga radi odpuščajo, da se je ognil rabi slovenščine ..."⁵⁹ Po pozdravnem nagovoru se je prestolonaslednik srečal še z raznimi predstavniki društev in oblasti, kar je trajalo več kot uro. Vmes seveda pisci opišejo tudi narodne noše, trobojnice, pa tudi vzklike v kar treh jezikih. Pri odhodu vlaka pa oba časopisa poročata, da so bili "... najgromovitejši naši 'živio', tako, da so se 'hoch' in 'evviva' klici kar preslišali..."⁶⁰

Dvorni vlak je nadaljeval svojo pot mimo Rihenberka (Branik) in Sežane do Trsta. Tudi na tem delu poti so se zvrstila slavlja in sprejemi, na

katerih je slovensko prebivalstvo (zlasti v sežanskem okraju) poskušalo dokazati pravi nacionalni značaj krajev ob progi. In po pisanju slovenskega časopisja je bilo pri tem tudi več kot uspešno.

Zusammenfassung

Der Einfluß des Baus der Woheiner Eisenbahn auf das Leben im Isonzotal

Der Aufschwung des Eisenbahnnetzes in der Habsburgermonarchie erfolgte bereits im 19. Jahrhundert. Der Ausbau der Woheiner-Bahn zu Beginn des 20. Jahrhunderts bedeutete eine Ergänzung dieses Netzes. Entstehung und Verlauf dieses Ausbaus wurden bedingt durch die Länge der Strecke nach Triest, dem größten Hafen der Monarchie, aber auch durch militärische Gesichtspunkte. Von der Annahme des Gesetzes über den Bau der Zweiten Bahnverbindung Wien - Triest am 1. Juni 1901 bis zur Eröffnung der Woheiner-Bahn von Jesenice bis Triest am 19. Juli 1906 vergingen gut fünf Jahre. Während dieser Zeit arbeiteten über 14.000 Arbeiter auf diesem Streckenabschnitt, neben Einheimischen auch zahlreiche Arbeiter aus dem Königreich Italien, außerdem Kroaten, Makedonier, Montenegriner sowie Arbeiter aus den österreichischen Ländern. Die einheimische Bevölkerung, die bis dahin in abgelegenen Tälern gelebt hatte, befand sich plötzlich am Knotenpunkt verschiedener Kulturen. Außerdem wurde sie mit der damals modernsten Art des Personen- und Gütertransportes konfrontiert. Im vorliegenden Beitrag wird versucht darzustellen, was die Einheimischen in diesen fünf Jahren des Bahnbaus erlebten und fühlten. Am spürbarsten waren sicher die ökonomischen Veränderungen. Andererseits ist das Gebiet ein Berührungspunkt des slowenischen und italienischen Volkes. Die Angehörigen dieser zwei Völker hatten bereits zuvor Gegnerschaften und Stereotype gepflegt und während des Bahnbaus hatten die Presse sowie Einzelpersonen noch mehr Gelegenheit, ihre nationale Zugehörigkeit zu betonen.

Die Bahn gibt dem Tal noch heute ein besonderes Gepräge. Sie ist eine der wichtigsten Verbindungen zwischen der Adria und Mitteleuropa, leider aber ist sie kaum ausgelastet und wurde schon jahrelang nicht modernisiert. Dennoch hilft sie der ansässigen Bevölkerung zu leben, das Tal zu verlassen und wieder dorthin zurückzukehren.

⁵⁶ Primorski list, 26. 7. 1906.

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ Soča, 25. 7. 1906.

⁵⁹ Soča, 25. 7. 1906.

⁶⁰ Primorski list, 26. 7. 1906.

Tomaž Pavlin

“VČERAJ BI BIL LAHKO TUDI NAPOLEON PONOSEN NA SVOJO ILIRIJO”

*ali ekskurz o “žogometu” oziroma “nogometu” v Ljubljani
pred prvo svetovno vojno*

Različnim igram z žogo, ki so jim bila značilnost igranja dve nasprotni si moštvi, igranje z rokami ali/in nogami, osvajanje nasprotnikovega polja in polaganje ali zabijanje žoge na določeno mesto, lahko sledimo od antične evropske zgodovine dalje. V poznosrednjeveški evropski zgodovini so bile takšne igre, v Franciji soule, v Angliji shoul in delih Italije calcio, priljubljene in razširjene med vsemi sloji prebivalstva.

Nogomet se je pojavil najprej v Angliji. Osnova mu je bila že omenjena srednjeveška igra, ki se je v prvi polovici 19. stoletja razcepila v “rugby” in “football”. V Angliji so ustanovili prve klube, sprejeli pravila igranja in standardizirali igrišča, organizirali zvezo in tekmovalna oziroma novo igro institucionalizirali. To pomeni, da je bila nova igra podružbljena in je prestopila prag igre in igrivosti ter postala sama sebi namen. Zato šteje mo institucionalizacijo kot eno od temeljnih karakteristik modernega športa,¹ ki ga razmejuje ali ločuje od tradicionalne dejavnosti.

Nova športna igra se je v drugi polovici 19. stoletja razširila po Evropi in prišla tudi v Avstro –

Ogrsko² in slovenske dežele. V slovenskih deželah se je “football”, kar so pozneje prevedli v nogomet, najprej pojavil v okviru srednješolskih institucij. Tu so bili formirani prvi klubi, tako slovenski kot drugih nacionalnosti in nacionalno mešani. Nogometna institucionalizacija v Ljubljani je pomenila oblikovanje modela športne organiziranosti oziroma je bila vzpodbujevalec drugih telesnih ali fizičnih in tekmovalnih dejavnosti, ki so se združevale pod pojmom šport. Lete so se ali vključile v že obstoječe športne klube ali pa so se organizirale samostojno. Izjema so bile telovadne, planinske in strelske organizacije. O tem nam pričajo dogodki po prvi svetovni vojni, ko so se, za razliko od predvojnih primerov, novo organizirani klubi, ki so gojili v prvi vrsti nogomet, opredelili kot “sportni klubi”. Temu primerno se je njihova notranja organiziranost členila po posameznih športih na sekcije. Poleg tega so bili nogometaši npr. iniciatorji atletike, ki se je potem razvijala v okviru samostojnih sekcij. Pozimi so se ukvarjali z zimskimi športi, kar je lahko ponovno vplivalo na širitev klubskega programa in organiziranosti. V ponazoritev vloge nogometnih klubov, in zlasti Ilirije, ki se je pozneje samohvalno slavila kot “matica slovenskega športa”, nam služi pisanje nekda-

¹ Allen Gutmann, *Games and Empires, Modern sports and Cultural Imperialism*, 1994, str. 2-3; Gutmann sicer našteva več karakteristik kot “secularism, equality, bureaucratization, specialization, rationalization, quantification, the obsession with records”, ki jih je treba upoštevati ob vzpostavljanju distinkcije med tradicionalnim in modernim športom.

² Prim. Roman Horak, *Fußball von Wien nach Österreich, v: Turnen und Sport in der Geschichte Österreichs*, Hg. von Ernst Bruckmüller und Hannes Strohmayr, Wien 1998, str. 156-169.

njega staroste športnih novinarjev Lavoslava Strune iz leta 1923, ko je za obdobje do prve svetovne vojne ugotavljal, da je bila *"povest slovenač kog sporta ... u svojoj razvojnoj dobi više manje povezana s povešću nogometa. Izuzeti treba jedino biciklistički sport, koji je počeo još i pre godine 1890, te lepo cvao kojih deset godina, a onda, nakon dugogodišnjeg mirovanja, godine 1913, sledeći impulz nogometnih klubova, opet se počeo razvijati. I na klizanje je ulicao povoljno nogomet, ali njegovi počeci sižu u daleku prošlost."*³

Z institucionalizacijo nove igre se je uveljavljalo njeno originalno angleško ime, ki pa so ga prevajali. Pri nas se je uveljavil termin "nogomet", čeprav se je našel tudi osamljen protipredlog. Tako je "neki prijatelj" časopisa Dan leta 1913 pisal, da ga *"vselej ... nekako neprijetno zasegeče, kadar sliši(m) besedo nogomet. Ali bi ne bilo bolje reči 'foot-ball'. Ali pa naj bi se rabil izraz: žoganje ali žogomet."* Dalje je pojasnjeval, da so po njegovem poznavanju zadeve, Slovenci *"prevzeli nogomet (besedo - op. T. P.) od Hrvatov, ker stojimo na stališču, da je treba porabljati skupne termine"*. Nato je še ugotavljal, da vsaka *"skovanka zveni čudno samo iz začetka, pozneje se ... zdi naravna: vsebina prevlada nad besedo"* in predlagal slovenski izpeljanki: *"Žoganje bi bila dobra beseda - žogomet, žogoboj tudi."* Na koncu svojega kratkega razpravljanja se je vseeno strinjal s terminom nogomet, rekoč, *"da je najboljša, da ohranimo besedo, ki se je že uvedla"*.⁴

Začetki nogometa v Ljubljani

Od kod in kako sta se prikradla žoga in nogomet v Ljubljano ni znano. Poznosrednjeveška ali zgodnjenovoveška Ljubljana je poznala tako imenovano "igro z žogo" (franc. jeu de paume, nem. ballspiele, ital. gioco di pallo). Igra je bila podobna današnjemu tenisu in igranje omejeno na višji sloj mestnega prebivalstva, tako plemstva kot meščanstva. Francoski zgodovinar Bernard Gillet trdi, da so bili "jeu de paume", "soule" in rokorborba trije glavni športi srednjega veka ter da je bilo za igranje "igre z žogo" v Parizu v 16. stoletju urejenih 250 igrišč in da so v 14. stoletju pričeli graditi specialne dvorane za igranje "jeu de paume".⁵

Igro z žogo je v naše kraje zanesel Ferdinand I. iz Španije, *"a jo je plemstvo že v teku 18. stoletja začelo opuščati"*. Ljubljanci so sledili evropskim zgledom in v mestu uredili dve dvorani, "žogarnici" ali "balovža", ki sta služila tako za igranje kot plesanje. Iz tega *"so potem začeli ... velike in imenitnejše plesne slavnosti imenovati bale", kar izhaja "od žoge (nem. Ball) oziroma od razveseljevanj v balovžih"*.⁶ Eno od igrišč je stalo na prostoru poleg današnje Drame. Ko je zanimanje za igro pojemale, so stavbo preuredili v skladišče. Uničil jo je danes znameniti ljubljanski potres leta 1895, spomin nanjo pa je ohranjen v Igriški ulici.⁷

Igra z žogo ni imela nobenih podobnosti z nogometom. Slednji se je pojavil v Ljubljani precej pozneje, najprej med srednješolci. O srednješolskih začetkih igranja nogometa v Ljubljani je k sreči ohranjen spominski zapis Rudolfa Kropivnika. Le-tega je objavil v jubilejni številki revije Slovenski šport, posvečeni 15-letnici enega vodilnih slovenskih športnih klubov v obdobju med obema svetovnima vojnima, SK Iliriji, in v njem opisoval začetke igranja nogometa v Ljubljani. Rudolf Kropivnik sodi v generacijo navdušenih ljubljanskih dijakov, ki so tvorili ogrodje prvih dveh ljubljanskih nogometnih moštev, srednješolskega in civilnega, po zaključku igranja pa je postal klubski odbornik. Spomine na začetke igranja je napisal prijetno in skušal z igrivim, mestoma šaljivim pisanjem, bralcu podživeti *"ljubezen na prvi pogled"* med dijaki in žogo ter brcanjem. Njegov zapis začetkov je sicer subjektivno obarvan dokumentaren vpogled v začetke igranja nogometa v Ljubljani in ne podaja celovitega pogleda na ljubljanske začetke, pač pa Kropivnik opisuje dogodke vezane na njegovo družino in njegovo šolsko okolje ter začetke klubskega nogometa, kjer je sam deloval.

Prelomni dogodki v zgodovini nogometa na Slovenskem oziroma v Ljubljani so se po Kropivniku dogodili leta 1906, *"ko še naša bela Ljubljana ni štela svojih klubov na pare, ko še ni bilo savezov in podsavezov, ko so naši današnji 'old-boys' še nosili kratke hlačice. Bili smo študentki v prvih početkih naše latinske karijere,*

³ Lavoslav Struna, *Razvoj sporta u Sloveniji*, Nova Evropa, VIII/5, 11.8.1923, str. 126-132.

⁴ Dan, 20.5.1913, *Nogomet ali žogomet*.

⁵ Bernard Gillet, *Povijest sporta*, 1970, str. 46-47.

⁶ Josip Mal, *Stara Ljubljana in njeni ljudje (dalje Mal)*, 1957, str. 119.

⁷ Mal, str. 119; Drago Stepišnik, *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem (dalje Stepišnik, Oris)*, 1968, str. 14.

vezani na stroga disciplinarna pravila in še strožje besede in lineacije naših konservativnih očetov. 'Sport' je obstojal le pri obligatnih šolskih igrah pod nadzorstvom profesorja. Igralo se je 'balin' (balinanje – op. T. P.) in 'croquet'. - Takrat je počila bomba."⁸ Malce moramo prekiniti njegovo pripoved in razložiti, da so se "obligatne šolske igre" izvajale v okviru šolskih igralnih popoldnevov, medtem ko je bila v okviru pouka telovadba oziroma raznorazna vadba telesa. Šolski igralni popoldnevi so bili enkrat ali dvakrat na teden po dve uri. Prirejali so jih ob lepem vremenu v septembru, oktobru, novembru, maju in juniju. Kot so navajala letna poročila, so popoldnevi dosegli namen, saj so aktivnosti vplivale na večjo disciplino, morale in uspešno telesno utrjevanje. In za razliko od telovadbe ali telesne vzgoje, so igre vsebovale povsem drugo dinamiko, zlasti nogomet, ki je zasenčil vse igre.⁹

Vrnimo se k Kropivnikovi pripovedi. Kot je dejal, je leta 1906 "počila bomba". Nekega dne

so nadebudni prvošolci (mladci okrog 11 leta – op. T. P.) "I. državne gimnazije" v Ljubljani prišli na šolsko igrišče s "kladvi in krogli za 'croquet' in glej, sredi travnika se je vrtelo in skakalo nekaj naših kolegov z nemškega oddelka gimnazije. Od enega do drugega pa so brcali z nogami debelo kroglo. In kadar je padla v lužo, je poskropila nerodne 'brcače' in na njej so se poznale lise, liki, kontinenti naše oble. Oj čudo čudovito!" Radovednost jih je premamila in odšli so opazovat veselo rajanje nemških sodrugov. Uzrli so debelo napihnjeno kroglo iz usnja – "čudo čudovito" – in se, gledajoč "čudo čudovito", čudili in vpraševali "iz česa neki je? Iz železa ni. Napihnjeno usnje? Ne more biti". A je nekdo bistro ugotovil, da je "duša ... notri", in da je torej žoga kot "človek: duša in telo!". "Čudo čudovito" jih je popolnoma prevzelo in vedno bolj so se približevali brcajočim kolegom. Polagoma so pričeli "kibicirati" in se navdušili nad zabavno novostjo.

Kmalu so tudi oni znali igrati z napihnjениm usnjem z "dušo in telesom" in z vztrajnostjo so stopili led šolske konzervativnosti ter dobili pri šolskih igrah žogo. A niso bili edini. Kaj kmalu

⁸ Dr. R. K. (Rudolf Kropivnik – op. T. P.), *Kakšni so bili začetki nogometa?*, Slovenski sport, 9.5.1926, str. 14 – 15 (dalje R.K.).

⁹ Stepišnik, *Oris*, str. 78-81.

so izvedeli, da so jo imeli, žogo namreč, na "real-ki" in na "II. državni gimnaziji". Spomladi 1907 je "brcala" ljubljanska mladež "že vsepovprek". Vendar je mladina "brcala" pravo žogo le v okviru šolskih popoldnevov, ko pa je bilo konec šolskega leta, so "poleti suvali s travo nabasano rutico, jeseni dozorel kostanj, pa tudi kamne, tenis-žoge in bog-ve še kaj." Jasno, nogometna žoga je bila draga, za starše in moraliste pohujšljiva. Kdor bi se hotel v nogometu izpopolniti in se ukvarjati z njim še kako drugače, ta bi trčil ob šolski "disciplinarni red", ki je "prepovedoval vsako združitev brez dovoljenja šolskih oblasti. In profesorji? Ti so seveda bili proti vsaki novotariji. Posebno proti tej hribovski igri, kjer se riskira noge in glavo in... obleko in drage čevlje. *Anatema* (izključitev - op. T. P.) je zadel vse brcače. *Karcerji* (disciplinske kazni - op. T. P.) so peli in 'primerni' redi in doma - palica."¹⁰

Zgodba o novostih, v našem primeru nogometa - te "hribovske igre" in "budalaste sirovosti" (sirovosti - op. T. P.),¹¹ ki že dobrih sto let omamlja naš planet, se vedno ponavlja. Dejansko se zgodovina v tem primeru vrti v krogu. A vedno se najde nekdo ali skupina, ki se ne prepusti toku časa, pač pa si pogumno reče: "Korajža velja".¹² To so si dejali najvnetejši dijaki v začetku 20. stoletja in se lotili organiziranja nogometnega kluba. Le-tega so si dijaki "I. državne gimnazije" ustanovili pozimi 1907; "seveda tako tiho, da ta dogodek ni odjeknil na ušesa nepoklicanih". Klubske seje so potekale pozimi na zasnženem dirkališču (današnje letno telovadišče za bazenom Ilirije - op. T. P.) in kepanje je bilo zimski trening. In "po 30 vinarjev na mesec" so "prištedili pri sladkorčkih in zvezkih", da so si na pomlad kupili zaželjeno bunko". Kolikor se Kropivnik še spominja (in se opraviči, če je koga pozabil) so prvo nogometno "bratovščino" sestavljali Evgen Betetto, ki mu je Kropivnik priznal vlogo "idejnega iniciatorja in vodje", Ivan Levec, Joža Vidmar, Rudolf Kropivnik, Stanko Bergant - Kmet, Tone Vrhovec in Vlado Klimek. Ko so hoteli spomladi 1908 obelodaniti svojo skrivnost in novost, so izvedeli, da je Stanko Bloudek snoval izvenšolski klub, v katerega je

sprejemal dijake, in "bratovščina" s "I. državne gimnazije" je prestopila v novi klub.¹³ Istočasno so obstajala še moštva na drugih ljubljanskih šolah in v ljubljanskih četrtih. Bloudkovemu klubu so se pridružili še drugi dijaki, kot Cene Hiti, Jankovič, Vlado Kobler, Boltesar, Vadnal, Lozej in novi klub je pričel igrati. Skromno, tiho, zavzeto in zagnano. Glede opreme so bili, kot pravi Kropivnik, "ponižni" in okrcal generacije po prvi svetovni vojni, ko "že naraščaj ne more izhajati brez mreže in garderobe". Njim pa je bila obleka gol, iztegnjene roke prečka, igrišče travnik. "Pozneje, ko je klub dobil naziv *Hermes*, si je umislil dva droga z zgoraj napeto vrvico."¹⁴

Z začetkom delovanja Slovenskega football kluba *Hermes*, ki je deloval pod jurisdikcijo prosvetnega ministrstva, zato ga štejemo kot srednješolski klub (pričetek delovanja moremo glede na pisanje Kropivnika umestiti v leto 1908, medtem ko navajata Stepišnik in Rozman leto 1909)¹⁵, se je nogomet med ljubljansko slovensko mladino "vse lepše razvijal, posebno ko se je njegovo moštvo pomnožilo s Šentpetrčani (moštvom ljubljanske mladeži iz Št. Petra - op. T. P.), ki so mu dovedli novih moči: Turka, Frana Bregarja, Stanka Tavčarja (leta 1920 olimpijca - op. T. P.), Kušarja in druge."¹⁶ Bloudek, ki je od l. 1908 študiral v Pragi, je Hermežanom prinesel idejo za rdeče-bele drese z zvezdo, simboli praške Slavije in Hermežani so idejo prevzeli.¹⁷ Strokovno je mladim Ljubljančanom širil nogometno obzorje njihov kolega Karl Valašek; ta se je leta 1909 priselil s starši iz Češke v Ljubljano.¹⁸

Sledilo je logično nadaljevanje: prve tekme. Najprej z mestnimi tekmeči, ljubljanskimi Nemci,¹⁹ kar pa ni bilo dovolj. "Treba je bilo vstopiti v svet"²⁰ in tako sta slovenska časopisa v začetku maja 1911 napovedala "prvo veliko football tekmo" v Ljubljani.²¹ Veliko zato, ker je to bilo "pr-

¹³ R.K.

¹⁴ R.K.

¹⁵ Stepišnik, Oris, str. 151; Boris Rozman, Športni klub Ilirija v Ljubljani do prve svetovne vojne, Zbornik ob 90-letnici ZAL, 1988, str. 143 (dalje Rozman).

¹⁶ R.K.

¹⁷ Stepišnik, Stanko Bloudek, 1971, str. 33.

¹⁸ Športni klub Ilirija v Ljubljani v njegovem 30. življenjskem letu 1940, str. 6.

¹⁹ Ljubljanski Nemci in nemški dijaki so si omislili svojo organiziranost; ta plat športne zgodovine je precej ali pa popolnoma neraziskana.

²⁰ R.K.

²¹ Slovenec (dalje S), 6.5.1911, Prva velika football-tekma v Ljubljani; Slovenski narod (dalje SN), 5.5.1911, Football tekma v Ljubljani.

¹⁰ R.K.

¹¹ Slovenski ilustrovani tednik, 10.7.1913, Nogometna tekma "Slavia"-Ilirija v Ljubljani. uvodoma kratko pojašnijo pol nogometa skozi šolstvo: "Profesorji starega kova, ki so videli edini špas mladine v latinskih glagolih, so rohneli po šolah še pred desetimi leti zoper to "budalasto sirovost". No, mlajše pokolenje se ni dalo oplasti...".

¹² R.K.

vič, da obišče Ljubljano kak tuj klub”²² in s tem “nastopi slovensko moštvo prvič proti izven ljubljanskemu moštvu”.²³ V goste je prihajala tržaška Studentesca Sportiva. Ker je ljubljansko občinstvo “kazalo ... mnogo zanimanja za football-sport”,²⁴ so pričakovali dober obisk. Glede na primitivno ureditev tedanjega nogometnega igrišča so opozarjali gledalce, da upoštevajo navodila redarjev in ne vdirajo na igrišče v času tekme, saj bi se v takšnem primeru le-ta prekini-la. Prav tako so bili opozorjeni na tekmo “amate-ur-fotograf”, da bi ovekovečili slavnostni do-godek.²⁵

V nedeljo popoldne 7. maja 1911 leta je “izgle-dal tivolski travnik drugače kot ob navadnih va-jah (treningih – op. T. P.) in tekmah ljubljanske-ga moštva”. Igrišče na travniku v Tivoliju ob La-termanovem drevoredu je bilo tokrat “natanč-no odmerjeno, zaznamovano z belim peskom”, krasila so ga “velika trdnjavska vrata, nove za-stavice”, sploh je bilo “bolj športno in nič več ta-ko domače, kakor navadno”.²⁶ Na igrišče sta pri-tekli moštvi Ljubljane ali ljubljanskih srednješol-cev in Trsta oziroma tržaških srednješolcev. Trst so zastopali “vratar Štokel, branilca Brovedani in Nemeth I., srednji krilec Rajgelj, levi Butkovič, desni Wald; srednji napadalec Camber, levi skrajni Kummer, desni skrajni Machne, leva zveza Čibej, desna Nemeth II.” Nasproti je stala rdeče-bela enajsterica domačih: “vratar Dolenc Joža, branilca Jankovič Fran in Kobler Vladi-mir, srednji krilec Hiti Vinko (načelnik ljublj-an-skega moštva), levi krilec Kušar Ivan, desni Do-lenc Edvard; srednji napadalec... Betetto Eugen, skrajni levi Bremec Franc, skrajni desni Vala-šek, leva zveza Lavrenčak Viktor, desna Vadnal Adolf”. Sodnik je bil profesor Maks Maehr iz Tr-sta, ki je bil hkrati tudi vodja tržaškega moštva.²⁷

Po devetdesetih minutah igranja se je tekma končala neodločeno 2:2. Poročili s tekem v Slo-venskem narodu in Slovencu razkrivata dobro poznavanje nogometa pri Slovenskem narodu, medtem ko je imel Slovenec ali težave z nogo-metnim besednjakom, ali se je hotel deloma di-stancirati od novitete, ali se je odločil za slikovi-to oziroma senzacionalno opisovanje dogod-kov in ga podkrepil z vojaškim žargonom, ki naj

bi nadomestil uvodno skromno poznavanje igre, taktike in pravil. Tako je npr. Slovenec poro-čal, da so po neodločenem prvem polčasu (0:0), v drugem polčasu “vrgli prvo žogo v tržaško trd-njavo Ljubljanci..., drugi goal, kakor se šport-no pravi, če se sovražniku posreči vreči bombo-žogo skozi trdnjavska vrata, so pa Ljubljanci izgubili, ker je neki branitelj goala v bojni nagli-ci sam vrgel žogo skozi vhod lastne trdnjave”. Slovenec je ocenil, da so se Ljubljanci “borili elegantno, Tržaci z večjim temperamen-tom”,²⁸ medtem ko je Slovenski narod poudaril, da je “izid tekme... za ljubljansko moštvo jako časten, posebno ker je to bil prvi nastop proti iz-ven ljubljanskemu moštvu” ter da je bila “igra... v splošnem zelo zadovoljiva, igralo se je ves čas na obeh straneh faire, izvzemši nekaj prestop-kov tržaškega moštva, ki je skušalo uporabljati svojo telesno premoč. – Naši rdeče-beli so poka-zali lepo kombinacijo in hiter tempo, ki so ga vzdržali do konca.”²⁹ Slovenski narod je podal tudi kratko oceno igre igralnih vrst ljubljanske-ga moštva in ugotovil, da se je “posebno... odliko-valo levo krilo in v prvi vrsti levi back (branilec), ki je marsikateri nevaren napad energično od-bil. Vratar je častno rešil svojo vlogo; priporoča-mo mu le, da nikdar ne zapusti vrat in se ne igra s predolgo vjeto žogo. Halvi (halfi ali vezni del obrambne linije – op. T. P.) so primeroma dobro podpirali forwarde (napadalce – op. T. P.), ki so pa kazali, izvzemši levega krila, precej neodloč-nosti, zlasti v streljanju in pred nasprotnimi vratmi. Svetujemo zlasti center-forwardu (sred-njemu napadalcu), da opusti dribbling ter raje oddaja žogo takoj na krilo.”³⁰

Prva tekma je bila končana. “Ljubljana je vri-skala”, kot se spominja Rudolf Kropivnik, Slo-venski narod pa je zaključil, da je “videti, da se je tudi pri nas nogomet dobro vpeljal in le želimo, da se v kratkem osnuje poleg dijaških footballi-stov še samostojen nogometni klub iz sredine meščanov”.³¹ Na slednje ni bilo treba dolgo ča-kati oziroma - to se je dejansko že dogajalo. O tem nam govori neko poročilo v Slovenskem na-rodu aprila 1911, ki je poročalo o obisku češke nogometne zveze v Ljubljani. Ta podatek je po-polnoma prezrt v zgodovini športa na Sloven-skem, nam pa osvetljuje nekatere okoliščine slo-venske nogometne institucionalizacije vezane na organiziranje nogometnega kluba ljubljan-

²² SN, 5.5.1911, Football tekma v Ljubljani.

²³ S, 6.5.1911.

²⁴ SN, 5.5.1911.

²⁵ SN, 5.5.1911, S, 6.5.1911.

²⁶ S, 8.5.1911, Nogometna tekma v Ljubljani.

²⁷ S, 6.5.1911, SN, 5.5.1911.

²⁸ S, 8.5.1911.

²⁹ SN, 8.5.1911, Nogometna tekma Ljubljana versus Trst.

³⁰ SN, 8.5.1911.

³¹ SN, 8.5.1911.

skih meščanov kot samostojnega instituta civilne družbe. Kot rečeno, se je sredi aprila 1911 pripeljalo na obisk v Ljubljano "reprezentančno moštvo Ceskeho svazu footballoveho". Čehi so pred tem odigrali dve propagandni tekmi v Zagrebu proti HAŠK-u (Hrvaškemu akademskemu športnemu klubu). Namen njihovega obiska v Ljubljani je, po pisanju Slovenskega naroda, "veljal v prvi vrsti novi organizaciji football-športa v Ljubljani, ki se v kratkem osnuje".³² Češki reprezentanti so imeli sestanek s predstavniki LSK (Ljubljanskega športnega kluba)³³ in "srednješolskih footballistov" (to so bili lahko le Hermežani, kar pa ne izključuje možnosti, da bi bili prisotni še drugi "footballisti"). Na sestanku so v zvezi z nogometom sklenili, "da se za letošnjo sezono najprvo učvrsti srednješolska organizacija" ter da "v surho propagande pošlje Češka football-zveza prvorazredni klub SK Kolin" o binkoštih igrati propagandno tekmo proti sestavljenemu ljubljanskemu moštvu, kar pomeni, da so neformalno igrali nogomet tudi že ljubljanski meščani. Poleg nogometa se je "obravnavala ... organizacija slovenskega športa" in so se "dogovorila važna principijalna vprašanja glede kar najožjega stika slovenskega športa s češkim"; žal ti veljavni principi niso bili razloženi.³⁴

Ilirija, nogometni klub ljubljanskih meščanov

Kdo so bili ljubljanski meščani, ki so snovali nogometni klub? Stepišnik piše o bivših slovenskih študentih, ki so študirali v Pragi in se tam navdušili nad novo športno igro, vodilnim praškim nogometnim klubom Slavijo in njegovimi nogometnimi zmagami. Ti so svojo izkušnjo skušali prenesti v ljubljansko vsakdanje življenje.³⁵ Trenutek za organiziranje kluba je bil po "prvi veliki tekmi" v Ljubljani in glede na sestanek s češkimi nogometaši pravšnji. Zanimivo je, da so se nogometni simpatizerji zbrali že dva dni po "veliki tekmi", to je 9. maja. Občni zbor novega kluba je bil ob osmi uri zvečer v gostilni Pri Roži. Potem ko so se posedli, je Josip Rohrman, predsednik pripravljalnega odbora, naznanil začetek občnega zbora in uvodoma pozdravil navzoče nogometaše novega kluba ter goste: zastopnike LSK, SFK Hermes, Deželno

zvezo za promet tujcev na Kranjskem v Ljubljani in novinarje. Nato je najprej "v glavnih potezah" predstavil "začetek football-igre, katera ima svoje korenine na Angleškem" ter hkrati omenil zmage "čeških igralcev nad drugimi narodi", ki "so s svojo pridnostjo in disciplino dosegli, da so sedaj med prvimi moštv." Pozdrav gostov je vrnil dr. Zupanc, predstavnik LSK, rekoč, da bo LSK "vedno stal na strani novo se snujočega kluba, kajti s tem je storjen zopet korak dalje na polju športnega gibanja". Sledila je razprava o imenu kluba. Predlagana so bila imena Šparta, Ljubljana in Ilirija in po glasovanju so izbrali ime Slovenski football-klub Ilirija, kar je pomenilo da bodo morali ponovno napisati pravila in jih z novim imenom predložiti upravnim oblastem v potrditev.³⁶ Proti imenu Šparta je narekoval pragmatizem, ker je imel "češki klub Šparta vedno konflikte s sorodnim klubom Slavija", ljubljanski nogometaši pa so se želeli tesneje nasloniti na praško Slavijo. Po sprejetju pravil in krajšem premoru so sledile volitve upravnega odbora. Volitve so se vršile "per acclamationem" in na predlog Mencingerja je bil za prvega predsednika izbran Franc Kandare (odvetniški kandidat), za podpredsednika pa Josip Rohrman (knjigovodja - slednji je pozneje po odstopu Kandareta prevzel predsednikovanje). Drugi odborniki so bili še: dr. Josip Cerkl, profesor, Julij Deu, uradnik Kmetijske posojilnice, Rudolf Est, uradnik mestne zastavljalnice, Karol Jurman, optik, Milan Kenda, uradnik Kmetijske posojilnice, dr. Ivan Lah, urednik, Josip Počivalnik, uradnik Kreditne banke, Edvin Rozman, uradnik banke Slavije, Alojzij Lenček, uradnik Kreditne banke, Vladimir Veršec, korespondent, dr. Janko Berce, magistratni uradnik, Bernard Cescutti, trgovec, J. Dekval, jurist, J. Hotko, "trgovski sotrudenik", Janko Jež, uradnik mestne zastavljalnice, Josip Zupan, uradnik Jadranske banke. Določili so še vpisnino in članarino in ob polenajstih zvečer zaključili občni zbor.³⁷

Upravni odbor se je po dobrem mesecu in pol sešel na prvi seji in sporočil svojo ustanovitev

³² SN, 19.4.1911, *Češka football-zveza v Ljubljani*.

³³ O LSK glej T. Pavlin, "Pri nas je ta panoga sporta še do cela neznana", *Zgodovina za vse*, 1999, 2, str. 83-89.

³⁴ SN, 19.4.1911.

³⁵ Stepišnik, *Oris*, str. 151.

³⁶ B. Rozman omenja tudi ime Carnia (Rozman, str. 143), česar pa v zapisniku ustanovnega občnega zbora Ilirije ni zaslediti.

³⁷ Zgodovinski arhiv Ljubljana, *Gradivo SK Ilirija, letnična enota 1*, arhivska enota 1 (dalje SKI), občni zbor 1911. B. Rozman je opozoril, da v kartoteki društev Arhiva RS ni evidentiranega pravilnika SFK Ilirija; to drži, ohranjeni so pravilniki iz obdobja prve jugoslovanske države; kljub temu je v kartoteki kot letnica ustanovitve kluba navedeno leto 1911.

³⁸ SKI, seja odbora (dalje s.o.) 21.7.1911

Datum in kraj tekme	19. 2. 1936	T. moštvo Športni klub „Štorka“ Ljubljana	Tek. št. tekme: 19-136
	v Smoljane	v prijateljski nogometni tekmi proti: T. moštvo H. Š. K. „Sparta“ iz Zagreba	
Izid tekme: goli 4 : 0, (v polčasu 2 : 0), kotički 4 : 2			
Sestava moštva:			
Vidmar, Oman, Prešern, Gregar, Juranič Tavčar, Juranič, Geršaj Prešern, Popačar Belan			
Gole zabili: Oman 2 (1 = 11 m), Prešern 1, Gregar 1 ~			
Sodnik: Prešern iz Smoljane; Načelnik moštva: Prešern			
Juko Drugi dan sta oba kluba nastopila z boljimi moštvoma, a kljub temu nista dosegla igre prvega dne, ker so se nekateri igralci Sparte prepirali, delali medkrite in uporabili zelo surovo igro, proti čemu sodnik ni znal nastopiti. — V Mirli se hoče udomaćiti zopet stara grda navada, pred katero pravočasno svarimo: igralci se med seboj predeajo, to celo na način, ki se ga letelcent slovc izogiba. Za spremembo ljudi vseh koo malo opozorila. Dnevo žrto se je v tem naravnost odlikovalo, v ponedeljek so iz mavzel tega duha pa kar vsi trije, oredni napadalci. Če igralci niso opozorili, tega iz osebnih razlogov, naj bi pomislili vati, pokvarilo s takim vedenjem.		Opomba: Sport 21/1936 	
		Stanko Tavčar	

češki nogometni zvezi, kluboma Smiehov in Kolín iz istoimenskih mest, zagrebškim klubom HAŠK, Gradjanski in Srbski sportni klub, ljubljanskemu LSK ter Deželni zvezi za promet tujcev na Kranjskem v Ljubljani. Obenem so iz Pra-

ge naročili športno glasilo Sport a hry.³⁸ Nogo-metaši so medtem pričeli brcati. Veliko zanimanja so poželi ilirijani med mladimi Hermežani, ki so se "smejali" brčanju "mož, starih preko dvajset, nekateri preko trideset let, z bradami in

brki, očali in oženjenimi." Nova konkurenca Hermežanom ni bila nevarna na zelenem polju, temveč in predvsem na finančnem. Kot se Kropivnik spominja je kaj *"kmalu... prišlo spoznanje. Ni samo znanje 'stoperjev' in drugih umetnosti, kar tvori podlago sportu, temveč predvsem – denar. In mi smi bili skoro brez njega. Oni pa so imeli krasen prostor, vedno nove žoge in drese, celo prave čevlje kot smo jih videli v knjigi Der Fussball in prava vrata. Vleklo nas je tja k belo-zelenim in sklenili smo prijateljstvo."*³⁹ In dejansko sta kluba navezala tesnejše stike. Nekateri Hermežani so vstopili v Ilirijo, ne pa prestopili, Ilirija pa je prevzela pokroviteljstvo, tako organizacijsko kot finančno, nad tekmami Hermes, ki je v javnosti zastopal ljubljansko-slovenski nogomet.

Glede na zgoraj omenjeni aprilski dogovor med češkimi nogometaši in ljubljanskimi športniki je Ilirija poleti 1911 prejela ponudbo tekme češkega kluba Kolin. Slednjo je zavrnila, češ da je *"klub premalo izvežban in tudi finančno šibek"*⁴⁰ in bi bil nasprotnik premočan. Tako je Ilirija, ojačana s Hermežani, svojo prvo tekmo odigrala 30. julija 1911 v Kranju in premagala kranjske nogometaše s 5:2. V moštvu je bilo 6 Hermežanov: Evgen Betetto, Jankovič, Vadnal, Hiti, Valašek, Bremec, ostali so bili ilirijani: Janko in Josip Rohrman, V. in A. Franzot, Alfonz Mencinger.⁴¹ Tekma ni imela odmeva v ljubljanski javnosti, zato pa je bila, presenetljivo, za isti dan napovedana tekma med Ilirijo in Hermesom.⁴²

Ilirija se predstavi

Ilirija se je ljubljanskemu občinstvu predstavila 17. septembra istega leta.⁴³ V goste ji je prihajal graški Rapid. Ko se je Ilirija odločala za ali proti tekmi, je bilo rečeno, da je sposobna igranja tekme, ker so k Iliriji prestopili nekateri igralci Hermes.⁴⁴ Ti so postali okostje prvega moštva, Hermežana Vinko Hiti in pozneje Evgen Betetto pa sta prevzela vodstvo nogometašev. Po presoji Slovenskega naroda naj bi bila Ilirija in Rapid

*"približno enako močna".*⁴⁵ *"Graško nemštvo moštvo F. M. Rapid"* je, po Slovenskemu narodu, *"baš v zadnjem času imelo obilo tekem",*⁴⁶ tako doma v Gradcu in na Štajerskem kot na Ogrskem. Moštvo je bilo *"sestavljeno iz članov dveh graških moštev", "zadnja strokovna poročila"* pa so posebej hvalila *"njih dobre tekače in jako hitro ter živahno igro".*⁴⁷ Temu primerno *"domače moštvo ne bo imelo tako lahkega stališča in bo gotovo igra polna jako zanimivih, morda naravnost razburljivih momentov in zato bode tudi občinstvo s tekmo lahko zadovoljno."*⁴⁸ Obenem je bila opravičena vstopnina, saj je organizacija tekme nosila določene stroške. Poleg stroškov same tekme je morala Ilirija plačati Gradčanom vožnjo in jim preskrbeti prenočišče s prehrano. Vstopnice je bilo možno kupiti v predprodaji v ljubljanskih trafikah, na dan tekme pa pri blagajni na igrišču. Opozorili so še, da *"ustop na travnik brez vstopnice ni dovoljen, ravno tako tudi poslužiti se sedežev z izkaznicami za stojišče".*⁴⁹

Lepo napoved tekme je v veliki meri pokvarilo zgodnje jesensko deževno vreme, ki je *"skoro onemogočilo match."* K sreči je tik pred tekmo *"pojenjalo deževje toliko, da sta zamogli moštvi nastopiti".* Na tekmi se je zbralo *"do 1000"* gledalcev, kar je bil Slovenskemu narodu *"jasen dokaz, kako prodira football vedno bolj v vse sloje občinstva."* Tekma se je končala 2:2, vendar pa rezultat zaradi razmočenega terena ni mogel biti *"merodajno merilo za kakovost obeh klubov."* Kot je še zapisal Slovenski narod, je Ilirija *"v tehničnem oziru prevladala",* posebej se je *"odlikovala... napadalna vrsta",* medtem ko je bila pri Gradčanilih, *"ki imajo dosti kombinacije", "odločna obrana z vratarjem boljša od napadalcev".* To se je reflektiralo tudi v poteku dogodkov, saj je Ilirija še deset minut pred koncem tekme vodila 2:1, nato pa iz prostega strela prejela izenačujoči gol. Da tekma ni bila le 'špas', priča poročanje o nedisciplini na igrišču in vmešavanju Gradčanov v *"odločbe razsodnika",* zato je imel sodnik *"težko stališče in je izgubil celo parkrat vodstvo, katerega si je pa še sam poslabšal vsled premajhne odločnosti".* Nasprotovanje sodniškimi odločitvam je Slovenski narod okrcal, češ da je to *"odločno na kvar sportni stvari, saj se s*

³⁹ R.K.

⁴⁰ SKI, s.o. 16.6.1911.

⁴¹ SKI, s.o. 23.8.1911; arhiv knjižnice Fakultete za šport hrani zapisnike tekem SK Ilirije med leti 1911-1921 spete v mapi Nogometne tekme 1911-1921 (dalje Tekme 1911/21).

⁴² SN, 29.7.1911, Nogometna igra med člani F.K. Ilirija in moštvom društva F.K. Hermes.

⁴³ Zapisnik nogometnih tekem SK Ilirije 1911-1921 datira tekmo 24.9.1911.

⁴⁴ SKI, 10. s.o. (brez datuma).

⁴⁵ SN, 12.9.1911, Football-tekma Gradec-Ljubljana.

⁴⁶ S, 15.9.1911, Football-match F.M. Rapid, Gradec-S.F.K. Ilirija, Ljubljana.

⁴⁷ SN, 14.9.1911, Football-tekma Rapid-Ilirija.

⁴⁸ SN, 14.9.1911.

⁴⁹ SN, 14.9.1911; S, 15.9.1911.

tem zavaja le občinstvo v nedopusten kontakt z igralci in moti potek tekme".⁵⁰ Če upoštevamo še identifikacijo gledalec-igralec in slovensko-nemško nacionalno rivalstvo, je bila lahko tekma že na meji ekscesa.

V prvi polovici leta 1912 se je povezava med Hermesom in Ilirijo še stopnjevala, dokler niso Hermežani popolnoma prestopili v Ilirijo. Temu je sicer nasprotovala politika šolskih oblasti, ki je prepovedovala *"dijakom igrati nogomet razen v šolskih moštvih"*,⁵¹ zato je Betetto na eni od sej klubskega odbora predlagal, naj bi *"deputacija Ilirije"*, ki jo je prevzel dr. Janko Berce, posredovala pri šolskem svetu za *"pripustitev"* Hermesa k Iliriji. Prvi moštvi Hermesa in Ilirije sta se spojili tekom prve polovice leta 1912, hkrati pa je Ilirija prevzela *"aktive in pasive"* Hermežanov.⁵²

Ali so bili novi dogodki sprejemljivi vsem članom Ilirije? Na podlagi poročila II. občnega zboru, da se je ga udeležilo le 8 članov in sicer 4 ilirija-

ni in 4 Hermežani-člani Ilirije-bi lahko sklepali, da je nekatere popustila vnema. Kako tudi ne bi? V nogometu so bili v podrejenem položaju, drugih športov pa Ilirija še ni gojila. Tajnik Kenda je na istem občnem zboru navedel, da je bilo tekom leta 1911/12 11 odborovih sej, *"katere so bile večji del slabo obiskane"*. In tudi članarine so bile slabo plačevane.⁵³ Morda je nekatere minila vnema že po prvih treningih, zlasti če so bili razmišljali o nogometu kot zabavi, sprostitvi ali rekreaciji, medtem ko so drugi razmišljali resneje. Ilirija je imela po vključitvi Hermežanov dve moštvi: prvo in rezervno ter je ob pomanjkanju nasprotnikov lahko odigrala medsebojne javne tekme. Ustanovitelj kluba so prevzeli upravno - organizacijsko delo. Del teh se je poizkusil tudi v novih športih, npr. zimskih: sankanju in smučanju.

Nogometno igrišče

Ilirijin upravni odbor je s svojim nastopom prevzel nalogo pridobitve in ureditve igrišča. Prvo igrišče je bilo urejeno v Tivoliju med Latermanovim drevoredom in *"dirkališčem"* (*"dirkališče"* je bilo na prostoru današnjega letnega te-

⁵⁰ SN, 18.9.1911, Football-tekma S.F.K. Ilirija (Ljubljana) versus F.M. Rapid (Gradec) 2:2 (2:1).

⁵¹ Stepišnik, Oris, str. 151.

⁵² SKI, s.o. 4.6.1912.

⁵³ SKI, občni zbor 1912.

lovadišča ob bazenu Ilirija).⁵⁴ Stalno organiziranje tekem in njihovo trženje je zahtevalo novih rešitev, zlasti ureditev prostora za gledalce in zagraditev celotnega prostora pred "zijali". Že v letu 1912, torej ko je Ilirija popolnoma prevzela organizacijo nogometnih tekem v Ljubljani, je časopis Dan ob napovedi ene od tekem omenil, "da ni posebno lepo, ako se gledati hoče zastonj, ker ima društvo Ilirija velike stroške in tudi dovolj dela s tem, da preskrbi tekmo in s tem našemu občinstvu primerno zabavo".⁵⁵ Nekoliko ostreje je zapisal Slovenski narod leto pozneje, da ne najdejo "primerne izraza za one, ki zijajo zastonj. To so pa ljudje brez sramu. Taka tekma stane denar – gotovi ljudje pa se ne zavedajo, da se zastonj nič ne dobi".⁵⁶ Pri Iliriji so skušali "zijala" odstranjevati oziroma jim zastreti zastonjarsko gledanje, vendar je bilo to jalovo početje. A idej, kako preprečiti pojav "zijanja", ni manjkalo. Eni so bili mnjenja, da bi jih bilo dobro "poškropiti z ono brizgalno, s katero se po cestah škropi". Drugi so predlagali njihovo fotografiranje in javno razstavo "s primernim podpisom".⁵⁷ Tako je Ilirija ob napovedi ene do tekem spomladi 1913 obvestila, da tiste, "ki običajno gledajo zastonj čez plahte ali iz ceste" (travniki, na katerem je bilo urejeno nogometno igrišče, je ležal v nižjem nivoju kot cesta, ki je vodila od Cekinovega gradu proti mestu), fotografirajo na klubske stroške: "Fotografu je razven tega naročeno, da si izbori za značaje posameznih teh gledalcev tipične obraze in si preskrbi njihove naslove, da jim jih more potem, ko bodo te fotografije glede njih uspelosti razstavljene, za trajni spomin doposlati na račun Ilirije".⁵⁸ Neplačevanje tekem je povečevalo finančno tveganje organizacije tekme in, kot so poudarjali mediji, ogrožalo sam razvoj slovenskega športa. Kot je zapisal Dan, bi moralo tudi ljubljansko občinstvo prevzeti nekaj več "športnega duha", ki bi se ga pokazalo s tem, "da se pride športne prireditve gledat, ne samo gledat, marveč tudi plačat ono malenkostno ustopnino." Poudarili so še, kako da se šport razvija po drugih mestih, da ga podpirajo "najrazličnejši faktorji, podpira ga pa tudi občinstvo samo". V Ljubljani so razmere nasprotno in grozijo, da "bomo zaostali za dru-

gimi, kljub temu, da imamo dober športni material, to pa samo radi tega, ker se športnega gibanja dejansko ne podpira". Ob nespremenjenem stanju bi bilo ogroženo tudi delovanje Ilirije, saj bi se morala omejiti "samo na tiho in skromno delovanje".⁵⁹

Izboljšanje položaja bi omogočila ureditev novega nogometnega igrišča. Ureditve igrišča je bila za Ilirijo prioritetnega značaja v letih pred prvo svetovno vojno. Ilirijani so že na občnem zboru leta 1912 poudarili, da je nadaljnji napredek Ilirije, potem ko je priredila nekaj tekem in "zbudila med Slovenci zanimanje za nogometni šport", zaradi pomanjkanja "društvenih prostorov" zaviran.⁶⁰ Leto pozneje je klubske vodstvo na eni od sej poudarilo, da je klubske igrišče "bistveno vprašanje klubovega nadaljnjega delovanja". Ena od možnih rešitev je bila preureditev "dirkališča", ki ga je tedaj upravljalo telovadno društvo Ljubljanski Sokol. Zato je Ilirija vzpostavila stike s Sokolom. Stroške preureditve bi delili, po enem od predlogov pa bi "dirkališče" preuredila mestna občina v športni prostor za nogomet s tekališčem na mestne stroške. V tem primeru bi Ilirija občini plačevala amortizacijsko najemnino.⁶¹ Mestna občina je bila, po poizvedovanju klubskega odbornika Berceta, pripravljena investirati v športne namene, vendar šele po letu 1915, ko bi potekla najemna pogodba s Sokolom.⁶² Igrišče je tako še naprej ostalo pereča točka odborovih sej in julija 1913 je Josip Rohrman poročal, da je "storil korak glede igrišča" in govoril z županom dr. Tavčarjem, ki mu je svetoval, naj se napravi vloga, katero bo po svojih močeh podpiral.⁶³ Okrepljeni agitaciji za pridobitev igrišča v letu 1913 je botrovalo na eni strani že omenjeno "zijanje", na drugi strani pa načrtovanje tekme z znamenito Ilirijino vzornico, praško Slavijo. V tem primeru ima problem nogometnega igrišča v Ljubljani pred prvo svetovno vojno nemalo podobnosti z današnjim časom, le da je igrišče nadomestil stadion. Ljubljana tedaj (in danes) enostavno ni premogla primerne igrišča za vrhunsko tekmo. Tako Slovenec kot Dan sta v začetku maja poudarila, da je treba obvezno rešiti vprašanje "športnega prostora" v Ljubljani, saj travnika, na katerem je

⁵⁴ SKI, zapisniki sej odbora 1911/12; 26.6.1912 je Deu na seji odbora ponovno predlagal, da naj vložijo prošnjo na magistrat za igrišče ob Latermanovem drevoredu.

⁵⁵ Dan, 21.7.1912, Nogometna tekma.

⁵⁶ SN, 12.5.1913, Nogometna tekma Ilirija-Jugoslavija 2:1. Ljubljancani zmagali nad Goričani.

⁵⁷ Dan, 13.5.1913, Nekaj nasvetov.

⁵⁸ Dan, 21.5.1913, Nogometna tekma.

⁵⁹ Dan, 10.5.1914, Tekme za prvenstvo v nogometnem športu in naše občinstvo.

⁶⁰ Dan, 25.3.1912, Občni zbor nogometnega društva Ilirija.

⁶¹ SKI, s.o. 6.5., 11.6.1913.

⁶² SKI, s.o. 11.6.1913.

⁶³ SKI, s.o. 21.7.1913.

bilo nogometno igrišče, ni bilo mogoče zgraditi.⁶⁴ Vzporedno z gostovanjem praške Slavije je Ilirija sredi maja 1913 napovedala atletske miting, kar je pomenilo širitev športnega gibanja. In z vidika uspešnega širjenja športnega gibanja v Ljubljani je bil pomen športnega prostora v Ljubljani tem večji. V ta namen bi se, je pisal Dan, "dirkališče... dalo spremeniti v pravi stadion, kjer bi se gojila telovadba in šport vse vrste." Rešitev problema športnega prostora zahtevata tako "vzgoja mladine" kot "napredek Ljubljane" je pisal Dan ter poudaril, da "še le potem bomo kmalu mogli govoriti tudi o slovenskem športu".⁶⁵

A preteklo je leto 1913 in mestni magistrat jim je med 16. aprilom in 16. majem 1914 odpovedal igrišče. Vprašanje slednjega je na sejah Ilirije ponovno prišlo na prvo mesto. Klubski odbor je aprila 1914 sklenil "osebno vplivati na odbornike Sokola". Ti so potem večinoma podprli idejo, da se proti primerni odškodnini odstopi dirkališče Iliriji. Ilirijin odbor je zato nemudoma naslovil vlogo Sokolu s ponudbo o začasnem najemu prostora do leta 1916 in plačilu najemnine. Ilirija bi prav tako prevzela strošek planiranja igrišča, ki ga je načrtovala rešiti s prošnjo magistratu za pomoč 15 do 20 mestnih delavcev.⁶⁶ Sokol je "principierno" podprl Ilirijine predloge in obe organizaciji sta izvolili odbora za nadaljnja pogajanja. Pogajalci so dorekli začetno in Ilirija si je nato uredila igrišče na "dirkališču", kjer si je tekmo lahko ogledalo od 4 do 5 tisoč gledalcev.⁶⁷ Svečana otvoritev igrišča, ob prisotnosti župana dr. Tavčarja in podžupana dr. Trillerja, je bila 24. maja s tekmo proti Češki tehniki iz Brna.⁶⁸

Novo igrišče je služilo Iliriji za trening in pripranje tekem. Ob njem je ostalo urejeno še staro igrišče, ki so ga lahko oddajali proti primerni odškodnini ali pa tudi zastonj, ob plačilu zgolj materialnih stroškov. Isto načelo je veljalo za igrišče na "dirkališču". O tem nam pričata prošnji Garnisonsofficiers-Fussballklub-a in športnega kluba Slovan za uporabo igrišča. Ilirija je

prošnjama ugodila in prvim zaračunala odškodnino 25 K, medtem ko se za Slovana ne omenja odškodnine. Zanimivo ponudbo je posredoval odbornik Deu, ki je naznanil, da je deset starejših oseb pripravljeno stopiti v klub, "če se jim na dirkališču pripravijo primerne deske za sončenje"; želji je bilo ugodeno.⁶⁹

"Dirkališče" so ob izbruhu prve svetovne vojne zasedle vojaške oblasti in uredile skladišče. Po vojni so si Ilirijani uredili igrišče v Spodnji Šiški ob Pivovarni Union, "dirkališče" pa je Ljubljanski Sokol preuredil v letno telovadišče.

Športni in nogometni utrip

Osrednje mesto v klubskem delovanju je imel nogomet. Vendar pa se je načelo športne interne konkurence ali selektivnosti kaj kmalu odrazilo med članstvom. Tako so se pojavili v klubskem delovanju tudi drugi športi. Ko so pozimi 1912/13 v Bohinju oziroma v Bohinjski Bistrici priredili sankaske in smukaske tekme, je bilo med udeleženci 5 članov Ilirije. Med njimi so brata Alfonz in Karel Mencinger ter Vilfan dosegli prva mesta v sankanju. Prav tako so Ilirijani, člani in prve članice, uspešno nastopili na tekmah naslednje zimo.⁷⁰ Poleti 1913 so Fran Ravnik (Blejec, a član Ilirije), Šaplja in Kandare nastopali na plavalnih tekmah v Crikvenici, na Bledu in v Karlovcu.⁷¹ Sredi maja istega leta je Ilirija napovedala organiziranje "lahkoatletskega meetinga".⁷² V ta namen je pričelo 10 do 14 članov z atletskim treningom v tovarni Kolinska pod vodstvom tamkajšnjega direktorja Pukla, sicer navdušenega atleta. Miting je bil pozneje spremenjen v "interni obračun" ilirijinih atletov, o njem pa nismo našli vesti ne v zapisnikih

⁶⁹ SKI, s.o. 23.3., 20.5., 1.5.1914.

⁷⁰ SKI, občna zbora za leti 1913 in 1914; v Bohinjski Bistrici in bohinjskem kotu so po izgradnji bohinjskega železniškega predora zelo radi počitnikovali Tržičanci in Goričanci. Da bi turistično ponudbo razširili so zgradili v Bohinjski Bistrici posebno sankasko progo Belvedere, ki je pozneje propadla.

⁷¹ SKI, s.o. 23.3.1914.

⁷² SKI, s.o. 14.5.1913, glede na dejstvo, da so bile specializirane atletske prireditve v javnosti relativno neznane (telovadni zlet Sokolov so npr. vsebovali le nekaj atletskih disciplin), je bilo naročeno klubskemu tajniku Alfonzu Mencingerju, naj v časopisju objavi več poučnih člankov o atletskih tekmah (s.o. 19.5.1913); teh nismo zasledili, pač pa le najavo mitinga (S, 16.5.1913, Zanimiva tekmovanja, Dan, 17.5.1913, Športno gibanje). Za atletske miting so sestavili tekmovalni poslovnik, ki je dovoljeval štart oz. udeležbo atletov bivajočih stalno na Kranjskem, ki so ali bili slovenske narodnosti ali člani športnega oz. telovadnega društva (s.o. 19.5.1913).

⁶⁴ S, 16.6.1913, Športni prostor v Ljubljani; Dan, 13.5.1913, Pri včerajšnji tekmi ...

⁶⁵ Dan, 9.6.1913, Naučni minister in šport.

⁶⁶ SKI, s.o. 7.4., 20.4., 27.4. 1914.

⁶⁷ SKI, s.o. 1.5.1914

⁶⁸ Josip Rohrman je v začetku junija 1914 predlagal zahvalo "pismenim potom" županu dr. Tavčarju za "neprecenljive zasluge pri gradnji novega igrišča" (SKI, s.o. 3.6.1914).

klubskih sej ne v časopisju.⁷³ Da pa so Ilirijani kljub temu gojili atletiko nam govori podatek, da je v letu 1914 klubski odbornik dr. Berce predlagal včlanitev v Österreichischer Leichtathleten Verband.⁷⁴ Atleti in plavalci Ilirije so bili poleti 1913 povabljeni na Športni teden zagrebškega HAŠK-a, vendar ni poročil, da bi se ga udeležili.⁷⁵ Če upoštevamo dejstvo, da so ljubljanski športni delavci (prednjačili so člani Ilirije) v letih po prvi svetovni vojni organizirali podobno prireditev v Ljubljani, obstaja verjetnost, da so nekateri člani Ilirije ali obiskali ali se udeležili HAŠK-ovih prireditev in izkušnjo uporabili v letih po prvi vojni. Zaradi širitve športnega programa so se v Iliriji že pred prvo svetovno vojno odločili za spremembo imena v "sportni klub" Ilirija,⁷⁶ kar pa se je dejansko zgodilo šele po vojni.

Osrednje mesto v klubskem življenju je imel nogomet. Nogometne tekme Ilirije so bile vodilne športne prireditve v Ljubljani. Zaradi svoje medijske odmevnosti so lahko klubu prinesle zaslužek in mu omogočale normalno poslovanje ter širitev klubskega poslovanja. Prvo tekmo Ilirije smo že opisali. Zadnja tekma prvega obdobja klubskega delovanja je bila odigrana oktobra 1914. To je nekoliko presenetljivo, saj je, glede na ohranjeno dokumentacijo, klubski odbor nehal sestankovati avgusta 1914. Glede na vojne razmere je klub prekinil svoje delovanje vse do sredine leta 1919.⁷⁷

V letih 1911-1914 so Ilirijani odigrali 47 tekem. Večina tekem je bila odigranih v Ljubljani in sicer 39. Osemkrat so med leti 1911-1914 gostovali in to leta 1911 v Kranju, leta 1912 na Sušaku, v Zagrebu v letih 1912, 1913 in 1914 in leta 1914 v Opatiji.⁷⁸

Nogometne tekme Ilirije

Leto	Vseh tekem	Tekme v Ljubljani	Gostovanja
1911	2	1	1
1912	7	5	2
1913	19	18	1
1914	19	15	4

Bilanca tekem

Leto	Tekme	Zmage	Neodločeno	Poraz	Razmerje v golih
1911	2	1	1	0	7:4
1912	7	3	0	4	18:17
1913	19	10	3	6	50:43
1914	19	13	0	6	66:28

V letih 1912-1914 se je v Ljubljani oblikovalo še nekaj drugih klubov, ki so bili vsi kratkega veka. Tako je poleg Ilirije v letu 1912 delovala Vzajemnost, v letu 1913 Concordia in v letu 1914 Olimpija. Leta 1913 je bil ustanovljen Slovan, ki je edini izmed omenjenih ohranil svojo organizacijo. Nobeden teh klubov ali tudi kombinirana medklubska postava se ni mogla meriti s prvo postavo Ilirije. Običajno so se te tekme končale z visoko gol razliko v prid Ilirije (od tod tudi visoka pozitivna gol razlika v letih 1913 in 1914). Na sploh v Ljubljani Ilirija ni imela dostojnega tekmeca oziroma, rečeno v žargonu, bila je boljša "za klaso". Ljubljanska moštva, tudi nemško, so se težko kosala še z ilirijinim drugim moštvom, saj je le-to lahko premagalo celo prvo moštvo. V primerjavi s sosedno konkurenco: nemško, slovensko (goriška Jugoslavija) in hrvaško, je Ilirija kvalitetno najbolj zaostajala za zagrebškimi klubi.⁷⁹

Že kaj kmalu po svoji ustanovitvi je imela Ilirija t. i. dijaško moštvo ali podmladek, ki pa se ni mogel kosati z dijaki Hermesa. Po prestopu Hermesa k Iliriji leta 1912 in Concordie leta 1913,⁸⁰ je Ilirija, glede na pomanjkanje ljubljanskih močnih nasprotnikov, organizirala medsebojne tekme svojih moštev. Pod imenom Ilirija je tako lahko igralo "I. moštvo", "rezervno moštvo" (kombinirana postava rezerv I. moštva, standardnih igralcev in posameznikov II. moštva) ter "II. moštvo", saj je imela Ilirija septembra 1913 52 "izvršujočih članov", t. j. aktivnih nogometašev, ki so "izvrševali" nogomet.⁸¹

⁷³ SKI, s.o. 3.6.1913: da pa trening ni bil ravno priljubljen, nam priča nastop Menciungerja na izrednem občnem zboru 15.9.1913, ko je "grajal omalovaževanje lahkoatletičnega in nogometnega treninga", za treniranje atletike je bilo nabavljeno atletsko orodje (s.o. 17.11.1913)

⁷⁴ SKI, s.o. 13.5.1914.

⁷⁵ SKI, s.o. 18.7.1913.

⁷⁶ SKI, s.o. 21.7.1913.

⁷⁷ Zadnja seja odbora je omenjena na občnem zboru leta 1919 (Gradiivo SK Ilirija) v poročilu za preteklo obdobje; glede na ohranjene zapisnike tekem med leti 1911-1921 je bila zadnja tekma odigrana 25. oktobra 1914.

⁷⁸ Tekme 1911/21.

⁷⁹ Tekme 1911/21; SKI, seje odbora 1913/14.

⁸⁰ SN, 12.5.1913.

⁸¹ SKI, občni zbor 1913.

Število nastopov igralcev Ilirije (za I., rezervno ali II. moštvo) v letih 1911-1914⁸²

Vratarji	ŠT	Branilci	ŠT	Napadalci	ŠT
A. Franzot	2	Badiura	2	Benedik	6
Lončarič	2	Beltram	36	Betetto	39
Pelan	34	Brovedani	5	Bremec	27
Primožič	10	Čarf	1	Bregar	28
Soklič	8+6*	Černe	14	Deržaj	18
Završnik	1	Dremelj	11	Deu	2
		V. Franzot	1	Dubravčič	2
		Gorjup	1	Fink	5
		Jankovič	23	Hiti	9
		Kavšek	13	Jirkovsky	6
		Kobler	5	Kamen	4
		Koritzky	4	Kermavner	2
		Kukovec	2	Kirin	13
		Kušar	29	Kobi	1
		Lilleg I**	5	Kreutzberger	6
		Mencinger	1	Kveder	1
		Nemeth	1	Lenassi	14
		Pollandt	6	Lilleg II	10
		Pretnar I	9	Petrič	1
		Rajgelj	5	Pretnar II	8
		Rattay	2	Prosenc	6
		Rebec	9	Josip Rohrman	1
		Janko Rohrman	1	Sajovic II	1
		Sajovic I	1	Strand	1
		Šešerko	2	Vadnal	2
		Tavčar	26	Valašek	15
		Turk	32	Vidmar	6
		Učak	4	Vidmajer	22
		Vodišek	14	Volkar	13
		Vrančič	18	Vrabec	4
				Trobevšek	5
				Zimmermann	1

ŠT - število tekem

- * Soklič se v zapisniku pojavlja šestkrat kot igralec v polju (trikrat branilec in trikrat napadalec); to je bilo povsem mogoče, medtem ko danes športna specializacija tega ne dopušča.
- ** Pri istoimenskih članih kluba ali bratih so v zapisnikih tekem najprej zapisovali kratice ali imena, pozneje se je uveljavila praksa rimskih števil.

Pri organizaciji tekem z izven ljubljanskimi moštvi so Ilirijani običajno zahtevali povratno tekmo ali v tekočem letu ali prihodnje leto. Ob neizpolnjevanju dogovora je prihajalo do medklubskih nesporazumov in sporov. Vsako ponudbo za tekmo je klubski odbor temeljito premislil in tekmo zavrnil, če je predvidel previsoke stroške. Strah organizatorjev je bilo slabo vreme, ki je vplivalo na obisk tekme, prodajo kart in denarni izkupiček.⁸³

⁸² Rajgelj, Brovedani, Nemeth (Tržačani) in Gorjup (Goričan, član goriške Jugoslavije) so okrepili vrste Ilirije v močnejših tekmah z izvenljubljskimi tekmeci; domnevamo, da je več takšnih primerov.

V 47 tekmah, ki jih je Ilirija odigrala do jeseni leta 1914, so bili nasprotniki iz 11 mest in so z njimi odigrali 37 tekem; 10 tekem odpade na interne klubske tekme oziroma na tekme med I. moštvo, rezervo in II. moštvo.⁸⁴

“Domovinstvo” nasprotnikov Ilirije

	1911	1912	1913	1914	Skupaj
Kranj	1	1			2
Gorenjska*			1		1
Gradec	1		1	2	4
Zagreb		2	4	4	10
Sušak		2			2
Gorica			2		2
Praga			1		1
Celovec			1		1
Opatija			1		1
Brno				2	2
Reka				1	1
Ljubljana		2	3	5	10
Lj.-Ilirija**			6	4	10
Skupaj	2	7	19	19	47

* Igralci so prihajali iz Kranja, Bleda in Radovljice

** Tekme med Ilirijinimi moštvi

Kot je razvidno iz zgornje tabele, je Ilirija, poleg medsebojnih tekem in tekem s slovenskimi tekmeci, odigrala največ tekem z zagrebškimi klubi in med slednjimi s HAŠK-om, ki je tedaj veljal za najboljše nogometno moštvo na “slovan-skem jugu”. Premagati slednje je bila velika motivacija prve generacije Ilirijanov.

“Bojkot”

Glede na politično-kulturne relacije med Slovenci in Hrvati, slovanstvo in mejaštvo v okviru skupne države ter dejstvo, da je bil šport organizacijsko bolje razvit na Hrvaškem, ne preseneti podatek, da je Hrvaška športna zveza (HŠZ) leta 1913 povabila Ilirijo k priključitvi. Vabilo je bilo prebrano 11. aprila 1913 na rednem občnem zboru. Ilirijani so bili načelno za priključitev, vendar pod pogojem, da bi se jih vključilo v tekmovalni sistem.⁸⁵ Toda navdušenje jih je kmalu minilo, ker bi bilo tekmovanje predrago. Vse stroške tekmovalnj bi morali namreč kriti sami, zato so v začetku junija preklicali predhodno prijavo k HŠZ.⁸⁶

⁸³ SKI, seje odbora 1912-1914.

⁸⁴ Tekme 1911/21.

⁸⁵ SKI, občni zbor 1913.

⁸⁶ SKI, s.o. 11 4.-3.6.1913.

Ali so bili posredi preklica tudi drugi dejavniki, npr. avstrijska športna politika in preko nje dualistična politična realnost? Ena od tez je, da se je kranjska deželna vlada trudila preprečevati nogometno povezovanje s hrvaškimi klubi, češ da sodijo hrvaški klubi v ogrski del Monarhije.⁸⁷ Vsaj podoben primer je bil v kolesarstvu. Ko so kolesarji leta 1892 skušali ustanoviti Hrvatsko-slovensko biciklistično zavezo, so oblasti prepoved ustanovitve tolmačile z delitvijo Monarhije na dve državni polovici, ki jima ločeno pripadajo slovenski in hrvaški kraji.⁸⁸ Podobno naj bi veljalo pozneje v nogometu, a o takšnem poseganju deželnih oblasti v delovanje Ilirije v zapisnikih sej klubskega odbora ni sledu. Če drži zgornja teza, je presenetljivo, da klubski odborniki na sejah ne bi razpravljali o politično "vroči tematici", ki je bila pomembna za njihovo nadaljnje delovanje, saj bi jim nudila tekmovalno kontinuiteto z močnimi in medijsko odmevnimi tekmeči. Zgornja teza pa lahko drži, če predpostavimo, da se je v igro včlanjevanja, vmešala, namesto oblasti – ali pa kot podaljšek oblasti, avstrijska nogometna zveza. Ilirija se je namreč v letu 1913 soočila z njenim bojkotom.

Politiko bojkota je po ohranjeni dokumentaciji Ilirije sprožil celovski I. Fussball und Athletik Sport Club konec maja 1913, ko je odpovedal tekmo z obrazložitvijo, da Ilirija ni član Österreichischer Fussball-Verband (ÖFV).⁸⁹ Sicer zasledimo že v letu 1912 tožbo odbora Ilirije nad netaktnostjo graškega Rapida, ki ni hotel organizirati povratne tekme in ga je hotela Ilirija prijaviti ÖFV,⁹⁰ vendar je vprašanje, če to že lahko štejemo kot bojkot. Morda Gradčani niso hoteli tvegati slabega vtisa na domačem terenu, ki bi pomenil moralni fiasko v domači javnosti, saj so bili na tekmi v Ljubljani deloma nadigrani. Resda bi lahko slednje veljalo tudi za celovski klub, ki je v tem primeru nečlanstvo Ilirije v ÖFV izrazil le kot izgovor, vendar pa nadaljnji dogodki tega ne potrjujejo.

V začetku junija 1913, ko je odbor Ilirije preklical predhodno prijavo HŠZ, se v zapisniku iste seje omenja poročilo avstrijske nogometne zveze; brez navedbe vsebine.⁹¹ V juliju 1913 je Ilirija ponovno stopila v stik s celovskim klubom za

"revanž" tekmo. Tokrat so celovčani odgovorili, da "*vsled prepovedi Österreichischer Fussball-Verband*" ne smejo igrati z njimi. Obenem so zanimali vesti, da bi bili igrali proti goriški Jugoslaviji (slovenskemu nogometnemu klubu v Gorici) in proti Tržačanom. Predsednik J. Rohrman je iz dopisa Celovčanov sklepal, da je ÖFV "*sklenil Ilirijo odločno bojkotirati*" in bil mnenja, da bodo "*prisiljeni najbrže že v jeseni vstopiti v ÖFV*". Njegovemu mnenju je nasprotoval dr. Ivan Lah, ki se je zavzemal za priključitev k HŠZ.⁹² Tako je bila Ilirija poleti 1913 še vedno pred dilemo: ali vstopiti v ÖFV ali ponovno pretehtati predlog HŠZ oziroma drugače rečeno, ali slediti slovansko povezovanje, sledeč primeru Sokola, ali se vključiti, glede na politično-upravno realnost, v avstrijsko, to je nemško, zvezo. Slovenski šport je imel tedaj, za razliko od sokolstva, to smolo, da je bil organizacijsko prešibak, medtem ko je dualistična delitev Monarhije preprečevala "*jugoslovansko*" povezovanje oziroma organiziranje skupnih slovensko-hrvaških ali jugoslovanskih tekmovalnih sistemov, Čehi pa so bili predaleč. V razhajanjih predsednika Rohrmana in odbornika Laha je videti pragmatizem prvega in nacionalizem Laha, ki je bil obenem tudi član sokolske organizacije. Povabilo HŠZ je očitno otežilo odločitev in na drugi strani pospešilo priključitev avstrijski nogometni zvezi, saj slednja, očitno, ni bila ravnodušna do ljubljansko-zagrebskega oziroma slovensko-hrvaškega združevanja. Ilirija se je pragmatično odločila za včlanitev v ÖFV in avgusta 1913 so prejeli dopis s pogoji včlanitve. Včlanitev v ÖFV je potrdil tudi izredni občni zbor septembra 1913.⁹³ Izmed medijev je vest o vstopu v avstrijsko nogometno zvezo potrdil le Slovenec in hkrati najavil igranje s celovskim in graškim klubom, kar se je tudi zgodilo.⁹⁴

Ne glede na članstvo v ÖFV se Ilirija ni mogla otresti nacionalističnih izpadov. Ko bi morali Celovčani spomladi 1914 prirediti povratno tekmo, so slednji sporočili, da morajo "*zaradi narodnostne prenapetosti celovške publike za dalj časa prekiniti odnose*" z Ilirijo.⁹⁵ Značilno celovško "prenapetost" je povzročila stavka ljubljanskih srednješolcev marca 1914, ob petstoletnici ustoličenja zadnjega koroškega vojvode, ki so jo organizirali "preporodovci". Ilirija se je pritožila ÖFV. Ta je odgovoril, da v tem slučaju ne

⁸⁷ Rozman, str. 144.

⁸⁸ D. Stepišnik, *Kolesarstvo na Slovenskem, 1979, str. 21: isti, Oris, str. 152*

⁸⁹ SKI, s.o. 3.6.1913.

⁹⁰ SKI, s.o. 21.5.1912.

⁹¹ SKI, s.o. 11.6.1913.

⁹² SKI, s.o. 18.7.1913.

⁹³ SKI, s.o. 20.8.1913, *izredni občni zbor 1913*.

⁹⁴ S, 5.9.1913.

⁹⁵ SKI, s.o. 23.3.1914;

more storiti ničesar, "da pa bo poskušal doseči v jesenski sezoni tekmo med obema kluboma."⁹⁶ Celovčani so se sicer obnašali diplomatsko, kar dokazuje njihov dopis v maju 1914, ko so "*naznanjali, da ne morejo igrati*", ponudili pa nadomestno tekmo z Wiener Sport Clubom, ki je bil tedaj na turneji po "*avstrijskem jugu*". Odbor Ilirije je predlog Celovčanov "principielno sprejel".⁹⁷ Podobno je tudi graški Rapid ponudil odigranje že dogovorjene spomladanske povratne tekme v jeseni 1914. Ilirija se ni strinjala in je zahtevala tekmo po dogovoru.⁹⁸ Izpada že dogovorjenih tekem je Ilirija kompenzirala z iskanjem novih. Tako so se npr. obrnili na celjski Deutscher Athletik Sport Club, ki jim je odgovoril v skrajno nacionalističnem tonu, da igra tekme le proti "*enakacionalnim moštvom*". Ilirija se je pritožila ÖFV a prejela podoben odgovor kot v primeru Celovčanov. Je pa proti Celjanom poleti 1914 nastopilo moštvo ljubljanskih Nemcev, za katere so nastopili člani Ilirije: Evgen Betetto, Stanko Tavčar, E. Turk in Ljubo Vidmajer. Njihov nastop je bil štet kot klubski prekršek in so bili ukorjeni ali opomnjeni.⁹⁹

Tekma s praško Slavijo

Izmed nogometnih tekem zasluži posebno pozornost tekma s praško Slavijo. Kakor je zapisal Slovenski narod in kar velja kot historiografska paradigma, tekma je bila "mejniki" oziroma prelomnica.¹⁰⁰ O Slaviji so krožile razne zgodbi in je med ljubljanskimi nogometnimi poznavalci uživala velik sloves. O njej so krožile razne "povesti, ki so se marsikateremu zdele bajke". Povesti so govorile, "*kake da so bile tekme z Angležji, kako so bežali posamezni golmani iz svojih vrat, ker niso hoteli več loviti žog, katere je pošiljal skozi vrata znameniti Konšek, ker so bili strelji tako močni, da sta padla žoga in vratar skozi vrata.*"¹⁰¹

Gostovanje Slavije v Ljubljani je bil za marsikoga le sen, ki je v letu 1913 postal uresničljiv. Slavija je namreč tega leta načrtovala turnejo po "*slovenskem jugu*" in ponudila Iliriji igranje pod določenimi finančno-organizacijskimi pogoji. Po pogajanjih o pogojih gostovanja (namestitev, prehrana) in dogovoru o odškodnini, sta se klu-

⁹⁶ SKI, s.o. 23.3.1914.

⁹⁷ SKI, s.o. 13.5.1914.

⁹⁸ SKI, s.o. 7.4.1914.

⁹⁹ SKI, s.o. 7.4., 8.7.1914.

¹⁰⁰ SN, 25.6.1913, Vesel športni pojav: "Občinstvo vsled tega že danes opozarjamo na to tekmo, ki obenem pomenja mejnik in zgodovinski dogodek za razvoj športnega gibanja med Slovenci."; Stepišnik, Oris, str. 152 (uporablja besedo prelomnica); Rozman, str. 144.

¹⁰¹ SN, 12.5.1913.

ba dogovorila: termin tekme 2. julij 1913, odškodnina 300 K (zadeva ne zveni nič kaj bratsko-slovansko, pač pa tržno-slovansko). Odbor Ilirije se je ob vprašanju tekme deloma polariziral. Del odbornikov se je zavedal privlačnosti in pomembnosti nasprotnika in odmevnosti prireditve ter bil *"naziranj, da bo uspeh prav ugoden, ako se napravi reklama v velikem slogu."* Drugi so svarili in opozarjali, kako bodo nadomestili morebitni finančni izpad dohodka in kje bodo dobili sredstva. A prevladala sta pogum in želja gostiti velikega slovanskega vzornika, ki je premagoval celo angleška moštva, *"očete nogometa"*, kar je pomenilo, da je Slavija eno najboljših evropskih moštev.¹⁰² Tekma je bila hkrati izrednega propagandnega pomena, tako za novi šport kot za klub in klubske člane in predsednik Ilirije J. Rohrman je nameraval povabiti na tekmo *"glave oblasti in vojaštva"* – in to osebno.¹⁰³

Namera Ilirije je bila v javnosti pozdravljena. Po prvih omembah v začetku junija 1913, da bo *"baje"* v Ljubljani gostovala praška Slavija,¹⁰⁴ so pozneje zadovoljno zapisali o *"veselem športnem pojavu"* in definitivnem gostovanju praške Slavije.¹⁰⁵ Čestitali so Iliriji za pogumno dejanje, njeno požrtvovalnost, da hoče ponuditi ljubljanskemu občinstvu *"res nekaj prvovrstnega"*, *"prvorazrednega... izrednega športnega užitka"* in napovedovali, da bo to *"najznamenitejša športna prireditev, kolikor smo jih dosedaj videli v Ljubljani in kakoršnih ne bomo zlepa in tako hitro pozneje."*¹⁰⁶

Proračun tekme je predvideval *"850 K stroškov: 300 K odškodnine, vozovi 20 K (vozovi za prevoz igralcev na tekmo; gostje so spali v hotelu Tivoli – op. T. P.), prenočitev 60 K, pogostitev 60 K, pogostitev domačih igralcev 30 K, prirediteljev igrišča 20 K, vstopnice 15 K, prirediteljev sedežev 40 K, najemnina za sedeže 50 K, prevažanje 10 K, delavci 10 K, policija 10 K, plakati 60 K, plakatiranje 40 K, korespondenca 10 K, zastave in okraske itd. 30 K, razno 60 K."* Stroške organizacije tekme so nameravali kriti v prvi vr-

sti z vstopnino. Okvirne cene vstopnic so bile: sedeži v ložah 3 K, oštevilčeni sedeži 2 K, navadni sedeži 1 K, stojišča 80 h, otroci in vojaki 40 h. Kot so izračunali, bi se stroški povrnili ob obisku 1000 gledalcev (seveda ob pogoju, da vsi kupijo vstopnice), oziroma bi v tem primeru imeli že 40 K *"prebitka"*. V primeru slabega vremena se je Ilirija dogovorila za preložitve tekme na naslednji dan ob plačilu prenočitve.

Glavni problem pred dokončnim pristankom na tekmo je bil kje dobiti 300 K, ki so jih morali nakazati Slaviji pred njenim prihodom v Ljubljano. V blagajni je bila le tretjina zneska. Kot druge vire prihodka je klubski odbor omenjal članarino, organiziranje predhodne tekme, pridobitev ustanovnih članov (ustanovniki so bili kategorija članstva, ki je plačevala višje članarine, t. i. ustanovnine), posojila ali darila odbornikov. Za sistematičen potek organizacije so oblikovali organogram in uredili posamezne *"delovne odseke: reklamni, sprejemni, rediteljski, gospodarski, vrhovno nadzorstvo"* ter imenovali nosilce dela. Ilirija je mislila tudi na promocijo mesta Ljubljane in odbor je sklenil, da mora *"sprejemni odbor"* stopiti v stik s turističnim uradom, ki naj ob sprejemu čeških nogometašev deli reklamni material mesta Ljubljane in dežele Kranjske.¹⁰⁷

Časopisi so v času organizacijskih priprav stali Iliriji ob strani. Pojasnili so visoke stroške tekme in apelirali na množičen obisk, s čemer bi Ljubljanci upoštevali finančno tveganje in trud Ilirije, ki nasprotno *"pač upa na občinstvo in ono naj ji pokaže, da je tudi med Slovenci zmišsel za šport, da se tudi ono zaveda, kaj je dolžno napram Iliriji"*. Tovrstno osveščanje je bilo potrebno zaradi dejstva, da je med Ljubljanci veljal stereotip, *"da je s prireditvijo igrišča, z nakupom žoge in drugimi malimi malenkostmi glavni izdatek že ugotovljen."*¹⁰⁸

Tekma s Slavijo je zasedla strani časopisov ob koncu junija skoraj vsak dan. Poleg že omenjenega finančnega pojasnjevanja in osveščanja je bila kratko predstavljena Slavija, njena zmagovita postava, rezultati nekaterih njenih tekem – predvsem z angleškimi moštvi in objavljeni zanimivi spomini nekega Drilija iz časov njegovih študentskih let v Pragi. Le-ta je med drugim opo-

¹⁰² DAN, 26.6.1913, S.K. Slavia v Ljubljani; S, 25.6.1913, Vesel športni pojav; SN, 25.6.1913, Vesel športni pojav.

¹⁰³ SKI, s.o. 3.6.-28.6.1913.

¹⁰⁴ Dan, 9.6.1913, omenjajo tekmo v sklopu poročanja o tekmi med Ilirijo in Hrvaškim gradjskim klubom.

¹⁰⁵ Dan, 14.6.1913, Vesela vest za naš športni svet; S, 14.6.1913, S.K. Slavia v Ljubljani, poudaril je, da bo to *"športna senzacija prve vrste"*.

¹⁰⁶ DAN, 25.6.1913, Vesel športni pojav; Dan, 26.6.1913, S.K. Slavia v Ljubljani; S, 24.6.1913, Vesel športni pojav; SN, 25.6.1913, Vesel športni pojav.

¹⁰⁷ SKI, s.o. 21.6.1913.

¹⁰⁸ Dan, 26.6.1913, Financijelno vprašanje pri športu; SN, 26.6.1913, Gmojni uspeh športnih prireditev.

zoril na družbeno-nacionalni pomen nogometa in postavil tezo, da splošna "mednarodnost da narodom prilike, da se drug pred drugim izkažejo", kar velja tudi za "javne tekme"; zato se "po napredku športa danes sodi tudi napredek naroda".¹⁰⁹ Prav tako lahko v tem času zasledimo podrobno "očrtanje načel in pravil" igranja nogometa, ker je bilo "v interesu športa, ako se tu- di širša slovenska javnost seznani z njimi".¹¹⁰

Vzporedno z organizacijskim delom so imeli nogometaši priprave. Sestava prvega moštva je povzročila 'vročo kri' v klubu in pokazala na nesoglasja med klubskim vodstvom in igralci I. moštva. Slednje je na sestankih klubskega odbora zastopal kapetan Evgen Betetto. Igralci so imeli med tem samostojen sestanek, kjer so razpravljali o sestavi in menjavi moštva. Razpravljali so tudi o svoji vlogi v klubu in pripomnili, "da smatra odbor prvo moštvo za metlo odbora, da se ga izkorišča in da dela odbor z njim kupčije", zato so zahtevali upoštevanje njihove volje pri sklepanju tekem. Sestanek igralcev je del odbora označil kot "zahrbtnost in intrigantstvo". Debata se je nato na trenutke sprevrgla v osebna prerekanja, obtožbe in užaljenosti ter celo v predloge o odpovedi tekme s Slavijo, sklicu izrednega občnega zbora in razpustu kluba. Nek odbornik naj bi bil po Ljubljani "trosil govore" o zapravljanju klubskega denarja, da vse dohodke kluba zapijejo, kar je pustilo posledice pri dogovarjanju s Sokolom za pridobitev "dirkališča" za nogometno igrišče. Končni rezultat napetega stanja v klubu je bil začasni odstop predsednika J. Rohrmana. Nadomestil ga je dr. Ivan Lah. Seja je bila dobro opozorilo o stanju v klubu, ki ga je odbor podzavestno, očitno zaradi usmeritve na komercialno plat nogometnih tekem in preživetja kluba, zanemaril. Pomisleki nekaterih odbornikov, če ne bo hotelo igrati I. moštvo, bodo pa postavili nasproti II. moštvo, potrjujejo razklanost med odborom in igralci in so nam lahko indikator nekega tranzicijskega procesa v športnem udejstvovanju; tranzicije iz

športne enakosti v podrejenost klub - odbor- nik, odbor - moštvo, odbornik - igralec ter tranzicije iz igrivosti v obveznosti. Sledil je sestanek vodstva z igralci kjer so razčističevali situacijo in nekoliko umirili duhove ter se pripravljali na zgodovinsko tekmo.¹¹¹

Končno je "napočil... v športnih krogih tako težko pričakovani dan", dan, ko sta se pomerila renomirana Slavija in "zelena" Ilirija. Ta dan je "za slovenski šport zgodovinski dogodek, z današnjim dnem se pravzaprav položi temeljni kamen našemu športu" je zapisal Slovenski narod na dan tekme 2. julija 1913. Ponovno je bil poudarjen pomen množičnega obiska, da "se pokažemo nasproti javnosti, nasproti bratske- mu narodu, da hočemo tudi na športnem polju ono pot, ki so jo drugi že dokončali". Ker je bila kvalitetna razlika med kluboma prevelika, se je že vnaprej vedelo, da bo Slavija zmagala. A po- raz proti takšnim šampionom je bil povsem opravičljiv in "če tudi podležejo naši s 15:0 je to zanje še vedno častno, vsaj so se morali s takimi porazi od strani Slavie zadovoljiti tudi drugi narodi".¹¹²

Proti Slaviji je postavila Ilirija naslednjo posta- vo: Pelan - Kušar, Jankovič - Beltram, Turk, Tav- čar - Bremec, Betetto, Kirin, Bregar, Benedik. Nasproti sta si stali dve neizenačeni moštvi, na eni strani moštvo Ilirije, "sestavljeno iz samih mladih še nerazvitih moči" in na drugi strani iz- kušeno češko moštvo, ki je vse "do zadnjega igralca telesno izredno močno razvito, same prave atletske, da nekatere celo težkoatletske po- stave".¹¹³ Tekma je potekala več ali manj pred vrati Ilirije in končni rezultat je bil 10:0 za goste iz Prage. To je bila lekcija nogometa, tako za no- gometase Ilirije kot za gledalce, ki naj bi se jih zbralo od 2500 do 3000¹¹⁴ (po enem od podat- kov dvomljivih 4000)¹¹⁵. Med visokimi gosti so opazili predstavnike "mestnih, državnih in vo-

¹¹¹ SKI, s.o. 21.6.-7.7.1913.

¹¹² SN, 2.7.1913, Nogometna tekma "Slavia"-Ilirija.

¹¹³ Dan, 3.7.1913, Nogometna tekma, SN, 7.7.1913, Tekma S.K. "Slavie" v Ljubljani.

¹¹⁴ DAN, 3.7.1913; S, 3.7.1913 (oba: "do 2500 občinstva"); SN; 3.7.1913 ("do 3000 občinstva").

¹¹⁵ Tekme 1911/21; zapisniku tekme je prilepljeno nedati- rano poročilo iz praškega časopisa České Slovo: Zajezd Slavije na slovansky jih, kjer se omenja 4000 gledalcev: "V utery dorazila vyprava do Lublane, kde byla vřele uvitana a ubytovana v hotelu Tivoli na vrchu za me- stem, odkud je krásny pohled na Bílou Lublan. V zápase ve středu porazila Slavia mlade, ale energické mužstvo Illyrie 10-0 za přítomnosti 4000 diváku."

¹⁰⁹ Dan, 28.6.1913, Football-match Slavia v. Ilirija; Dan, 30.7.1913, Nekaj o moštvi praške Slavie, Dan, 1.7.1913, Na tekmi S.K. Slavie, Dan, 2.7.1913, Na tekmi S.K. Slavie; SN, 27.6.1913, Football-match S.K.Slavie Praha-S.F.K. Ilirija Ljubljana; SN, 28.6.1913, Nogometna tekma s Slavio iz Prage v Ljubljani, SN, 30.6.1913, Nekaj o igralcih praške Slavie, Nogometna tekma Slavia-Ilirija; SN, 1.7.1913, Svetovno nogometno moštvo v Ljubljani; SN, 2.7.1913, Nogometna tekma Slavia-Ilirija; S, 28.6.1913, Football-match Slavia v. Ilirija; S, 1.7.1913, Češko moštvo S.K. Slavia ...

¹¹⁰ SN, 28.6.1913, Načela nogometnih tekem.

jaških oblasti" in med temi župana dr. Ivana Tavčarja s soprogo in podžupana dr. Karla Trillerja. Tudi odbor Ilirije je poudaril, da je tekma "izpadla v financijelnem oziru dobro, v moralnem izbornu", čeprav je naštel nekaj kritike na račun blagajnika, reditelj in "drugih zapletov".¹¹⁶

Izmed časopisov se je o tekmi najbolj razpisal Slovenski narod, medtem ko je Slovenec nameril tekmi le par vrstic. Slovenski narod je bil navdušen nad Slavijino "elegantno, mirno, skoz in skoz fair igro" in si o "priliki tekme ni bil dovolj na jasnem, kaj bi bolj občudoval, ali izbornu žogino tehniko, s katero se lahko ponašajo vsi njeni igralci, ali ono skupnost v igri, ki ima za posledico, da je žoga naenkrat pred nasprotnimi vrati, ali ono sigurno, natančno preračunjeno oddajanje žoge svojemu soigralcu, tako da se človeku nehote zazdi, da pomenjajo njeni igralci za žogo privlačno silo."¹¹⁷

Tekma s praško Slavijo, zgodovinski "mejnik", je bila mejnik tako v organizacijskem kot nogometno-športnem pogledu, kajti "doslej v Ljubljani nismo imeli prilike gledati res prvorazrednega nogometnega moštva. In sedaj, ko se je to zgodilo, lahko z mirno vestjo trdimo, da je še dolga, dolga pot, predno pridemo vsaj približno do te kakovosti kakršne je Slavija. Ali sploh kdaj dosežemo ta višek? Pri naših razmerah najbrže nikoli."¹¹⁸ Ne glede na skeptične misli ob kvalitetni razliki so si bili vsi enotnega mnenja o poučnem in propagandnem pomenu tekme. Zanimivo je bilo razmišljanje Slovenskega ilustrovanega tednika o nacionalnem pomenu igranja nogometa. Pokazal je na Čehe, ki so se poleg sokolstva, kjer prednjačijo slovanskim narodom, oprijeli "nogometnega športa" ter poudaril, da ima šport in s tem nogomet, največ pristašev med mladino. Ravno zaradi nje "zasluži ta igra v Slovencih vse pospeševanje s strani poklicanih: čim več nam vzraste duševno in telesno krepke, v naporih športa kaljene mladine, tem več 'goalov' bomo zadeli nasprotnikom, kadar napoči dan velike tekme narodov za naš pogin ali obstanek."¹¹⁹

HAŠK premagan

Seveda je bilo težko samo od sebe doseči kvalitetno raven praškega vzornika. Za-to je po-

trebnega "dolgotrajnega študija in velike vaje" ter igranje tekem z dobrimi nasprotniki.¹²⁰ V Iliriji so se odločili, da najprej izboljšajo strokovno delo. S Slavijo in njenim igralcem Jirkovskyem so se uspeli dogovoriti, da je še v istem letu prevzel treniranje Ilirije. Poleg tega je tudi zaigral v napadu. V Ljubljani je ostal do srede oktobra 1913 in njegovo delo se je potrdilo s septembrsko zmago proti zagrebškemu HAŠK-u v Ljubljani s 3:1, medtem ko so bili spomladi v Zagrebu poraženi 9:0. Ljubljanska javnost je cenila HAŠK in mu pripisovala vlogo najboljšega med hrvaškimi klubi, "ki se mu je letošnje leto (1913 – op. T. P.) posrečilo celo zmagati nad Angleži" in ki je igral "skoraj vsako nedeljo z madžarskimi prvorazrednimi klubi iz Budimpešte". Zato se je tekmi s HAŠK-om pripisovalo velik pomen in jo primerjalo "v športnem oziru... z ono historično s praško Slavijo". Nasproti sta si stali namreč "najboljši moči obeh bratskih narodov", zato je bila to tudi "neoficijalna tekma Slovencev in Hrvatov na nogometnem polju za prvenstvo", pri čemer so Hrvati gojili nogomet že deset let, Slovenci pa le tri. Hkrati je bila tekma najavljena kot proslava "hrvaško-slovenske vzajemnosti na športnem polju, kateri bi že radi tega moral prisostvovati vsak Slovenec, kateremu je mar zblizanje obeh narodov". Ker je istočasno HAŠK proslavljal desetletnico delovanja, tekma ni bila "samo strogo športna prireditev, marveč v gotovem oziru... slovanski športni praznik, proslava Haškove desetletnice med Slovenci".¹²¹

Ne glede na laskanje "slovanski vzajemnosti" je bil v ospredju prestiž. Največ je štela zmaga. Tudi za ceno ostre in nešportne igre. Konec koncev, šport je agon, tekma ali dvoboj, nacionalni interes pa je vzajemen. HAŠK je bil jeseni leta 1913 v Ljubljani pričakovani z željo po "revanži" za spomladanskih 9:0 v Zagrebu. – In "revanž" je uspel. Ilirija v postavi: Pelan – Kušar, Jankovič – Beltram, Turk, Tavčar – Bremec, Betetto, Jirkovsky, Bregar, Valašek,¹²² je zmagala 4:1, zahvaljujoč taktični in disciplinirani igri in dobri obrambi. Zmaga je v Ljubljani glasno odmevala. Tako na igrišču, kjer je bilo prisotnih okrog 2000 gledalcev, kot v javnosti, saj je bila tekma, kot je poudaril Slovenski narod, v središču zanimanja

¹²⁰ SIT, 7.7.1913.

¹²¹ SN, 26.9.1913, Nogometna tekma HAŠK-Ilirija, "Hašk" v Ljubljani; SN, 27.9.1913, Proslava Haškove 10 letnice v Ljubljani, Football-match Hašk-Ilirija; Dan, 28.8.1913, Nogometna tekma HAŠK-Ilirija; S, 27.9.1913, Za nedeljsko tekmo.

¹²² Tekme 1911/21.

¹¹⁶ SKI, s.o. 7.7.1913.

¹¹⁷ SN, 3.7.1913, Slavia-Ilirija 10:0.

¹¹⁸ SN, 7.7.1913, Tekma S.K. "Slavie" v Ljubljani.

¹¹⁹ Slovenski ilustrovani tednik (dalje SIT), 7.7.1913, Nogometna tekma Slavia-Ilirija v Ljubljani.

nogometnih simpatizerjev in ostalega občinstva, ki se le *"količkaj zanima za šport"* (razmere bi lahko primerjali s tekmo med Slovenijo in Jugoslavijo spomladi 2001).¹²³ Veliko prostora je ljubljansko-zagrebskemu dvoboju, za razliko od poročanja o tekmi s praško Slavijo, namenil Slovenec. Ta je že v uvodu poudaril veličino zmage rekoč, da se je *"football-match... proti vsemu pričakovanju končal s presenetljivo in sijajno zmago Ilirije. Ta uspeh spričo glasu, ki je šel pred gosti, je tem veselejši, ker je posledica ne toliko sreče, ki jim je bila (Iliriji – op. T. P.) topot vseeno milejša od zadnjič, kakor v resnici vseskozi izborne igre vseh sodelujočih. V Zagrebu poraz z 9:0, včeraj pa taka zmaga. To spričuje o prav velikanskem napredku"*.¹²⁴ Tudi Dan ni skoparil s pohvalami: *"Včeraj bi bil lahko tudi Napoleon ponosen na svojo Ilirijo. Ilirija je igrala ekscentrično. Lahko rečemo, da tako dobro Ilirija na svojem polju še ni igrala – kakor včeraj. Nečemo, da bi to naše priznanje slabo vplivalo. Bile so še napake, ki so v igri sami maščevale – ampak vobče lahko rečemo, da moremo biti ponosni na naše prvo moštvo. Pozna se, da se je treniralo in le temu je pripisati izredni uspeh"*.¹²⁵ Slovenski narod je dobro opazil in pohvalil napredek ilirijinega moštva, poudarjajoč, da lahko Ilirija šteje dan zmage proti HAŠK-u *"za svoj častni dan"*, saj je Ilirija *"dosegla več, kot je upala"*. *"Svoj poraz je poravnala z zmago"*, česar ni nihče pričakoval. Še največji optimisti *"ljublanskega športnega sveta so računali na to, da se izravna zadnja diferenca za 3 ali 4 goale v prid Hašku"*.¹²⁶ Tudi ljubljanski Nemci so menili, da je zmaga proti HAŠK-u *"častni dan"* Ilirije in dokaz izjemnega napredka kluba. Igra sama pa naj bi bila bolj napeta kot vse dotlej v Ljubljani odigrane tekme.¹²⁷

Sezona leta 1913 se je kmalu zaključila in Jirkovsky se je vrnil na Češko. Ilirija, ki je tudi v praksi spoznala vrednost strokovnega dela, ga je povabila k sodelovanju v naslednjem letu. Jirkovsky se je odzval in poleti 1914 prispel v Ljubljano,¹²⁸ vendar se je verjetno glede na zaostrene mednarodne politične razmere po atentatu v Sarajevu in vojnih napovedih vrnil v Prago. Poleti

1914 lahko zasledimo eno prvih organizacijskih potez po vpeljavi domačega ligaškega tekmovanja. Ilirija je namreč organizirala t. i. *"klasifikacijske tekme"*, pri katerih so sodelovala moštva Ilirije, Slovana in Olimpije. Zadnja tovrstna tekma se je odigrala 25. oktobra 1914 med I. moštvom Ilirije in kombiniranim moštvom Slovenskega football kluba Olimpija in Slovana.¹²⁹

Medtem pa se je že razplamentela vojna vihra in igrišče na *"dirkališču"* je postalo vojaško skladišče, nogometaši pa ali naborniki ali vojaki ali ujetniki vojne.

Zusammenfassung

„Gestern hätte auch Napoleon auf sein Illyrien stolz sein können“ oder ein Exkurs über den Fußball in Ljubljana vor dem Ersten Weltkrieg

Der Fußball als moderne Sportart entstand und entwickelte sich auf der englischen Insel und breitete sich von dort auf den europäischen Kontinent aus, wobei Ljubljana und das slowenische Gebiet keine Ausnahme waren. In Ljubljana fand der Fußball sowohl unter Deutschen als auch unter Slowenen seine Anhänger. Für die Durchsetzung des Fußballs in Ljubljana waren zweifellos jene Schüler von besonderer Bedeutung, die sich im Schülerfußballklub Hermes trafen, sowie eine Gruppe von Laibacher Bürgern im Klub Illyrien, die in ihren neu gegründeten Klub auch die Mehrheit der Fußballspieler aus dem Klub Hermes aufnahmen. Die Gründung des Klubs Illyrien ist für die Entstehung eines Modells der Sportorganisation und für die Durchsetzung der sportlichen Tätigkeit als regulierte gesellschaftliche Dienstleistung in Ljubljana besonders wichtig. Im Beitrag werden folgende Themen zum ersten Mal einer genaueren Betrachtung unterzogen: die näheren Umstände der Anfänge des Fußballs, die ersten öffentlichen Spiele, die Gründung und Tätigkeit des Klubs Illyrien, das Dilemma über den Anschluß an die österreichische oder die kroatische Sportbranchen-Organisation sowie das Spiel gegen die Prager Slavija, das einen organisatorisch-fachlichen Meilenstein in der Geschichte des Fußballs in Ljubljana darstellt.

¹²³ SN, 29.9.1913, Ilirija-HAŠK 3:1.

¹²⁴ S, 29.9.1913, Football-match med HAŠK iz Zagreba in ljubljansko Ilirijo.

¹²⁵ Dan, 29.9.1913, Ilirija-HAŠK=4:1.

¹²⁶ SN, 29.9.1913.

¹²⁷ Laibacher Zeitung, 29.9.1913, Fussball-Wettspiel "Hašk" "Ilirija".

¹²⁸ SKI, s.o. 24.6.-21.7.1914.

¹²⁹ Tekme 1911/21.

Primož Kuret

GRADNJA "TONHALLE" FILHARMONIČNE DRUŽBE V LJUBLJANI 1890/91*

Ljubljanska Filharmonična družba, ustanovljena 1794 in naslednica *Academiae philharmonicorum* je od vsega začetka razširjala široko glasbeno dejavnost in se statutarno zavezala za en koncert tedensko. Kje je nastopala *Academia philharmonicorum*, ne vemo natančno. Filharmonična družba pa je imela svoj prvi nastop (akademijo) 12. novembra 1794 v Tomanovi hiši v tedanji Frančiškanski, pozneje Študentski ulici. Vendar ti skromni zasebni prostori niso zadoštovali za njeno delo. Že naslednje leto je član in blagajnik družbe Fuga ponudil družbi v t. i. Kazini v gledališki stavbi svojo biljardno sobo za vaje. Toda tudi ta prostor ni zadoščal in družba se je obrnila po pomoč na stanove, ki so ji za nedoločen čas ponudili spodnjo jedilnico v stanovski redutni zgradbi. Sem se je vselila 30. septembra 1795 in ostala do 1799, s tem, da je v času francoske okupacije 1797 za osem mesecev in pol morala prekiniti s svojim delom, ker so prostori služili kot skladišče. 12. junija 1799 so filharmoniki svojo dejavnost iz neznanih razlogov prenesli v stavbo nemškega viteškega reda, ki pa ni bila najbolj primerna za akademije, saj so v uporabo očitno dobili le nekoliko večji prostor, ne pa velike dvorane nemškega reda. Direkcija je iskala nove možnosti za delo družbe. Našla jih je v stanovskem gledališču, kjer je prevzela obe zgornji biljardni sobi, prebila vmesno steno in s tem pridobila prostor za 100 ljudi, pulte in stole. Vendar je družba večje prireditve in koncerte vedno imela v deželni redutni dvorani.

Tudi druga francoska okupacija Ljubljane 1805 je delo družbe ohromila. Ni znano, zakaj je zapustila prostore v gledališču in 30. aprila 1807 spet začasno dobila sobo v redutni dvorani, toda kmalu nato se je preselila v Auerspergov

Staro ljubljansko gledališče, pogorelo 1887

Knežji dvorec. Leta 1809 so prišli v Ljubljano ponovno Francozi in 31. marca je družba priredila svojo zadnjo akademijo v dvorani Knežjega dvorca, ki so ga nato zasedli francoski vojaki. Družba je za čas francoske okupacije proglasila "kulturni molk" in ni nastopala. Vse svoje stvari je morala preseliti v kletne prostore Knežjega dvorca in v stanovanje enega svojih članov.

Družba je svoje delo obnovila 1. marca 1816 v dveh sobah v drugem nadstropju Auerspergovga Knežjega dvorca, kar je bilo neustrezno, saj so bili nastopajoči v eni, v drugi pa so bili poslušalci, povezava so bila le odprta vrata. Že decembra istega leta se je družba preselila v dvorano Nemškega viteškega reda, kjer je bila 24. januarja 1817 prva akademija. To dvorano je uporabljala nato 42 let, do leta 1859.

Do leta 1821 je družba obstajala samo kot koncertna ustanova, tega leta pa je ustanovila svojo šolo. Šolski prostori so bili kar v stanovanju vsakokratnega učitelja, ki so mu za to posebej plačali. Leta 1837 je družba z dovoljenjem reda dala notranjost dvorane obnoviti Edoardu Fantoniju iz Vidma (Udine), 10. decembra pa priredila prvi koncert v prenovljeni dvorani. Ko je na Kranjskem leta 1849 razsajala kolera, je bila nevarnost, da družba izgubi dvorano, saj so se namenili, da jo spremenijo v bolnišnico. To se je zares zgodilo leta 1859, ko so dvorano uporabili za bolnišnico. Zato pa je družba dobila v uporabo redutno dvorano, v kateri je delovala trideset let. Dvora-

* *Prispevek je nastal s podporo dunajske ustanove Kultur Kontakt, za kar se jim na tem mestu še enkrat zahvaljujem.* (Avtor).

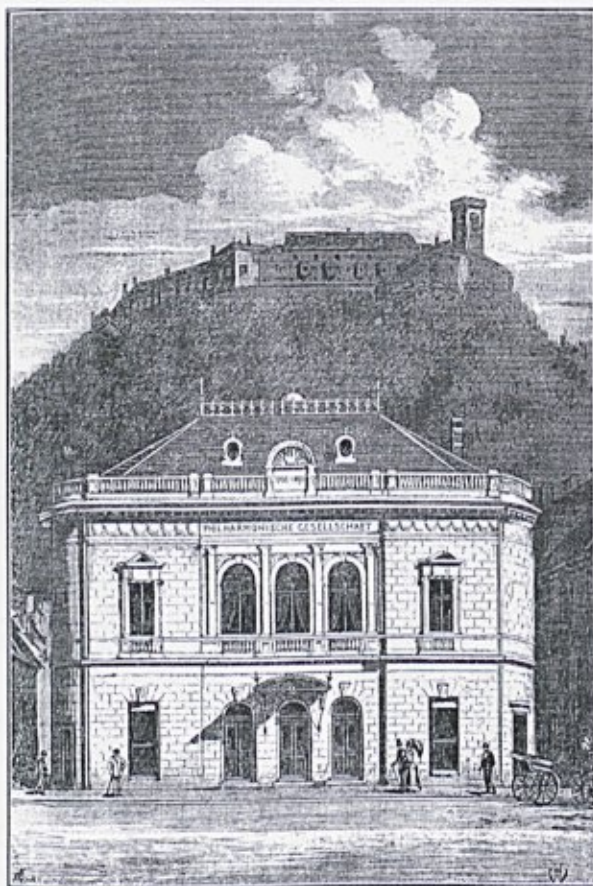
Friedrich Keesbacher, ravnatelj Filharmonične družbe, umrl 6. avgusta 1901

na je bila, kljub svoji akustičnosti, za namene družbe kmalu premajhna. Neprimerne so bile posebej garderobe, uporabljal pa jo je tudi deželni odbor za svoje seje, in to večinoma prav v koncertni sezoni. V njej pa so bile tudi razne razstave, nastopi drugih društev ipd. Poleg tega so morali pulte in instrumente vedno znova prenašati iz dvorane v prostore družbe v Knežjem dvorcu, kar je bilo povezano z dodatnimi stroški pa tudi obrabo inštrumentov, posebej klavirjev. Tako je tedanji družbin tajnik Friedrich Keesbacher leta 1862 sprožil vprašanje gradbenega sklada, naslednje leto je po načrtih inženirja Hermanna Bettelheima nastal celo gradbeni načrt, ki pa je zaradi prevelikih stroškov in nezadostnosti prostorov odpadel. Leta 1872 je dr. Victor Lietmaier ponovno sprožil to vprašanje in dal pobudo za imenovanje odbora, ki naj bi predvsem poskrbel za finančna sredstva. Odbor je izpeljal uspešno loterijo, ki pa je padla ravno v nesrečno leto 1873, ko je prišlo do "velikega finančnega zloma". Kljub temu je družba zbrala vsoto več kot 15.000 forintov, ki je z raznimi volili in darili do leta 1888 zrasla na več kot 31.000 forintov. Vmes so se pojavili načrti za razne druge rešitve (W. Treo), ki pa so prav tako propadli zaradi pomanjkanja denarja.

Ko je v noči na 17. februar 1886 pogorelo staro Deželno gledališče in so ugotovili, da na njegovem mestu novega gledališča ni mogoče zgraditi, je deželni odbor odobril, da gre prostor na licitacijo. Filharmonični družbi se je zdel prostor za njene namene idealen. Direkcija se je zato na posebni seji 4. decembra 1888 odločila, da pri licitaciji sodeluje. S tem, da je položila 20.000 forintov, je družba pridobila dragoceno zemljišče v začetku marca 1889. Kljub temu pa so se zdeli načrti za uresničitev cilja zaradi pomanjkanja denarja še daleč. Družba se je obrnila za pomoč na Kranjsko hranilnico, ki ji je res velikodušno odobrila 20.000 forintov za gradnjo novega koncertnega poslopja. Zdaj se je zdelo uresničitev precej bliže. Ustanovili so gradbeni odbor, v katerem so bili ljubljanski finančniki, bankirji, inženirji in tehniki (knjigarnar Ottomar Bamberg, bankir Josef Luckmann, bankir Emerich Mayer, tovarnar Albert Samassa, dr. Adolf Schaffer, dr. Robert v. Schrey, dr. Josef Suppan, mestni inženir Johann Duffé, deželni inženir Vladimir Hrásky, višji inšpektor Johann v. Rezori, inženir Franz Svitil, gradbenik Wilhelm Treo in gradbeni svetnik Franz Ziegler, kasneje je prišel v odbor še višji deželni inženir Franz Witschl). Odbor se je konstituiral 19. januarja 1889. Keesbacher je odboru predložil gradbeni program, kjer je opredelil vse potrebe družbe. Ožji gradbeni odbor je vodil ljubljanski podjetnik, znani vlivalec zvonov Albert Samassa, v njem pa sta bila od članov družbe le Friedrich Keesbacher in Max Krenner. Ta odbor je opredelil konkurenčne pogoje in določil rok 31. marec za oddajo projektov. Odbor je imenoval žirijo, ki naj bi projekte pregledala in najustrežnejšega izbrala ter predlagala. Nagrada je bila 300 forintov, projekt pa je prešel v last družbe, ki si je pridržala pravico, da ga lahko poljubno spremeni. Na natečaj je v roku prišlo 24 projektov, eden pa je rok zamudil. Žirija je dospele projekte pod predsedstvom Franza Zieglerja pregledala 8. aprila in se nato zbrala še 15. in 16. aprila h dokončnemu odločanju. Prvo nagrado je dodelila projektu s šifro št. 7 "Harmonija I" zaradi "dobre dispozicije, posebej srečno izbrane postavitve šolskih prostorov, vestibula, stopnic, garderob, dobre lege male in velike dvorane, lepe fasade in tudi ne prevelikih stroškov".

Podobno sta bila ocenjena projekta št. 15 "O" in 16 "Emona Nr. 3", zadnji posebej zaradi dobre dnevne svetlobe dvorane in umetniškega videza celote. Vendar je ta projekt za 4 m presegel gradbeno linijo. Oba projekta je predlagala v odkup.

Ko so odprli kuverte, so ugotovili, da je nagrajeni projekt delo Adolfa Wagnerja, profesorja na državni obrtni šoli v Gradcu, avtorja drugih dveh projektov pa sta bila arhitekt C. Hecker iz Düsseldorfa in Kuno Waidmann iz Zagreba. Glavni gradbeni odbor je potrdil izbiro žirije, obenem pa je vse projekte javno razstavil med 21. in 25. aprilom. Wagnerju so naročili izdelavo dokončnih načrtov in stroškovnika, kar vse je le-ta poslal 8. julija. Wagnerjev načrt je slonel na podlagi obsega zidov starega gledališča. Družba je nato načrte 17. julija predložila mestnemu magistratu kot podlago za izdajo gradbenega dovoljenja, ki ga je mesto 18. oktobra tudi izdalo, vendar z nekaterimi popravki gradbene linije stavbe ob Ljubljani in odstranitvijo balkona na fasadi proti Kongresnemu trgu. Odločbo je podpisal župan Grasselli. Prva zahteva je povzročila več pomislekov. Obrnili so se na arhitekta Wagnerja, ki naj bi moral ponuditi kompromisno rešitev. Direkcija se je obrnila tudi na magistrat in utemeljevala svojo prošnjo s tem, da bi se dimenzije stavbe preveč zmanjšale na škodo notranjih prostorov. Magistrat je prošnji le deloma ugodil. Stavbo je bilo treba na vzhodni strani zmanjšati za 229 cm, kar je sprožilo vprašanje, ali je Wagnerjev projekt sploh možno izpeljati. Wagner je v novi skici zmanjšal dvorano za 229 cm in poskušal rešiti ustrezne spremembe ostalih prizadetih detajlov. Ta rešitev pa se je zdela glede na absolutno potrebno dolžino dvorane neustrezna. Dvorana v prvem nadstropju in vestibul v parterju s široko zasnovanimi stopnicami je bila sicer lepa, bi pa zahtevala večja sredstva, zato se je direkcija odločila prestaviti dvorano v visoki parter bodoče stavbe in naročila gradbeniku W. Treu načrte v tem smislu. Wilhelm Treu je novi načrt s stroškovnikom 10. februarja predložil gradbenemu odboru, ki je odločil, naj stroške pregleda mestni inženir J. Duffé. Po daljših debatah je prišlo 9. aprila 1890 do dokončne odločitve. Gradnja naj bi stala 52.000 fl, končana pa naj bi bila 31. julija 1891. Delo na t. i. "Tonhalle" se je kljub nekaterim težavam zdaj lahko začelo. Ko so 1. aprila začeli odstranjevati stare zidove in ostanke gledališke ruševine, so se le-ti izkazali kot zelo močni, obenem pa so se pokazale težave, tokrat s kanalizacijo; 9. junija se je gradnja začela, 21. julija so z gradnjo prišli iz zemlje, 4. septembra so dosegli streho in 12. septembra so postavili ostrešje. Glavni inšpektor je bil Vladimir Hrásky. Med samo gradnjo so stroški še naraščali. Tudi načrti so se še spreminjali, oziroma so jih mislili dopolnjevati. Postavilo se je namreč vprašanje, ali naj zgradijo stranske trakte parterja do prvega nadstropja ali naj osta-

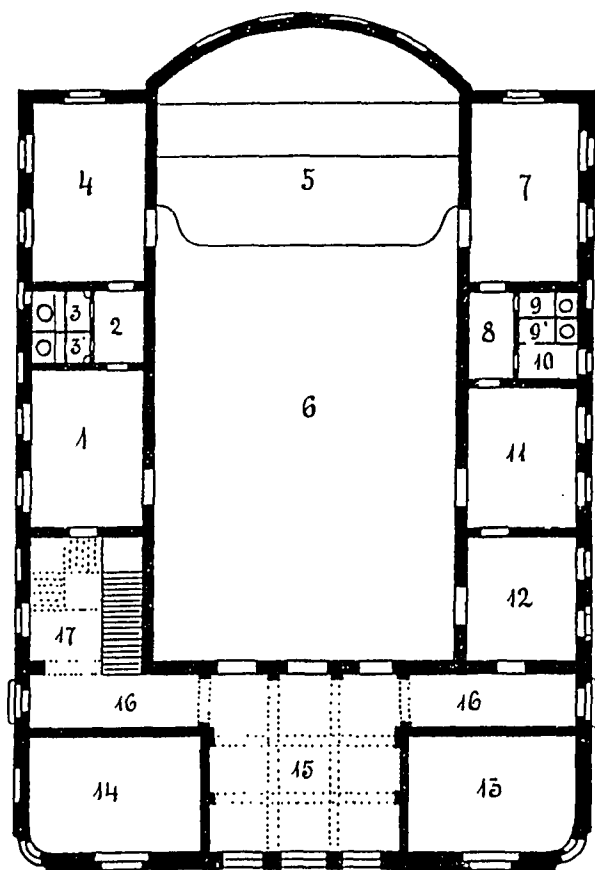
Nova stavba "Tonhalle", današnja stavba Slovenske filharmonije

nejo samo v višini parterja. Z izgradnjo bi pridobili prostore, stranske galerije v dvorani, s čimer bi bila dvorana večja. Nasprotni argument je bil, da bi s tem izgubili direktno dnevno svetlobo, predvsem pa bi bila problematična nosilna stena. Hrásky je nadalje namesto lesenih tramov predlagal železne traverze v vestibulu, kar bi bilo varneje pred ognjem, okrepili pa bi tudi statiko male dvorane. Odločili so se tudi podaljšati kamnito balustrado atike in okna v dvorani tako konstruirati, da se bodo odpirala navznoter, kar prvotno ni bilo predvideno, je pa spet povečalo stroške.

Ves postopek rušenja in vse faze novogradnje sta fotografirala major Karl von Merizzi in Gustav Kastner ter fotografije podarila družbi. Gradnja je nato tekla bolj ali manj po načrtih in zdelo se je, da bo dejansko končana 31. julija.

Poleg dveh dvoran – velike in male so predvideli devet sob, deloma namenjenih pouku, deloma garderobam in direkciji, stanovanje za hišnika z dvema sobama, kuhinjo in shrambo, več drugih prostorov, drvarnico, prostor za instalacijo plinske razsvetljave in centralno kurjavo. Le-

Parter

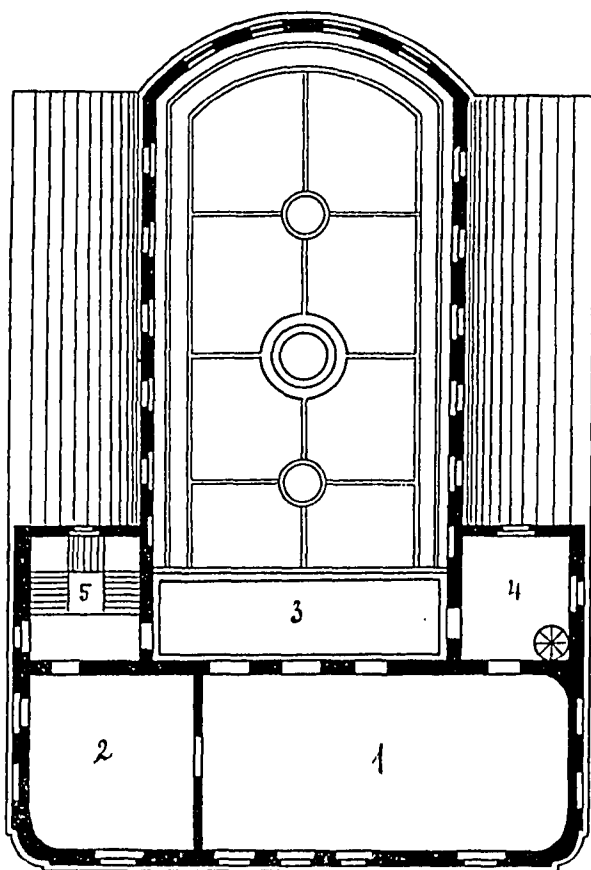

1 moška garderoba, učilnica	9 WC
2 hodnik	10 WC
3 WC	11 ženska garderoba
4 umetniška soba, učilnica	12 ženska garderoba
5 oder	13-14 družbin lokal
6 koncertna dvorana	15 veža
7 umetniška soba, učilnica	16 hodnik
8 hodnik	17 stopnice

vo in desno od dvorane so bile garderobe, od koder je bilo moč priti v dvorano. Ob podiju sta bili dve umetniški sobi. V ozadju dvorane je bila globoka prosto stoječa galerija, povezana s stopnicami, ki so istočasno vodile v malo dvorano v prvem nadstropju. Mala dvorana je imela svojo garderobo in posebno umetniško sobo. Železne stopnice so iz te sobe vodile na podstrešje. Mala dvorana naj bi bila celo eden najlepših in najbolj prijaznih prostorov v hiši. Zraven umetniških sob so bile toalete, stranski vhod, ki je izvajalcem omogočal direkten dostop do umetniških sob.

Šolski prostori si bili zvočno izolirani. Sprednja fasada je bila plemenito renesančna, namenu stavbe ustrezno monumentalna s tremi portali, nad katerimi so bila tri ustrezno velika, zgoraj okroglo zaokrožena okna.

1. nadstropje

1 mala dvorana	4 umetniška soba
2 direkcija, učilnica	5 stopnice
3 galerija	

Glavna fasada je imela ob strani v parterju velika izložbena okna in nad njimi spet ustrezno velika okna. Glavna fasada je bila ob straneh zakrožena; tam so bili vhodi in nad njimi spominske table, ki so tako kot celotna fasada čakali na arhitektonski okras. Sredi stavbe nad okni naj bi bil napis hiše: "Philharmonische Gesellschaft". Stolp v sredi strehe je bil namenjen ventilaciji. Nova stavba naj bi bila v okras mestu, to, kar se naj bi v njej dogajalo, pa naj bi poživilo umetniško življenje v Ljubljani.

Stavba je že v surovem stanju kazala "značaj monumentalne zgradbe". Seveda vse ni šlo gladko. Na občnem zboru je predsednik ugotavljal nepričakovane težave, kot so bile zakasnitev gradbenega dovoljenja, ugotavljanje napak pri konstrukciji gradbene linije v škodo družbi itd. Upal je, da se bodo stvari prek zime uredile ter da bo Filharmonična družba kot najstarejša družba v Avstriji in kot edina v avstrijski provinci dobila svoje poslopje. V zahvalo za podporo Kranjske hranilnice so izvolili za častna člana

njenega predsednika Josefa Luckmanna in ravnatelja Josefa Suppana, ki sta obljubila pomoč tudi za naprej.

Naslednjo pomlad (9. marca) so gradnjo nadaljevali in jo do septembra toliko dokončali, da so 27. septembra lahko opravili akustični preskus velike dvorane. To nalogo je opravil vojaški orkester Kuhn št. 17 in 550 vojakov je napolnilo dvorano. Rezultat je bil izvrsten in dvorana se je izkazala kot čudovito akustična.

Pri gradnji so sodelovala domača, ljubljanska in tuja podjetja. Glavna zemeljska, zidarska, štukaturna in kiparska dela je opravila Kranjska gradbena družba (Krainische Baugesellschaft), kamnoseška dela je opravil Peter Toman iz Ljubljane, parkete firma Franc Kotnik iz Ljubljane, steklarska dela Franc Kolman iz Ljubljane, pleškarska dela firma Bratje Eberl iz Ljubljane, razsvetljavo in vodovodne instalacije Ljubljanska plinarna, centralno kurjavo W. Brückner z Dunaja, slikarska dela Winter in Richter z Dunaja, teraco P. Pasquali iz Gradca, svetila Riedinger iz Augsburga, okrasitev atike Wiener Bildhauer-Association in Haselsteiner na Dunaju, dvorano pa je figuralno okrasil s slikami slikar Heinrich Wettach iz Ljubljane.

Zlasti je ugajala sprednja fasada s svojo bogato ornamentiko, velikimi okni in monumentalnim značajem. Sredino fronte je kronala atika, v kateri niši je bila lira z glasbenim emblemom na zlati podlagi in z napisi "1702 in 1891", spodaj zlat napis "Philharmonische Gesellschaft". V obeh voglih levo in desno spodaj sta bili spominski tabli in vhodna vrata na obe strani vestibula. Tabli sta bili iz črnega belgijskega marmorja (izdelal ju je Peter Toman), na katerih sta bila dva zlata napis. Desno od vhoda skozi glavna vrata je bil naslednji napis:

"Philharmonische Gesellschaft, gegründet am 8. Jänner 1702 durch Berthold von Höfer. Dieses zu Concert- und Schulzwecken bestimmte Haus wurde unter dem Gesellschafts-Director Dr. Friedrich Keesbacher nach den Plänen des Baumeisters Wilhelm Treo von der krainischen Baugesellschaft erbaut, der Bau am 31. März 1890 begonnen und im September 1891 vollendet und das Haus am 25. October 1891 feierlich eröffnet."

("Filharmonično družbo je ustanovil 8. januarja 1702 Berthold von Höfer. Koncertom in šoli namenjena stavba je bila zgrajena v času, ko je bil njen ravnatelj dr. Friedrich Keesbacher po

načrtih Wilhelma Trea. Zgradila jo je kranjska gradbena družba. Gradnja se je pričela 31. marca 1890 in končala septembra 1891 ter bila 25. oktobra 1891 slovesno odprta.")

Na levi tabli pa:

"Zur Unterstützung der Gesellschaftszwecke überhaupt und insbesondere zur Ermöglichung des Baues dieses Hauses haben durch namhafte Spenden beigetragen: Die krainische Sparcasse in Laibach, Hofrath Josef Kleindl in Wien, +1883, Martin Hotschewar in Gurkfeld, +1886."

("Podporo namenom družbe nasploh in posebej gradnjo te hiše so s pomembnimi prispevki omogočili: Kranjska hranilnica v Ljubljani, Dvorni svetnik Josef Kleindl z Dunaja, +1883, Martin Hočevar, Krško, +1886").

Svetle in prijazne umetniške sobe in leve garderobe so služile tudi namenom šole, medtem ko so bile desne garderobe namenjene samo osnovnemu namenu. Vse sobe in hodnik so imeli plinsko razsvetljavo, obe umetniški sobi tudi elegantne dvojne plinske kandelabre. Velika dvorana je bila 27 m dolga, 11,70 m široka in 10,60 m visoka, zgrajena v renesančnem slogu, posebej zgoraj arhitektonsko bogato okrašena, z obeh strani je dajalo dovolj dnevne svetlobe šest oken. Poslikavo dvorane sta opravila Dunajčana J. Winter in Richter s svetlim zlatom s svetlosivimi arabeskami in nežnimi odtenki, strop je bil okrašen z mikavnimi barvnimi niansami in prav tako z arabeskami. Na stropu je naokrog potekal trak s cvetličnimi girlandami, pretežno štukaturami, ki so ga v ustreznih razmikih delili rebrasti vratovi, razdeljeni na polja. Linije na delih stebrov in štukature so bili bogato pozlačeni. Sredi stropa je bila v štku končana okroglina, ki je vodila v ventilacijsko cev in iz katere sredi ne je visel ogromen lesteneč, ki sta ga po načrtih W. Hraskega umetelno naredila umetniški kovač Spreitzer in pozlata Eberl.

V slepih oknih rotunde v ozadju dvorane je naslikal štiri oljne slike slikar Heinrich Wettach. Pri izbiri barv je upošteval prijazno učinkujočo dvorano, tako da slike ne delujejo vpadljivo, ampak nasprotno – poživljajoče. Že slikarjevo idejo za slike je treba označiti kot smiselno. Umetnik je namreč z lebdečimi ženskimi postavami alegoriziral štiri stavke simfonije. Prvi stavek kaže v svetlih barvah oblečeno žensko postavbo z zlato tubo, kar naj bi ustrezalo majestetičnemu, slavnostnemu in resnemu značaju, ki ga imajo v glavnem uvodni stavki simfonij. Drugi stavek

predstavlja v žalost odeto ženo s harfo in daje slutiti globoka čustva njenega srca, tako kot nas andante v simfoniji s svojim tragičnim spevom pogosto najgloblje gane.

V svetlorumenem oblačilu plešoča bakhantiinja z grškim dvojnimi aulosom na ustih in nasmehom v očeh, predstavlja scherzo, večinoma v živahnih plesnih ritmičnih gibajočo se vedro in humorno glasbo naših klasikov.

Zastopnica četrtega stavka, k nebu dvigajoča se žena, z liro v roki, kaže svetu srečo človeštva, zmago po težkem boju, zmagoslavno umetniško poveličanje vsega zemeljskega.

Vse štiri ženske postavice so značilno zamišljene, lepe v risbi in barvi, učinkovito izrazne in lahno razgibane. Slikar Wettach je bil tudi glasbenik in je stalno sodeloval pri koncertih Filharmonične družbe kot violist. V Ljubljani je imel svojo slikarsko delavnico in šolo. Poslikava v veliki filharmonični dvorani je eno njegovih najpomembnejših del!

V rotundi dvorane je bil v treh terasah dvigajoč se podij, v ozadju dvorane pa galerija. Vrata v dvorano so bila bela in zlata, nežno tonirana in

Josef Zöher, glasbeni ravnatelj Filharmonične družbe

kot taka učinkovit kontrast dvorani. Veljala so kot mojstrsko Eberlovo delo, ki ga je v veliki meri sofinanciral.

Razsvetljava v dvorani je bila plinska, mogočen lestenec je imel 36 svetil, na stenah je bilo 15 trodelnih svetil. Akustika se je tudi pri slavnostnem koncertu izkazala kot neoporečna. V prvo nadstropje so vodile široke marmorne stopnice z zlato ograjo; luč je prihajala iz dveh oken, umetno luč pa sta dajala dva elegantna plinsko steklena zvonca. Na slopu je bil elegantno montirani umetno kovani šolski zvonec, ki ga je podaril Samassa. Prva vrata na desni so vodila v pisarno direktorije, ki je bila obenem šolski prostor, vrata na levi pa na galerijo.

Z obeh strani se je prišlo v malo dvorano, ki je bila 15,25 m dolga, 7,04 m široka in 5,40 m visoka. Dvorana je bila svetlorjavo pobarvana. Strop je imel bordure z glavami genijev. Za razsvetljava je poskrbelo sedem stenskih svetilk s tremi svetili in dva zelo elegantna plinska lestenci. V ozadju so postavili manjši oder.

Troje steklenih vrat je vodilo na galerijo, s tapetami obložena vrata v umetniško sobo, iz katere se je po železnih okroglih stopnicah prišlo na podstrešje. Tudi ta soba je bila povezana z galerijo in suteronom, kjer je bil prostor za plinske ure, dvoje skladišč, skladišče za drva in premog, štirje kletni prostori, kuhinja, soba za pribor, šolski prostor, družbeni arhiv in hišnikovo stanovanje. Zadnja vrata so vodila k stranskemu izhodu.

Tako je Ljubljana dobila svojo prvo koncertno hišo, ki jo je Filharmonična družba odprla z vrsto koncertov in slavnosti 25., 26. in 27. oktobra 1891.

Priprave je vodil glasbeni ravnatelj Josef Zöher in si zagotovil sodelovanje prvih dunajskih instrumentalistov. Angažiral je pevske in klavirske soliste. Svoje sodelovanje so obljubili umetniki iz Celovca, Celja, Maribora in Ptuja, domači orkester in oba zbora – moški in ženski – so imeli vaj brez števila. Že 24. oktobra so prišli gostje od blizu in daleč, da so lahko sodelovali na dveh generalkah. Na večerni generalki je bilo že veliko občinstva.

Prvi dan slavnosti je bil lep, sončen poznojesenski dan. Prva otvoritev se je začela ob popoldne, slavnostno oblečeno občinstvo pa je napolnilo dvorano in galerijo. Med častnimi gosti sta bila deželni predsednik baron Andrej Winkler

in deželni glavar Oto Detela z družinama in vrsta tedanjih ljubljanskih imenitnikov.

Na odru je nastopil 82-članski orkester. Ko se je pojavil dirigent Josef Zöhrer, ga je pozdravil nekaj minut trajajoči aplavz. Nato so zadoneli slavnostni zvoki Beethovnovе "Posvetitve doma", ki so ga spet pospremili z viharnim aplavzom. Na oder je prišel zbor 60 pevcev in 40 pevk v črnih oblekah, bogato okrašenih z rožami, nakar je spregovoril slavnostni govornik, družbin ravnatelj Friedrich Keesbacher. V svojem govoru je omenil zgodovino gradnje in napore družbe, ni pa pozabil poudariti, da je Filharmonična družba nastala 110 let pred dunajsko in da je Ljubljana prvo provincijsko mesto v Avstriji, kjer ima Glasbeno društvo svojo lastno koncertno in šolsko poslopje. Omenil je tudi ves potek gradnje in patetično končal svoj govor. Nato se je na splošno presenečenje dvignil deželni predsednik baron Winkler in v daljšem govoru v imenu vlade pozdravil družbo in novo pridobitev. Nato pa je predsedniku izročil okrašeno zlato medaljo cesarja Franca Jožefa, ki jo je počastil za njeno "lojalno in splošno zadržanje ter za zaslužno dejavnost na področju glasbe." Seveda je tudi ta govor navdušil občinstvo in le s težavo se je Keesbacherju posrečilo priti do besed zahvale. – Zaključek te uvodne slovesnosti se je končal z "Alelujo" iz Haendlovega oratorija Mesija.

Ob tej priložnosti je Keesbacher napisal spis *Die Musik in Krain und die Bedeutung der philharmonischen Gesellschaft für dieselbe* (Glasba na Kranjskem in pomen filharmonične družbe zanjo).

Tuji umetniki so se zbrali v poletnem salonu hotela "Zur Stadt Wien" k skupnemu kosilu, ki so se ga udeležili tudi številni prijatelji filharmonične družbe iz mesta.

Zvečer ob 19. uri se je dvorana napolnila družič. Prišli so vsi, ki so v Ljubljani kaj pomenili. Dvorana in galerija sta bili polni do zadnjega kotička. Koncert je izpolnil vsa pričakovanja, saj so si bili edini, da takšnega koncerta in takšnega orkestra Ljubljana še ni doživela. Uvodoma je orkester zaigral Wagnerjevo uverturo k operi *Tannhäuser*, sledil je Lisztov Koncert za klavir in orkester v Es-duru. Solist je bil domačin, pianist Anton Foerster, sin skladatelja Antona Foersterja, ki je nato zaigral še Chopinov Nokturno v b-molu in Lisztovo *Tarantello Venezia e Napoli*. Foersterjev uspeh je bil sijajen, lahko rečemo

*Hans Gestner, koncertni mojster
Filharmonične družbe*

kar senzacionalen. Charlotte Sarolta je nato pela arijo Suzane iz Mozartove opere *Figarova svatba* ter samospeve Schuberta in Schumanna. Bleščeči zaključek večera je bil izvedba Beethovnovе 5. simfonije v C-molu. Občinstvo je navdušeno aplavdiralo po vsakem stavku, zlasti pa po koncu.

Kot rečeno, je orkester sestavljalo 82 glasbenikov, in sicer: 17 prvih violin, 16 drugih violin, 12 viol, 8 čel, 6 kontrabasov, piccolo, po 2 flauti, oboi, klarineta, fagota, 4 rogovi, 2 trobenti, 3 pozavne, 1 tuba, timpani, tamburin, činele in triangel.

Po koncertu so se spet zbrali v salonu hotela "Stadt Wien", kjer jih je pozdravil in se jim zahvalil Friedrich Keesbacher, sledili so številni govori dunajskih filharmonikov in glasbenikov od drugod. Veselo družbo je prekinil šele odhod na polnočni brzec na Dunaj, vendar so številni domači ostali do zgodnjih jutranjih ur in slavili.

Naslednji dan so ob 20. uri pripravili slavnostni banket v veliki dvorani. Na podij so postavili okrašen cesarjev kip, na obeh straneh pa pevske zastave. Štiri dolge vrste miz so bile okrašene s

čudovitimi girlandami, cvetjem in drugim okrasjem in nudile čudovit pogled. Na galeriji je sedel vojaški orkester, ki je uvodoma zaigral Beethovovo uverturo Egmont, nato pa vrsto lažjih del, vendar pretežno iz klasične glasbe (Mozart, Haydn, Wagner). Spet se je vzdignil Keesbacher in v daljšem govoru omenjal pomembne dogodke iz preteklosti. Svoj govor pa končal z zdravico cesarju. Govoril je tudi član direkcije zdravnik Emil Bock in omenjal zlasti Kranjsko hranilnico ter ji nazdravil. Za ta govor se je zahvalil njen predsednik Josef Luckmann. Govori so se še vrstili, prav tako zdravice in zahvale. Pozabili niso na Antona Nedvěda, dolgoletnega glasbenega ravnatelja družbe, ki je postavil temelje za družbin nadaljnji hitri razvoj in si pridobil posebne zasluge za moški zbor. Direktor je nato prebral številne telegrame, ki so jih poslali na naslov družbe posamezniki in glasbena društva iz države in tujine. Na koncu so nazdravili dunajskim filharmonikom in tujim gostom, ki so prispevali k velikemu uspehu. Slavnost se je končala z dvema zapetima zboroma.

Zadnji dan, 27. oktobra, je na slavnostni soareji nastopil Dunajski godalni kvartet, ki so ga sestavljali Hans Kreuzinger, 1. violina; Otto Žert, 2. violina; Anton Stecher, viola; Theobald Kretschmann, čelo, sodelovala pa sta še član dunajske dvorne kapele Franz Simandl in Josef Zöhrer. Igrali so Schubertov Postrvni kvintet, Haydnov kvartet v Es-duru op. 64, št. 3 in Schumannov kvartet v A-molu, op. 41, št. 1.

Slavnost ob izgradnji nove koncertne hiše v Ljubljani je našla svoj odmev v tujem glasbenem tisku in tako opozorila svet na glasbene dosežke v slovenski prestolnici, čeravno predvsem njenega nemškega prebivalstva. Potres leta 1895 ob veliki noči je prizadel tudi Tonhalle in jo močno poškodoval. Predvideno izvedbo Mendelssohnovega oratorija Elias so morali zato prestaviti na jesen. Do takrat so stavbo tudi popravili. Prve večje obnove pa je bila nato deležna šele leta 1935.

PLAVŽ STOJI V TURJAŠKEM DVORI

Matija Žargi, *Železarna na Dvoru ob Krki*, Dolenjska založba, Novo mesto 2000; 216 strani (125 + 91)

Delo Matije Žargija je zasnovano zlasti na arhivskem gradivu knežje družine Auersperg, ki je bila na Slovenskem precej netipičen predstavnik svojega stanu. Svoje bogastvo je namreč znala v pravem trenutku potegniti iz agrarja in ga vložiti ter oplemeniti v neagrarnih gospodarskih panogah (bili so začetniki turizma, lesno-predelovalne industrije, premogovništva). Tovrstno pionirstvo je rodilo tudi železarno na Dvoru ob Krki, ki je na svojem vrhuncu zaposlovala skoraj 1000 ljudi (resda največ pomožnih delavcev in furmanov in le 144 delavcev pri pravih železarskih delih). Vzpon dvorskega obrata iz klasične fužine v moderen, uspešen livarski obrat, ki je postavljaj merila takoimenovanega »umetniškega liva«, je bil zasluga sodelovanja kapitala, ki ga je v Dvor investirala rodbina Auersperg ter sposobnosti, drznosti in marljivosti večidel iz avstrijskih, čeških in moravskih železarn privedenih vodilnih delavcev (upraviteljev, modelarjev in mojstrov).

Žargi se je z železarno Dvor spopadel na klasičen zgodovinarški način - čas njenega delovanja je razdelil na štiri obdobja: v prvem (1763 - 1820) opisuje preraščanje fužine v livarno, v drugem (1820 - 1842) preusmeritev proizvodnje, v tretjem (1842 - 1870) zadnji vzpon in razcvet ter v zadnjem delu (1870 - 1891) ukinitev železarne. Knjiga se zaključuje z ovrednotenjem pomena dvorske železarne, kratkim spomeniškovarstvenim ekskurzom in pregledom zgodovinopisja na to temo.

Auerspergi so že leta 1763 zaprosili za železarsko koncesijo, vendar so temu nasprotovali drugi kranjski lastniki fužin. 1795. so za Dvor končno dobili koncesijo, 1796. pa uspešno začeli z delom. Rudo, ki je bila sicer neenakomerne kakovosti, so dobivali iz Žužemberka in okolice, izdelovali pa so posodo, možnarje, plošče, kotle, peči in drugo, leta 1804 pa so od srbskih vstajnikov dobili celo naročilo za topove in možnarje. Država tega naročila ni podprla, možno pa je, da so jih kljub temu odposlali.

Zaradi nekvalitetnih surovin so bili dvorski izdelki pogosto slabi, na področju kovanih izdel-

kov pa jih je ogrožala huda konkurenca koroških in gorenjskih železarn. To je privedlo v specializacijo dvorske železarne v livarno. Med njihovimi večjimi litimi izdelki velja omeniti peči, topove, lonce, strelivo (tulce), sklede, plošče za štedilnike, uteži, pokrove za kanale in vodovodne cevi, svoje mojstrstvo pa so izkazovali zlasti z manjšimi - umetniškimi livi (nabožnimi in okrasnimi), reliefi, križi (nagrobniki), pisalniki, pljuvalniki in svečniki. Vežanost na zahtevno tržišče (zlasti italijansko - Lombardija) je narekovala modernizacijo livarskih peči ter spodbujala izumiteljstvo (npr. pri kovanju žebeljev).

Smrti kreatorja dvorskega vzpona, direktorja železarne Ignaca Pantza (Dvor je vodil med letoma 1820 in 1836) je sledil katastrofalen interregnum. Livarna se je znašla na robu propada, kot sanator pa je nastopil Karel Horst, ki ga je Auersperg speljal knezu Fürstenbergu na Češkem. Začelo se je vnovično obdobje dviga, gradnje novih poslopij in naprav, zaposlovanje, bolje pa so poskrbeli tudi za zaposlene (z bratovsko skladinico, za delavce in njihove družine je skrbel tovarniški zdravnik, delovala je tovarniška šola). Namesto izpetemu umetniškemu livu se je dvorska livarna posvetila izdelovanju uporabnih predmetov (gradbenih elementov, streliva, mostov, vodnjakov, izdelali so verjetno tudi kandelabre za Markov trg v Benetkah). Med sanacijo in intenzivnimi prezidavami je seveda trpela proizvodnja, grešnega kozla za to pa je Auersperg našel v Karlu Horstu, najzaslužnejšem za dvig dvorske livarne in ga odpustil. Prestrukturiranje livarne ni popolnoma uspelo, položaj pa so oteževale še slabe poteze vodstva, neposlovno obnašanje in nekakovostni izdelki. Še zadnjič je skušala dvorska livarna po poti stare slave pod vodstvom Johanna Engelthalerja, ki je direktoriral med letoma 1848 in 1864. Tedaj je prevzela in izvedla dobave streliva (granat in šrapnelov) za topniško poveljstvo na Dunaju (1863, 1864) ter še nekaj odmevnejših naročil. V zadnjem obdobju se je livarna ukvarjala zlasti z izdelavo gradbenih elementov (cestnih in železniških mostov, stebrov, opornikov) in strojev (parnih strojev, žag, drobilcev, črpalk).

Dvorska livarna je imela vseskozi težave s prometnimi povezavami, rudo (slaba, oddaljena najdišča, ruda je imela veliko primesi) in izgubo trga za svoje izdelke (po tem, ko je bila v tehnološkem vrhu avstrijskih livarn, je zaradi ugašanja investicij zaostala v razvoju). 1891. so eksperti dokončno odsvetovali nadaljnji izkop rude, ker

je imela premajhen delež železa in omogočili Auerspergu, da je z zaprtjem livarne, odprodajo inventarja, kalupov, polizdelkov in izdelkov končal nekaj desetletno agonijo obrata, ki bi lahko ugasnil precej bolj dostojanstveno, kot je. Resnici na ljubo Dvora niso pokopale (zgolj) slabe prometnice, slaba ruda ali božja volja - med naravne nesreče bi lahko sodili tudi Auerspergi sami, ki so v dveh primerih dokazano ravnali v škodo obratu. V dveh primerih so nenazadnje tudi v lastno škodo odpustili direktorja, ki bi obrat še lahko držala nad vodo, za nemeček pa sta morala po sramotnem odpustu svojo zasluženo pokojnino iztožiti na sodišču (Horst, Engelthaler). Ker so imeli knezi v ognju več želez, pa tudi zaradi omenjene slaboumnosti, so bili edine žrtve zapiranja obrata okoliški prebivalci, ki jim je livarna rezala kruh. Del jih je knez »očetovsko« upokojil ali »očetovsko« prezaposlil (KID je za Jesenice v paketu s stroji »kupila« tudi delavce, prav tako Samassa), veliko pa jih je moralo »desetobratovsko« po svetu.

Takšna je torej kratka pa resnična pripovedka o dvorski livarni - obratu, ki se je začel kot zgodba o uspehu in končal kot neugledna ruševina nekje Bogu za hrbtom. Knjižico (z obširnim nemškim prevodom), ki vse to popisuje, lahko nasploh zelo pohvalimo - svežino ji dajeta kombinacija virov (inventarji ob prevzemu in predaji upravniške funkcije, načrti, fotografije, spisovno gradivo) in tekoče pisanje, zaradi obilice strokovnih izrazov in opisov postopkov pa vsem, ki si jo bodo privoščili, svetujem nekoliko železarske »naobrazbe«.

Aleksander Žižek

VOZI ME VLAK V DALJAVE

Janez Cvirn, Andrej Studen; »Ko vihar dirjajo hlaponi«. K socialni in kulturni zgodovini železnice v 19. st., Tiri in čas 12, Ljubljana, maj 2001, 70 strani.

(Po obsegu) skromna knjižica dveh zgodovinarjev se nostalgичno loteva »najpomembnejše inovacije 19. stoletja«, kot sta železnico poimenovala avtorja. Delo sta začela s predgovorom, v katerem sta osvetlila zgodovino železnic na Slovenskem, ki sta jo usmerjala previdnost in nezaupljivost habsburške hiše ter pohlepno vizionarstvo judovskega kapitala. Revolucionarna iz-

najdba je v svetu in pri nas namreč precej naglo premagala pot od igračke občudovalcev tehnike do uporabnega sredstva za prevoz blaga in ljudi. V družbi, v kateri je promet (njegova hitrost in obseg) od nekdaj veljal za merilo napredka, je železnica definirala popolnoma nove pojme. Človeštvo je bilo spričo hitrosti, moči, dostopnosti in točnosti novega sredstva za potovanja in prevoz stvari v svoji navdušenosti enotno kot že dolgo ne, čeprav so se ob prihodu »železnega slona« čuli tudi svareči in odklonilni glasovi.

Slovenijo je ožilje železniških prog prepredlo v dobrega pol stoletja, čeprav je resničen prihod te uporabne novotarije pomenilo že dokončanje južne železnice v Trstu leta 1857.

Avtorja sta v začetnem poglavju obdelala začetek, potek in dokončanje del na trasi južne železnice na Slovenskem, pri čemer sta poleg fotografiskih virov uporabila tudi nadvse zanimiva pričevanja sodobnikov, ki so opisovali trume tujih delavcev (zlasti Italijanov) - graditeljev prog in železniških objektov, ki so s svojim prihodom razgibali zaspane, odročne zaselke ter pogosto prihajali navzkriž z lokalnim prebivalstvom in postavami. Omenjene spominske vire učinkovito dopolnjujejo odlomki iz časopisov, katerih uredniki so tedaj do popolnosti odigrali svojo vlogo mnenjskih voditeljev. Ljudi je bilo namreč treba prepričati v prav modrega cesarja, da z novotarijo ogrozi preužitek tega ali onega posameznika v korist celotnega kraja, dežele in države nasploh. Za svojo eksistenco so trepetali predvsem tisti, ki jih je železnica obšla, medtem ko so ljudje v bližini nastajajoče proge vsaj v času gradnje »nesramno« dobro živeli. Odprtje posameznih odsekov proge z obiski kronanih glav in lokalnih veljakov vred je ponavadi pomirilo vse negodovalce, saj so vdani v usodo pač uvideli, da napredka ni moč ustaviti. Železnica je že med gradnjo »kultivirala« pokrajine, ki jih je prečkala - spodbujala je stike med ljudmi, omogočala hitro potovanje novic, skratka širila je obzorja preko domačega zvonika in manjšala svet, čeprav je bilo treba za pravo predstavo o tem čudežu seveda sesti na vlak. Vožnja z vlakom je v ljudeh budila različne občutke - strah, tesnobo in navdušenje, nevarni predori pa so v dedcih budili grešne misli, ki so jih osamljene gospe učinkovito odganjale z ustnimi iglicami.

Na prihod železnice je vezana tudi demokratizacija turizma. Vedno širši krog ljudi si je namreč lahko privoščil izlete v poletno svežino na

deželo, na morje (Trst) ali v hribe, priljubljena pa so postala krožna potovanja z ogledi mest in znamenitosti. Lokomotive so vleklo vso paleto socialnih slojev - aristokratsko-veleburžjski prvi razred, meščanski drugi in delno še tretji ter proletarski četrti, in vsi so neglede na debelino denarnic dosegli cilj v istem času.

Potniki so premagovali razdalje v nekakšni časovni kapsuli, brez neposrednih stikov s pokrajino, kraji in ljudmi izven vlaka. Narava je kot impresionistično pluto brzela mimo ljudi, ki so se v vagonu pomenkovali, dolgočasili in nenazadnje tudi brali in pisali.

Železnica je kot rečeno preoblikovala prostor, v katerega so jo vrtali. Manj radikalen je bil ta poseg vzdolž same proge, medtem ko so kolodvori postajali nov dodatek vedutam mest in pogosto tudi dopolnilno poselitveno središče. Pogosto so železniške postaje nekako »ustvarile« kraj - primer za to sta vozlišči Zidani most in Pragersko. V bližino proge in postaj pa se je selila tudi industrija.

Železnica na Slovenskem je v začetku tretjega tisočletja z omenjeno knjižico dobila svojevrsten spomenik, množica navdušencev pa prijetno čtivo za na vlak ali pa za krajšanje nepredvidenih postankov ob delih na cesti ali za trenutke počitka pred spuščenimi zapornicami.

Aleksander Žižek

OD TEATRA GROZE DO DISKRETNIH USMRTITEV

Jürgen Martschukat, *Inszeniertes Töten. Eine Geschichte der Todesstrafe vom 17. bis zum 19. Jahrhundert*, Böhlau Verlag, Köln / Weimar / Dunaj, 2000, 365 strani.

Fascinantna knjiga o zgodovini smrtne kazni od 17. pa vse do 19. stoletja, ki jo je avtor, privatni docent na univerzi v Hamburgu, zasnoval na podlagi številnih neobjavljenih in objavljenih virov ter obsežne relevantne literature, pomeni zlasti za zgodovinarje, ki se ukvarjajo s preteklostjo mehanizmov kaznovalne tehnologije in govorico nasilja nad človeškim telesom, pravo osvežitev. Avtor z vso potrebno erudicijo naniza številne primere usmrtitev, ki opisujejo nadvse

zanimivo zgodovino smrtne kazni od teatra groze, značilnega za zgodnji novi vek, pa do diskretnih in mehaničnih justifikacij dobe meščanstva, v katero sodi kot svarilen zgled izum giljotine. Naprava, poimenovana po dr. Guillotinu, ki jo je v času francoske revolucije ob svoji zah-tevi po enaki smrti kazni za vse predlagal narodni skupščini, pomeni odslej na simbolni ravni adekvatno in obenem bolj "humano" sredstvo za "pošiljanje" hudodelcev iz tostranstva v onstranstvo.

Nasilje, kot je nekoč poudaril Umberto Eco, je bilo v okviru naše kulture pojmovano izključno negativno - skorajda vsakdo nasprotuje nasilju. Toda istočasno je široka mreža vsakdanjika prepletena z različnimi oblikami nasilja, ki ga stalno reprezentira poplava slik in besedil. Za primer lahko vzamemo npr. fotodokumentacijo organizacije Amnesty international, ki nas seznaja z naravnost grozljivimi podobami mučenja in nasilja današnjega časa. Nad grozljivimi nasilnimi dogodki, o katerih nas pogosto z nekakšnim senzacionalnim užitek obveščajo mediji, smo seveda nadvse pretreseni, včasih naravnost šokirani, toda obenem čutimo, kako ima nasilje nad nami nek težko določljiv učinek privlačnosti. Umberto Eco se morda ne moti, ko ugotavlja, da je navkljub naši zgroženosti nad nasiljem, istočasno začutiti tudi nekakšen užitek ob njem, vsaj, če se povrnemo v vsakdanjik, brez nasilja si ne moremo predstavljati gledanja televizije. Brez njega bi bil en sam dolgčas, pa naj gre za nedavna grozljiva poročila o vojnih zdrahah na Balkanu ali pa za film Ko jagenčki obmolkejo. Nasilje, tako vsaj meni Eco, naj bi bilo "vir naslade".

Če je Umberto Eco skušal postaviti diagnozo sedanosti, pa se je Jürgen Martschukat kot zgodovinar ubadal s podobnim vprašanjem in skušal slediti konstituciji načina mišljenja, zaznavanja in ravnanja v preteklosti. Pri tem ga je iskanje vodilo predvsem v 18. in 19. stoletje, ko je bilo nasilje razglašeno za arhaičen fenomen iz domnevo "barbarskih" prejšnjih časov, ki se zdi za neko "civilizirano" kulturo ponižujoče in sramotno. Po drugi strani pa so se ravno v tem času namnožila znamenja, ko je bilo nasilje zaznano tudi kot "vir naslade". Avtor je v tem polju napestosti posvetil pozornost predvsem smrti kazni in njeni kulturni vključitvi, njenemu izvrševanju in reprezentaciji. Ukvarja se s vprašanjem, kako naj bi se s strani oblasti ukazana usmrtitev človeka ujela z raznolikimi načini zaznavanja in in-

terpretacije nasilja v neki družbi, ki sebe samo definira kot civilizirano in kultivirano? Zanima ga, kako je v obravnavani dobi prišlo do spremi-njanja kaznovanja s smrtjo, zanima ga moderni-zacijski proces kazenskopravnega postopka od grozljivih in okrutnih insceniranih usmrtitev, ki so jih prirejali za široko javnost, pa do tajnih usmrtitev, ki so javnost izključevale. Sprašuje se, kakšna kulturna samoumevnost tiči za tem? Kako je prišlo do tega, da je razsvetljenstvo sicer izločilo predmoderne kazenske rituale, ni pa zavrnilo tudi nečloveškosti same smrtne kazni? Na vsa ta vprašanja išče avtor odgovore in pri tem razkriva različne diskurze o kazenskem pravu in teoriji države, medicini in psihologiji, etiki in filozofiji. K temu vključi še poročila senzacionalnega tiska, ki pričajo o naraščajoči nasladi ob zločinih in smrtnih obsodbah.

Martschukatova zgodba o smrtni kazni se začne in konča z dvema slikovitima opisoma justifikacije. 24. novembra 1725 so v hanzeatskem mestu Hamburg že drugič v nekaj mesecih odkrili grozljiv roparski umor. Glava žrtve – neke starejše ženske – je bila razbita, na telesu so bile številne vbodne rane. Kmalu zatem so prijeli vojaka Valentina Hobolda, ki je priznal, da je umoril obe ženski. Hobolta so obsodili na smrt. 4. februarja 1726 se je odet v razcefrano odejo, ki je bila znamenje posebne sramote, pred rabljevo hišo povzpел na cizo. Na Hoboltovih prsih je visela bela pola papirja in na njej obe orožji, nož in bajonet, s katerima je izvršil oba zločina. Potem se je začel sprevod do morišča. Na ulicah so stali celi špalirji ljudi vseh starosti, vsakega stanu in obeh spolov. Storilca so vodili naokrog po mestu in mimo krajev njegovega zločina, kjer so mu rabljevi hlapci z razbeljenimi kleščami trgali koščke mesa iz njegovih rok. Hobolt je pri tem močno krvavel in strašno kričal, kot je poročal komentator. Na morišču v predmestju St. Georg se je dobro insceniran spektakel približal vrhuncu. Rabelj ga je zgrabil za lase, mu potisnil glavo k tlorisu in ga strl s kolesom od spodaj navzgor. Peklenski finale kaznovanja se je začel s počasnim drobljenjem spodnjih okončin, tako da je moral hudo-delec na smrt še malce počakati. Ob mučnem umiranju je grozljivo tulil od bolečin, pri tem mu je iz oči bruhnila kri. Nazadnje so ga vpletli v kolo. Z namenom zastraševanja naj bi morilčeve muke trajale še po smrti. Spektakel groze z vsem svojim strašilnim bliščem se je končal z dvigom nesrečnikovega telesa na navpično postavljene kol.

Morilec Valentin Hobolt je ob belem dnevu nosil svojo obsodbo in resnico zločina, ki ga je storil. Njegovo telo so razkazovali, vodili, izpostavljali ter strahovito mučili. Nazadnje so truplo javno razstavili. Teža zločina je narekovala pretehtano stopnjevanje trpljenja. Javna usmrtitev naj bi s svojim zastraševanjem služila za vzgled in ljudstvo odvrčala od storitve zločina. Kaznovalna tehnologija je zaradi okrutnosti zločina skrbno podaljševala muke obsojenca.

Trpljenje in umiranje dvojnega morilca Hobolda je bilo predstavljeno ljudstvu, ki je drlo na morišče, da bi lahko do zadnjega vzdihljaja spremljalo tuzemski konec obsojenca. Teater groze je bil ceremonija, ki so jo oblasti prirejale za ljudstvo in ne nazadnje so k njeni uspešni organizaciji mnogo prispevali tudi sami. Gledalci so opazovali in hkrati ocenjevali ter presojali trpljenje nesrečnika, ki je počasi in postopoma umiral pred njihovimi očmi. Javni kaznovalni spektakel kot posebna zvrst gledališča je imel zlasti vzgojni namen. Pravosodje je namreč računalo na zastraševalni učinek in splošno prevencijo kriminala. Javnost usmrtitve je reprezentirala svarilno moč.

Približno 130 let po grozljivi justifikaciji Valentina Hobolda, aprila 1856, je bil po nalogu hamburškega sodišča usmrčen strgarski pomočnik Johann Arnold Wilhelm Timm. Tudi Timm je brutalno umoril dve ženski. Dvainsedemdesetletna ovdovela perica in njena štiriinštiridesetletna hči sta ga spustili v hišo, ko se je lažno izgovarjal, da hoče dati oprati srajco. Vdovo je s kladivom lopnil po glavi, preden ji je prerezal vrat. Hči pa je devetnajstletnik pokončal po kratkem boju s številnimi vbodi z nožem. Timm je ukradel 100 mark in preživel noč v neki gostilni in v bordelu.

Timm je bil prvi storilec kaznivega dejanja v zgodovini Hamburga, katerega eksekucija je bila izvedena tako z giljotino kot tudi na dvorišču kaznilnice. Celotno območje okrog morišča je bilo na široko zaprto, obvezne priče pa so podpisale protokol, ki je bil naslednji dan natisnjen v časopisu Hamburgischer Correspondent, da bi javnost obvestili o poteku usmrtitve. Nek drug hamburški časopis (Hamburger Nachrichten, 11. april 1856) je poročal, da je usmrtitev z giljotino potekala hitro in gladko. "Rabelj Voigt jo je izvršil s hitrim pritiskom na vzmet ob 6 uri in 10 minut in pri tem sta glava in trup takoj izginila pred pogledi prisotnih."

Izvršitev smrtne obsodbe se je v času med zgodnjim 18. in sredino 19. stoletja očitno temeljito spremenila. Javni obred usmrčevanja je postal kar se da diskretno dejanje. Justifikacija ni bila več počasna in opremljena z mnogimi detajli, ki so kazni še poosttrili. Usmrnitev ni bila več akt mučenja, trpinčenja, uničevanja in drobljenja človeškega telesa, kot v primeru eksekucije Valentina Hobolta leta 1726. Nasilna smrt ni bila več "praznovanje muk", če uporabimo besednjak Michela Foucaulta, ki so ga uprizorili za široke množice. Ritual usmrčitve se je spremenil v bolj ali manj skrito, hitro, racionalizirano in učinkovito uničenje človeka. V primeru Hobolt je bilo telo cilj kaznovalnega mehanizma. Njegove muke naj bi nosile resnico zločina. Tudi v primeru Timm iz leta 1856 lahko rečemo, da je izgubil življenje tako, da se je pravosodje nasilno lotilo njegovega telesa. Toda sedaj so se vendarle potrudili, da so usmrnitev opravili kar se da hitro in učinkovito in da bi kolikor mogoče prikrili nasilnost, ki je nujno zvezana s samim dejanjem justifikacije. Povzročene bolečine niso več merjene po težavnosti krivde. Odslej je veljalo, da so jih med usmrčitvijo zmanjšali na neizogiben minimum. Timmovo telo pri tem opravlja funkcijo posrednika kazni, preko katere je bilo izsiljeno uničenje nekega člana družbe, ker je izgubil pravice.

Oba dogodka pa imata navkljub razlikam vendarle nekaj skupnega. To je usmrnitev človeka, ki v obeh primerih velja za preizkušeno sredstvo, s katerim se povratno kaznovavno deluje na storilce ali storilke, ki kršijo pravila ali zakone in da bi tako stabilizirali vsakokratni red. Toda kodiranje te osnovne oblike nasilja se spreminja. Trajanje in spreminjanje posegata drugo v drugo. Ta medsebojna igra označuje nastajanje in krhkost moderne kulturne samoumevnosti, ki se je oblikovala v zvezi z nasilnostjo lastnega obstoja in katere temeljne poteze so aktualne vse do danes. 18. in 19. stoletje tvorita v zgodovini tega samoumevanja ključen čas.

Andrej Studen

DOBRODOŠLA MONOGRAFIJA

Sašo Radovanovič, Polona Vidmar in Dušan Tomažič, *Grad na Goričkem*. Maribor: Založba Kapital, 2001, 101 strani.

Prekmurje vedno znova preseneča. Še bolj pa presenečajo tisti, ki se ukvarjajo z zgodovino te

pokrajine. Pred meseci je izšla monografija z naslovom *Grad na Goričkem*, ki je delo treh avtorjev: Radovanoviča, Vidmarjeve in Tomažiča. Besedilo dopolnjujejo fotografije Bojana Nedoka.

Na stotih straneh nas pisci na "barvit" način popeljejo skozi zgodovino prislovično največjega grajskega kompleksa v Prekmurju – in na Slovenskem nasploh. Idejo za izid takega dela je vsekakor treba pohvaliti. Pa vendar: knjiga spominja na slikovne albume, ki so izhajali od šestdesetih let dalje (pod okriljem nekdanj uspešne *Pomurske založbe*) in ob raznih jubilejih postali obvezno reklamno gradivo vodilnih industrijskih podjetij v nekoč cvetoči pokrajini ob Muri (na primer: *Murska Sobota. Občina in mesto*, Pomurska založba, 1980). Zakaj se je založba *Kapital* odločila za izdajo omenjene knjige, nam ni jasno, saj te knjige še mesece po izidu ni (bilo) mogoče kupiti v nobeni od slovenskih knjigarn – niti v osrednji mursko-soboški ne. Morda bo knjigo v roke dobil turist, ki bo v poletnih dneh zašel na Goričko in se pustil presenetiti ob pogledu na (postopoma) restavrirano grajsko poslopje... Če se ne motim, je ta monografija druga, katere vsebina se navezuje izključno na Grad oz. Gornjo Lendavo. Prvo tako delo je izšlo že davnega 1984. leta (Matija Žižek, *Grad na Goričkem. Prekmurje - Slovenija - Jugoslavija*, Murska Sobota - Pomurska založba 1984).

V uvodu najnovejše monografije avtorji vendarle skušajo odgovoriti na prej zastavljeno vprašanje: "*Ta knjiga je posvečena vsem, ki so s svojimi besedami, dejanji ali pa samo dobrimi željami, poskušali to pokrajino in ta grad odčarati, predramiti in obuditi*" (str. 9). Vrnimo se k oprijemljivejšemu - k vsebini. Sedem poglavij (Prekmurje, Goričko, Grad, Grad Grad, Kripta in Beli križ, Cerkev, Trideželni park Goričko-Raab-Örszeg) spremlja tudi vzporedno besedilo v nemškem in angleškem jeziku. Knjiga ni zasnovana kot strokovna študija, zato zgodovinar ne bo našel (v takem primeru) pričakovanega znanstvenega aparata s spremljajočimi opombami. Prav tako nikjer ni zaslediti seznama virov in literature. Ne glede na omenjeno "pomanjkljivost", lahko sklepamo, da so avtorji podatke za besedilo povzeli iz del Ivana Zelka (*Prekmurje do leta 1500. Historična topografija Slovenije / 1*, Murska Sobota 1982 in *Zgodovina Prekmurja. Izbrane razprave in članki*, Murska Sobota 1996), morda tudi Ivana Škafarja (*Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiakonata*,

Acta Ecclesiastica Sloveniae 3, Ljubljana 1981), Ivana Stoparja (*Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga: Med Prekmurjem in porečjem Dravinje*, Ljubljana 1991). In tu je še *Katalog stalne muzejske razstave – Pokrajinski muzej Murska Sobota* (Murska Sobota 1997)... Torej že videno in rahlo obrabljeno?

Na tem mestu ne mislim posebej predstavljati vsebine knjige; kako je tekla zgodovina današnjega Prekmurja od 11. stoletja dalje do 4. junija 1920 (Trianon), si lahko preberemo v katerem od zgoraj navedenih del. Omejila se bom le na nekaj vsebinskih in slovničnih nepravilnosti, ki se navezujejo na zgodovino Grada in njegovih osrednjih posestnikov v srednjem veku (Szécsij). Poglejmo najprej toponime: Zalavar, Vasvar in Győr (str. 15) so danes Zalavár, Vasvár in Győr in Stražno ozemlje "Örszeg" (str. 13, 19) ni nič drugega kot Órség in vsem Slovencem "dragi" mejni prehod Hodoš se po madžarsko piše kot Bajánsenye in ne Bajansenye. Ker nisem hungarist, se v globlji diskurz o madžarskem črkopisu ne bom spuščala, verjetno pa tudi Slovenci ne bi bili veseli, če bi prebrali "Malibol" namesto Maribor... Tukaj ne gre za aktivno znanje madžarščine, ampak za "preprosto" doslednost. Danes, ko je dvojezičnost in nekakšen bilingvizem mejnih evropskih pokrajin znova postal aktualen, si takih napak ne bi smeli privoščiti. O zapisu madžarskih imen in priimkov se slovenski zgodovinarji očitno še dolgo ne bodo mogli zediniti. V tej knjigi beremo o Batthyanyjih, Szaparyjih, Szechenyijih in Szechyjih (str. 26). Mar ni dovolj, da je Andrej Hozjan pred kratkim izdal *Inventar družinskega in posestnega arhiva grofov Batthyány v Güssingu, Gradiščansko* (Pokrajinski arhiv Maribor, Inventarji 8, Maribor 2000)? In kdo je potem dal davnega leta 1802 postaviti znamenito budim-peštansko knjižnico, če ne Franc Széchényi (1754-1820) – eden od članov rodu, ki ga omenja knjiga na strani 27?

Glede "Szechyjev" pa le na kratko. Madžarska imena lahko poslovenimo, kot na primer: Ferenc v Franc, István v Štefan ipd. Glede priimkov je stvar nekoliko drugačna in velikokrat odstopa od splošnih pravil. Srednji vek pač ni poznal obveznega osnovnega šolstva in vsak pisar je pisal kot je vedel in znal. V primeru Szécsijev se priimek le-teh od srede 14. stoletja dalje v pisnih virih največkrat omenja kot "Zeech" (leta 1345, glej: Tade Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae XI*, št. 192, Zagreb 1904-), "Zéch" (1355, glej: György Fejér, *Co-*

dex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, X/6, str. 71, Budae 1829-), "Széch" (1390, glej: Gy. Fejér, n. d., X/3, str. 104-107)... Kot vidimo, skozi desetletja in stoletja ni enega in istega zapisa imena Szécsi. Slovaki priimek Szécsi pišejo različno, npr. Sěči, Szěchy, zo Seče, Sečský (rod namreč izvira iz slovaškega mesta Rimavská Seč). Danes sprejemljiva madžarska transkripcija pa je Szécsi (tako tudi v *Korai magyar történeti lexikon 9.-14. század*, Budapest 1994, str. 621) in kot taka se je uveljavila v sodobni evropski historiografiji.

Še o potomcih: zadnji od Szécsijev v moški liniji je bil Peter VII., ki je umrl leta 1685 (in ne 1684, kot na str. 27). Imel je le eno hčer, Katarino Elizabeto, poročeno s Francem Nádasdyjem (glej: Mihály Forgón, *Gömör – Kishont vármegye nemes családai* 2. Cluj – Kolozsvár 1909, str. 604 in Géza Csergheő de N. Tacskánd, *Wappenbuch des Adels von Ungarn – sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone*, Heft 22-28. Nürnberg 1885-, str. 619).

Pričujoča monografija je zaradi bogatega izbora barvnih fotografij že na prvi pogled zelo privlačna. Nekateri motivi so natisnjeni prvič. Tiste, ki se navdušujejo nad naravnim zdravilstvom, ezoteriko in gozdnimi učnimi potmi, bo nedvomno pritegnil zadnji del knjige (str. 95-101). Monografija verjetno ne bo postala obvezni knjižni inventar slovenskih zgodovinarjev, je pa vseeno dobrodošla kot popestritev turistične ponudbe v Prekmurju.

Darja Kerec

BALKAN, SKRIVNOSTNO KRALJESTVO DUHOV

Marija Todorova, "Imaginarij Balkana", predgovor Svetlana Slapšak, spremna beseda Peter Vodopivec, Inštitut za civilizacijo in kulturo, Ljubljana 2001, 401 stran.

Avtorica knjige je v predgovoru izrazila željo, da bi s pričujočo študijo uspela sprožiti – če drugega ne – vsaj debato, saj je 'balkanizem' vreden lastnega žanra, v že tako pisani množici žanrov in podžanrov današnje znanosti. Predvsem pa si je prizadevala, da knjiga ne bi bila moraliteta, ki bi razgaljala zahodne predsodke. Vendar ti

predsodki očitno obstajajo in zakaj jih ne bi razgalili, jih pogledali, o njih mislili in jim skušali v lastnih dušah priti do dna. Le v tem primeru bo znanstvena razprava dosegla svoj namen.

V uvodu nas Todorova popelje k dejstvu, da je vsakršno posploševanje plod nekega predhodnega razvrednotenja. In prav to se je dogodilo tudi Balkanu, ki ravno zaradi najhujše oblike stereotipizacije kliče po posebni razčlembi, ki si jo nedvomno zasluži.

Govori o poročilih, ki so nastajala v zvezi s poročili držav zainteresiranih za to območje. Skupni imenovalci najrazličnejših poročil, ki so jih v teku zgodovine ustvarile velesile, je 'ugotovitev', da se je v ta del jugovzhoda Stare celine zarinila ost neevropske civilizacije, ki se kaže v orientalskih značilnostih. Preko teh poročil hoče pokazati, kakšen je bil pogled nekoč in kakšen naj bi danes ne bil. Predvsem skuša postaviti novo gledišče za vsakogar, ki se želi ukvarjati z Balkanom. Čisto vsakemu 'barbarstvu' na tem koncu Zemlje je mogoče poiskati vzporednico v zakladnici zahodne zgodovine in to mora biti prva predpostavka, s katero naj začne svoje raziskovanje sleherni 'balkanolog'. Knjiga na drugi strani skuša pojasniti trdovratno negibne slike, ki sta jih o Balkanu spletla tako svetovna politika kot tudi zgodovinopisje. Predvsem pojasniti – če je to sploh mogoče – kako je zemljepisno ime prešlo v eno najmočnejših slabšalnih označb v zgodovini mednarodnih odnosov, političnih vedah in v splošnem znanstvenem diskurzu.

S knjigo skuša dokazati tudi to, da balkanizem ni zgolj podzvrst orientalizma. Orientalizem se namreč ukvarja z različnimi tipi, medtem ko se balkanizem sprašuje o razlikah znotraj enega tipa.

Balkan obstaja – in to je neizpodbitno dejstvo. Kot zgodovinska vpliva, ki sta odločilno zaznamovala prostor jugovzhodne Evrope, lahko osamimo tisočletno prevlado Bizanca, (s svojimi upravnimi, političnimi, verskimi in kulturnimi vplivi) ter na drugi strani petstoletno osmansko prevlado, ki pomeni najdaljše obdobje politične enotnosti tega področja. Na Zahodu so se – logično – kot posledica nadvlade Otomanov razvil stereotipi, ki v rahlo spremenjeni in dopolnjeni obliki še vedno živijo in se razvijajo dalje.

Medtem ko je Orient vse bolj postajal namišljeni rajski svet izobilja in svobode (– torej protisvet oziroma svet v katerega so ljudje bežali

pred turobnim vsakdanom), je Balkan s svojo resničnostjo (ki se Todorovi zdi, predhodnikom pa naj bi se zdela nedomiselna) in mankom izobilja največkrat sprožal negativen odnos. 'Moškost' Balkana je bila le redko predstavljena kot nekaj pozitivnega.

Ena izmed metafor, ki jih avtorica uporabi za Balkan, je, da naj bi ta prostor nekoč predstavljal most ali križišče med vzhodom in zahodom, v miselnem svetu zahodnih velesil pa območje za vzpostavitev nove kolonije. V sodobnih razpravah se pojavlja kot "zahod vzhoda" ali kot prostor mešanice ras – in morda še v kakšni drugih teorijah, ki pa živijo zgolj na papirju in odmevajo v predavalnicah, se pravi daleč stran od resnične vrednosti in poznavanja Balkana.

V prvem poglavju se avtorica spušča v iskanje pomenov pojmov Balkan, balkanski, balkanizacija,... v posameznih jezikih. Primerjava se razteza od angleščine preko nemščine do jezikov, ki jih govorijo ljudstva na samem območju Balkana (Turki, Srbi, Bolgari...).

Temu sledi poglavje, ki se spušča v raziskovanje pomena omenjenih pojmov v najrazličnejših besedilih – od časnikarskih do leposlovnih. Stališče do balkanskosti in balkanskih narodov se jasno odraža v literaturi in časopisnih vesteh zahodnih pisateljev in novinarjev, ki so na ta prostor prišli bodisi kot poročevalci, avanturisti ali politični zastopniki lastnih držav.

V naslednjem poglavju avtorica nadaljuje s pregledom odkrivanja Balkana skozi literarna dela. Pisatelji so deželo dojemali kot prostor, kjer so se nekoč sprehajali antični junaki, kjer so se vršila junaštva, opisana v zapiskih predhodnikov sodobnih zgodovinarjev. Balkan Zahodu ponudi prazen prostor, ki ga lahko zapolni domišljija, npr. v romanu Karla Maya.

V poglavju "*Vzorci percepcije do leta 1900*", pa nam že začne slikati razvoj uradnega zahodnega, državno-političnega interesa. Prikaže, kako se je mnenje, da Balkan poseljujejo le Turki, spremenilo v odkritje, da tam še vedno prebivajo Grki in Slovani. Velik vpliv na spreminjanje vedenja o etnični raznolikosti so imela predvsem potopisno-spominska dela Zahodnjakov, ki so potovali in bivali med balkanskimi narodi. Dogajalo naj bi se celo to, da so avanturisti z opisovanjem in objavami lastnih doživetij pobijali uradna poročila sodobnih časnikov, ki so morali

na koncu zaradi pritiska spremenjenega javnega mnenja preiti na 'objektivnejši' način pisanja, to pa naj bi povratno vplivalo na zunanjo politiko velesil. Vzorce percepcij iz 19. stoletja predstavlja tudi kot opomin današnjim nazorom, ko pravi: "*Če se lahko iz bosenske krize izpred 120 let kaj naučimo, je to v tesnejši zvezi z notranjimi nujami zunanje politike velikih sil kot pa s 'starodavnimi sovraštvi'*".¹

Percepcijo razdeli na plemiško in meščansko. Slednja je bila Turčiji manj naklonjena in se je končno od nje tudi odvrnila, saj je v otomanski državi odkrila glavno prepreko za napredek tega prostora - napredek pa je ključna beseda druge polovice meščanskega 19. stoletja.

V šestem poglavju najdemo zanimivosti v zvezi s krivcem za začetek prve svetovne vojne. Za nameček pa so se našli tudi duhoviteži, ki so trdili, da se je Hitler na Dunaju, "*v cenenih hotelih, predvsem plodišču etnične mržnje nedaleč od južnoslovanskega sveta, navzel tako nalezljivega sovraštva.*"² Kot "intelektualna" iznajdba je Balkan zapisan 19. stoletju, "akademsko" razvrstitev v sodobni slovar pojmov pa je doživel šele v dvajsetem. Tu se ga je prijel pridevnik "orientalski", kateremu so dodali še različne značilnosti: neolikanost, nestalnost, nepredvidljivost ipd. - skratka vse lastnosti, ki so bile povsem nasprotno "civilizirani" zahodni Evropi. Kljub vsem negativnim predznakom in "neevropskosti" Balkana, so se našli duhovi s širšim vidnim poljem in začetka oz. vzroka vojne niso iskali na Balkanu, ampak znotraj src brezvestnih samodržcev.

Poglavje "*Med razvrščanjem in politiko*", s podnaslovom "*Balkan in mit o srednji Evropi*", prinaša poglede različnih razpravljavcev, ki so se pojavili po prelomnem letu 1989. Večinoma so se takrat začele razprave o pojmu srednje Evrope, pri tem pa so morali opredeliti tudi pojem Balkana oz. jugovzhodne Evrope. Nekateri vidijo Balkan kot tretji svet Evrope. Toda avtorica ugotavlja, da mnogokrat pisci intelektualističnih, abstraktnih, regionalnih konstruktov še nimajo dovolj izdelanih pojmov glede razvoja Balkana in ga zaradi tega včasih uvrščajo celo v pootomanski prostor Bližnjega in Srednjega vzhoda. V mnogih primerih gre za vzpostavljane mita o vzhodni Evropi nasproti Balkanu,

vendar avtorica zaključi, da "*gre za dva konstrukta, ki se ju ne da vzporejati.*"³

Balkan, kot poglavje v zgodovini in kot poglavje v pričujoči knjigi, prikazuje osamosvajanje narodov izpod otomanske oblasti, ki naj bi ustvarjala zaostalost in barbarstvo. Obenem pa mora tej "barbarski" hordi črnih Turkov priznati, da so nad polotok prinesli najdaljše obdobje politične enotnosti in mu nenazadnje zapustili tudi ime. Otomanska dediščina se je ohranila in je še danes opazna na ravni ljudske kulture in vsakdanjega življenja - arhitektura, urbanizacija, hrana, glasba in institucija kavarne. Hkrati nam avtorica opiše stremljenja in napore balkanskih narodov, da bi se otresli te neslavne dediščine in se "evropeizirali". Postavi celo "zgodovinski" vzrok za "zaostalost" Balkana, ki ga vidi v prihodu turške sile na "subtilna" tla fevdalne politične razdrobljenosti s konca srednjega veka. Prizna pa strahovitemu turškemu krdelu eno odrešujočo značilnost in to je "*morebitno olajšanje gmotno šibkega položaja kmetstva ob uvedbi enotne in uravnovešene obremenitve.*"⁴ - Vendar bi bilo tu pametno upoštevati, da današnje vrednote niso enake tistim izpred 600 let, tako da je pri takšnih sodbah smiselno zadržati nagle misli sodobnega dojemanja sveta. Poglavje zaključuje prodorna misel, da dediščine niso trajne zadeve; v primeru Balkana gre za dediščine: otomanskega, habsburškega cesarstva ter carstva Romanovov in kasneje Sovjetske zveze. O dediščinah še nadaljuje, da so le zgodovinski pojavi, ki pa vseeno pustijo svoj pečat. - Po mojem mnenju so vsi ti pečati vtisnjeni v svetovno zakladnico zgodovine in tako del slehernega človeka!

V sklepnem poglavju si še enkrat zastavi vprašanja, zakaj se Balkan uporablja kot zmerljivka in zakaj Američani, ko govorijo o vojni v bivši Jugoslaviji, govorijo o vojni na Balkanu?

Še enkrat pokaže na to, da Balkan sam po sebi ni sod smodnika, ker mora biti nekje še nekdo, ki ta sod smodnika izdelava in ga na koncu tudi zaneti, to pa so velesile bile in bodo!

V zadnjem poglavju poda odgovor, da je balkanizem diskurz, ki je različen od orientalizma.

Spremna beseda Petera Vodopivca, organsko vtkana v študijo, nam prav ob koncu razjasni

¹ Marija Todorova, *Imaginarij Balkana*, ICK, Ljubljana 2001, str. 163.

² Prav tam, str. 189.

³ Prav tam, str. 247.

⁴ Prav tam, str. 278-279.

morebitna vprašanja, ki bi se mogla porajati ob naštevanju in kritiziranju sodobnih razprav v zvezi z orientalizmom, ki jih knjiga prinaša v uvodu. K temu doda še kratek pretres zgodovinskega nastajanja Evrope, kot geopolitične in miselne tvorbe, kamor spadajo tudi odnosi vzhod-zahod. Za konec pa sporoča avtorici, da bi morala vse nove izdaje dopolniti s stavki, ki jih je namenila le za srbski prevod. Tam med drugim omenja tudi to, da Slovenci in Hrvati prav tako sodijo na Balkan. To je zgodovinsko gledano povsem pravilna ugotovitev, "saj si zgodovine Balkana v 20. stoletju ni mogoče zamisliti brez zgodovine celovite jugoslovanske države."⁵

Knjiga Marije Todorove, znanstveno zasnovano delo, ki uporablja mnoge približke objektivnosti, je v meni vseskozi prebujala spomine na bližnjo preteklost – če preteklost sploh lahko imenujem bližnja in daljna, saj je njen bistveni del skrit v brezčasnosti, torej na duhovni navpičnici in ne na časovni vodoravnici! Bodisi predgovor, bodisi uvod ali katerokoli izmed poglavij s sklepom vred, so me neprestano vračali v čase, ko sem odraščal v državi SFRJ, o kateri so mi pravili, da leži "ponosita usred Balkana".

Besede Balkan, Balkanec, balkanizem so mi bile v nekem trenutku nove. Priletele so skozi

ušesa v mojo glavo, kjer sem jim nato določil pomen, kot sem ga uspel razbrati in povezati iz danih okoliščin. Razprava Imaginarij Balkana mi je še enkrat pred oči obudila vse te minule misli. Zvestno sem pretresal, zakaj besede s korenem "balkan" v sebi nosijo negativen zven. Prišel sem do ugotovitve, da samo poimenovanje niti ni bistveno, saj gre predvsem za to, kakšen pojem se skriva za imenom, ne glede na to, da to ime označuje tudi gorovje na jugo-vzhodu Stare celine. Za bolj jedrno se je izkazalo vprašanje, zakaj ljudje s tega področja razvijajo takšno mentaliteto oziroma, kaj je tisto, kar deluje skozi njih in ni njihova volja. Tu pa se je pred menoj pojavila tančica, ki mi zastira pogled k resničnemu vedenju. Kljub morju nakopičenih podatkov, ki sem jih preplaval ob branju knjige, mi ni uspelo razjasniti nastalega vprašanja. Sem se pa domislil, da tudi če knjiga izpolni željo Todorove in "sproži zgolj debato"⁶, le ta še ni porok za resnično razumevanje tega dela sveta.

Dokler pa ne uspemo priti do jedra, nam ostaja upanje – ki je bilo v srednjem veku vrednota – podkrepljeno z refrenom pesmi jugoslovanske rock skupine Azra: "Balkane moj, budi mi silan i dobro mi stoj."

Primož Kočar

⁵ Peter Vodopivec, *O Evropi, Balkanu in metageografiji (spremna beseda)*, v *imaginarij Balkana*, str. 399.

⁶ Marija Todorova, *Imaginarij Balkana*, ICK, Ljubljana 2001, str. 17.

UDKC 910 4(492)"1792"
929 Hohenwart S.

KOČAR Primož, dipl. zgodovinar, SI-1000 Ljubljana

S poti v deželo mlinov in tulipanov leta 1792

Pričujoči članek govori o popotovanju Sigismunda von Hohenwarta v Holandijo in nazaj. Avtor skuša najprej pokazati smisel potovanja, ki obstaja od kar človek je. Človek je neprestano na poti od doma spet nazaj domov. Bistvene stvari na poti so smisel/cilj, sredstva/odgovornost, volja/moč ter previdnost. Osrednji del članka govori o razvoju potovanja od razsvetljenstva dalje. Skozi prizmo popotniških zapiskov konkretne zgodovinske osebnosti nato pokaže na duh časa, ki je preveval Evropo novega časa. Časa, ki traja še danes

UDK (497.4 Žalec)"1849/1851":929 Širca B.
929 Širca B.

GERMADNIK FUGGER Rolanda, muzejska svetovalka, Pokrajinski muzej Celje, Muzejski trg 1, SI-3000 Celje.

"Moja edina želja je, da bi odšla."

Osnovni vir za prispevek so trije dnevniki, ki jih je pisala Barbara Širca (?1823-1888) v letih 1849 - 1851. Barbara je bila žena malega trgovca Ernesta Širca iz Žalca. Avtorica prispevka s pomočjo dnevnih zapiskov odlikava medsebojne odnose v Širčevi družini in žalski trški skupnosti sredi 19. stoletja

UDK 656 2(497.4)(091)
656.2(450)(091)

MEDVEŠEK Matija, študent, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

Vpliv gradnje bohinjske železnice na življenje v dolini reke Soče

Od sprejema zakona o gradnji druge železniške povezave Dunaj - Trst (1. junija 1901) pa vse do otvoritve bohinjske proge od Jesenic do Trsta (19. julija 1906) je minilo dobrih pet let. V tem času je na omenjenem odseku delalo dobrih 14 tisoč delavcev. Poleg domačinov številni Italijani, pa Hrvati, Makedonci, Črnogorci in delavci iz drugih avstrijskih dežel. Domače prebivalstvo, ki je dotlej živelo v oddaljenih dolinah, je naenkrat postalo stičišče raznih kultur, hkrati pa se je moralo preko noči "navaditi" na številne spremembe.

UDK 796.332(497.4 Ljubljana)(091)

PAVLIN Tomaž, doktor, asistent, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport, Gortanova 22, SI-1000 Ljubljana

"Včeraj bi bil lahko tudi Napoleon ponosen na svojo Ilirijo" ali ekskurz o "žogometu" oziroma "nogometu" v Ljubljani pred prvo svetovno vojno

Pojav "footballa" ali nogometa v Ljubljani v zgodovini športa na Slovenskem ni ostal nezabeležen, ni pa bil tudi temeljito raziskan, predvsem ne glavni mejniki in dejavniki. Zato se pričujoča razprava osredotoča na pojav nogometa med slovenskimi dijaki in med ljubljanskim meščanstvom. Ravno ustanovitev nogometnega kluba, kot instituta civilne družbe, je bila temeljnega pomena za razvoj in uveljavitev te moderne športne panoge.

UDC 910 4(492)“1792”
929 Hohenwart S.

KOČAR Primož, B.A. History, SI-1000 Ljubljana

Notes from a journey made in 1792 to the land of tulips and windmills

The article depicts the journey of Sigismund von Hohenwart to Holland and back again. The author begins with a discussion of the deeper meaning that travelling has for humanity, as it has been a human activity since the dawn of mankind. We are constantly underway – from our homes to various destinations and from these destinations back home again. The essential components of any journey, according to the author are meaning/goal, means/responsibility, will/strength and caution. The central part of the article takes a look at the development of journeying from the age of Enlightenment onwards. With the help of the travel diary written by Sigismund von Hohenwart and the window on Sigismund's life that this affords the author, he is able to depict the spirit of the times that permeated the Europe of the new age; an era that continues on to this day.

UDC (497.4 Žalec)“1849/1851”:929 Širca B.
929 Širca B.

GERMADNIK FUGGER Rolanda, Museum Advisor, Regional Museum of Celje, Muzejski trg 1, SI-3000 Celje

“My sole wish is to leave this place.”

The main source material for the article are three diaries (1849, 1850, 1851) written by Barbara Širca. Barbara was the wife of Ernest Širca, a storekeeper in Žalec. With the help of the entries Barbara wrote in her diary, the author describes the relationships in the Širca family and daily life in the market town of Žalec in the middle of the 19th century.

UDC 656.2(497 4)(091)
656.2(450)(091)

MEDVEŠEK Matija, student, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

The effect of the construction of the Bohinj railroad on the lives of the inhabitants of the Soča River valley

It took five years from the enactment of the law on the construction of the second railway line in Austria-Hungary (Vienna – Trieste on June 1, 1901) until the opening of the Bohinj railway line from Jesenice to Trieste (July 19, 1906). The work done on the Jesenice-Trieste railroad alone during this time involved the efforts of over 14,000 railroad workers. These were, in addition to the Slovenes, also from Italy, Croatia, Macedonia, Montenegro and other parts of the Austro-Hungarian empire. The domestic population, which until then had lived in remote valleys, suddenly found themselves in the midst of a confluence of various cultures and had to adapt overnight to numerous far-reaching changes.

UDC 796.332(497 4 Ljubljana)(091)

PAVLIN Tomaž, PhD, Assistant Professor, University of Ljubljana, Faculty of Sports, gortanova 22, SI-1000 Ljubljana

“Napoleon would have swelled with pride for his Illyria yesterday”. An excursion into the sport of “ball-throwing”, or “football” in Ljubljana before the First World War

Although the arrival of football on the sports scene in Ljubljana did not go unnoticed or unrecorded in the history of sports, it is not thoroughly researched. At least not the main turning points and events in the history of this sport. The following article, however, focuses on the appearance of the phenomenon of football amongst the high-school students of Slovenia and the inhabitants of Ljubljana. The author depicts how the founding of the first football club as an institute of civil society was a turning-point in the development and popularizing of this modern sport in Slovenia.

**PRIMOŽ KOČAR
ROLANDA FUGGER GERMADNIK
MATIJA MEDVEŠČEK
TOMAŽ PAVLIN**

CENA: 1.500 SIT